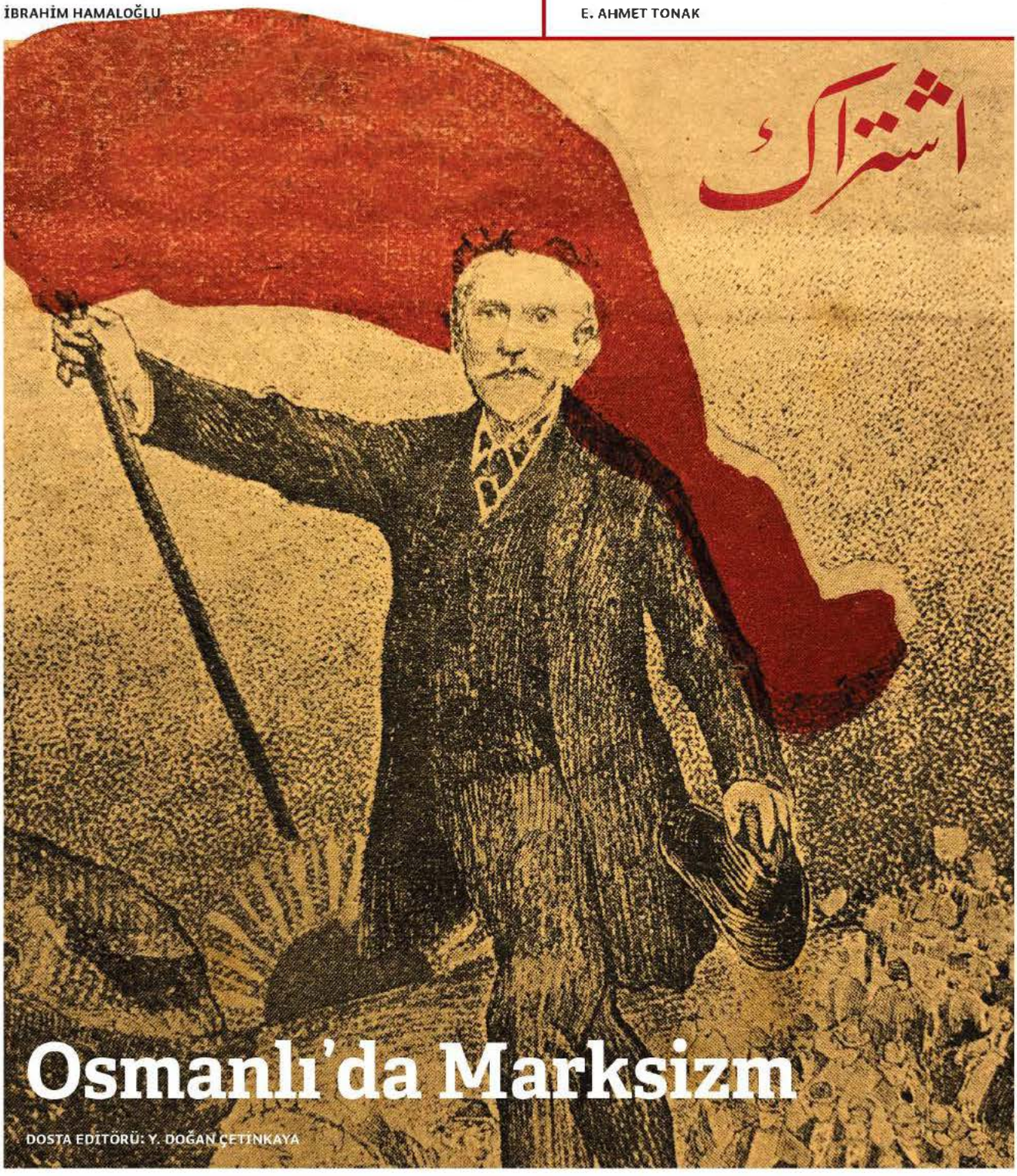
TOPLUMSAL

tarih

319
TEMMUZ 2020

Kozmopolit Bir Kentin Hamallarının Diyeti
İBRAHİM HAMALOĞLU

Karl Marx, Leon Walras'la Tanıştı mı?
E. AHMET TONAK

Osmanlı'da Marksizm

DOSTA EDİTÖRÜ: Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

1932 RAMAZAN'I: TÜRKÇE İBADETLERİN HAYATA GEÇİRİLMESİ
DENİZ PARLAK

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | FİYATI: 17 TL. (KDV DAHİL) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-9-1

HAZIRLAYAN: **EMEL SEYHAN**

Anadolu'da Faaliyet-i Askeriye

1 TEMMUZ 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Kafkas cephesinden gelen yirmi dörtlük ve on beşlik ağır toplar Eskişehir ve Kütahya civarındaki mevazi-i müstahkemeye ta'biye olunmuştur.

Samsunluların Hamiyeti:

Müdafaa-i Milliye Vekaletinden: Samsunlular namına Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Garp Ordusu zabitan ve efradına 52 sandık derununda 2.696.000 sigara hediye etmiştir.

Tayyare İhdası:

Sivrihisar 25 Haziran Anadolu Ajansı - Ordumuza bir tayyare ihda etmiş olan kazamız ahalisi bu kere teşkil ettikleri komisyon vasıtasıyla Hilal-i Ahmere defaten yüz bin kuruş teberru etmek suretiyle ibraz-ı hamiyet eylemişlerdir.

Ankara'nın Yeni Talimatı:

Yunanistan'ın devletlere verdiği son cevap üzerine Anadolu'da akacak kanların mesuliyeti tamamen kendilerine ait olduğunu Düvel-i İtilâfiyeye tebliğ etmeleri için Ankara Hükümeti, Avrupa'da bulunan mümessillerine talimat göndermiştir.

Ankara Moskova Arasında:

Paris 29- Anadolu'dan telgrafla iş'âr edildiğine göre Ankara ile Moskova arasında hiçbir mukavele-i askeriye mevcut değildir ve olmayacaktır. Türkiye Hükümeti Sovyetlerle bilhassa iktisadi mahiyeti haiz münasebatta bulunmaktadır.

Muahede-i Sulhiyeye Verilen Cevap

1 TEMMUZ 1920 **VAKİT**

Cevap Namemizin Muhteviyatı

Paris 28- Hükümet-i Osmaniye tarafından müttefiklere verilen cevapnamenin hutut-ı esasiyesi ber-vech-i âtidir: 1- Türkiye İzmir ile Trakya'yı Yunanistan'a vermekten istinkaf ediyor ve bu istinkafını dini, tarihi, milli esbab ve delaile istinat ettiriyor. 2- Türkiye Ermenistan'ın istiklalini tasdik eder. Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerinin bir kısmını hükümet-i mezkûreye terk ve kendisinden iftirak eden arazi için tazminat talep eder. 3- Hükümet-i Osmaniye Hicaz Hükümet-i müstakilesinin tesisini tasdik, Suriye ile Irak mandalarını kabul ve fakat yeni hududun emr-i tahtitinde hukuk-i mütesaviyeye malik Müslüman delegelerin de bulundurulmasını talep eder.

Bâb-ı Âli, Boğazların üzerinde beynelmilel bir murakabenin tesisini kabul eder. Fakat Boğazlar Komisyonunda da kendisinin temsil edilmesini talep eder.

Cevap Şayan-ı Kabul Görülmüyor

Londra, 28- Türkiye'nin muahede-i sulhiyeye verdiği cevap bura mahafilinde gayrı kabil-i kabul addedilmektedir ve bu cevabın müttefiklerce nazar-ı dikkate alınmayacağına şüphe edilmemektedir.

Anadolu Haberleri

2 TEMMUZ 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

İsmet Paşa Yunan Cephesini Teftişte

İzmir'den bildiriliyor: Alınan malumata göre Kuva-yı Milliye Erkan-ı Harbiye –i Umumiye Reisi ve Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, tren-i mahsus ile cepheyi ziyaret etmiş ve Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar'da mütehaşşid (toplanan) kıtaat-ı milliyeyi teftiş etmiştir. İsmet Paşa bu münasebetle zabitan ve askerlere hitaben müessir nutuklar irad etmiş ve başlamak üzere olan bu yeni muharebenin Türkler ve istiklalimiz için bir hayat memat mücadelesi olduğunu, mücadelede namus-ı millimizden, istiklalimizden, hakimiyetimizden başka zevcelerimizin, kızlarımızın, hemşirelerimizin, Anadolu'muzun namus ve ırzlarını velhasıl bed-mâye (soysuz) ve akur bir düşman-ı insaniyete karşı dünyada insanlar için mukaddes tanıla şeylerin müdafaası mevzu-i bahs olduğunu söylemiştir.

Anadolu Ordusu 140.000 Kişiye İblağ Edildi

Ankara Hükümeti Avrupa'daki mümessilleri vasıtasıyla, taarruz mesuliyetinin Yunanlılara raci olduğunu beyan edecektir. Anadolu mehafil-i askeriyesi müttehiden, Anadolu meselesinin ancak silahla halledilebileceği kanaatinde bulunuyorlar.

Yakında Ankara'da inikad edecek meclis-i askeri, artık taarruza başlamak lüzumu hakkında müzakeratta bulunmayacaktır. Zira, Yunanistan tarafından verilen ret cevabı muharebenin başlangıcı olarak telakki edilmektedir. Mezkur içtimada, ancak muharebatı muvaffakiyetle idare etmek meselesiyle iştigal edilecektir. Şark cephelerinden Yunan cephesine mühim kuvvetler nakliyeliyor. Irak cephesinde artık askere ihtiyaç kalmadığından mezkur cephede mevcut olan on sekiz bin kişi Garp cephesine nakledilecektir.

Anadolu'da Mamulat-ı Dahiliyeye Rağbet

Kastamonu Gençler Kulübü Heyeti geçen günkü içtimaında paralarımızın harice akmamasını temin için gayet mühim bir karar vermiştir. Bu karar mucibince kulüp azaları bundan sonra Kastamonu'da yapılmakta olan yerli dokumalardan elbise giyecekler ve dahili mamulatın temin-i revacı için lazım gelen teşebbüste bulunacaklardır.

Mustafa Kemal Paşa'dan Korkusu

3 TEMMUZ 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

İzmir'den Atina'da münteşir Patris gazetesine telgraf-

la iş'âr olunuyor:

Kral Kostantin, İstanbul'dan avdet eden metropolitleri nezdine kabul ederek onlardan Ermenistan ve Gürcistan hakkında malumat talep etmiş ve bu iki memleketin Yunanistan'la beraber Kemalizm'e karşı bir set çekeceklerini beyan ettikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın tahripkar! eserini itmamda serbest bırakılmaması lazım geldiğini ilaveten dermeyan eylemiştir.

Siyah Kitap

4 TEMMUZ 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Ankara Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi ahiren pek müfit bir teşebbüste bulunmuş Yunan mezaliminin köylülere tefhimi (anlatılması) için bu bâbdaki vesaik-i resmiye ve neşriyatı halk lisanıyla tertip edilerek birer kitap halinde ve "Yürekler Acısı" unvanı altında neşre başlamıştır. Bu kitapların kasaba, nahiye ve köylere tamimine başlanmıştır.

Köpeklerin İtlafına Başlanıyor

5 TEMMUZ 1920 **İLERİ**

Evvelce Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesince köpeklerin toplattırılması hakkındaki mütalaası Şehremanetince nazar-ı itibara alınmıştır. Köpeklerin itlafı için Nezafet-i Fenniye Müdürü tarafından 6 000 kuruş maaş ile iki memur tayin edilmiş olup bu günden itibaren şehrimizdeki köpekler itlaf edilmeye başlanacaktır.

Milli Mücahedemizi Sevk ve İdare Eden En Mühim ve Nafiz Ricalden Bir Zatın Anadolu'nun Siyaseti Hakkında Muhabirimize Beyanat-ı Mühimmesi

6 TEMMUZ 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

İnebolu'dan yola çıktıktan sonra büyük bir hüsn-i tesadüfe daha mazhar oldum. Milli cereyanı ta bidayetinden beri en nafiz ve hakim bir vukuf ve salahiyetle idare eden Anadolu ekabir-i ricalinden bir zat ile teşerrüf fırsatına mazhar oldum. Müsaadeleri ile ita ettikleri izahatı aynen naklediyorum.

Müfrit, Mutedil Meselesi:

Anadolu Hükümetinde ne müfritler ne de mutediller vardır. Ne de fırkacılık veya aleyhtarlık. Tekmil Anadolu ve tekmil Meclis azası çoktan takarrür eden ve gayeleri malum olan Misak-ı Milli'nin aynen kabul ve tatbik edildiğini görmekten başka hiçbir arzu ve hiçbir emel ve gaye peşinde koşmuyor. Bu gayeye vusul için de her türlü fedakarlıkta bulunmayı göze almışlardır.

Misak-ı Milliden kati'iyyen fedakarlık yok:

Misak-ı Millinin en büyük esasını herkesin bildiği vechile mutlak ve tam bir istiklale nail olmak meselesi teşkil eder. Bu hususta en ufak bir fedakarlıkta bulunmak hiç kimsenin aklına gelmiyor. Muhtelif fırkalar ve bunların kavgaları, gürültüleri, müfritler, mutediller Anadolu'nun kat'iyyen bilmediği tanımadığı bilmek ve tanımak istemediği şeylerdir. Bunlar yalnız ve yalnız İstanbul'daki mukannen ve malum menbaların gülünç efsaneleridir.

Musanna Tebligat ve Beyanname:

Yine aynı sebeple Ekselsiyor gazetesinin 16 Haziran tarihli nüshasında Morning Post 'tan naklen yazılan Mustafa Kemal Paşa'ya atfedilen 6 Haziran tarihli tebligatın da aslı yoktur. Bu tebligata nazaran Anadolu Hükümeti kat'iyyen anlaşmamak yalnız harp etmek arzularıyla mütehassis gösterilmek istenilmiştir. Ne zikrolunan tarihte ne de başka zamanda Anadolu'da bu suretle neşredilmiş bir beyanname yoktur. Böyle bir beyannamenin mevcudiyetini iddia etmek, ya Anadolu ricalini tanımamak veyahut mutlaka yalan haberlerle mağlup Yunan ordusunun pek bozulmuş olan maneviyatını yükseltebilmek için bu gibi haberler ve havadisler neşredildiğini bilmemekten münbais olabilir.

Berber Kalfaları da Grev Yapacaklar mı?

6 TEMMUZ 1920 **İLERİ**

Geçen gün haber verdiğimiz vechile berber kalfaları da patronlarından bazı arzularının isaf edilmesini talep etmekte ve aksi takdirde grev yapacaklarını söylemektedirler. Kalfaların metalibi iki esas üzerinde toplanabilir. Biri yövmiyelerinin 1-1,5 lira tezyid edilmesi, diğeri de müddet-i mesainin sekiz saate tenzilidir. Berber Kalfaları Cemiyeti azası iki gün mukaddem Beyoğlu'ndaki merkezlerinde akd-i içtima ederek bu kararları patronlara tebliğ etmişlerdi. Dün grev yapılması mukarrer olan gün idi. Fakat patronlardan henüz müspet ve menfi hiçbir cevap alınamadığından, grevin tehir edilmesi tensip edilmiştir. Kalfaların greve devam edebilmeleri için, kasalarında lâakal on günlük meblağın müterakim olduğu söylenmektedir. Patronlar bu metalibin isafına yanaşmamaktadırlar. Bu grev teşebbüslerine İstanbul cihetindeki kalfalar iştirak etmemektedirler.

Amele Metalibi

9 TEMMUZ 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Şirket-i Hayriye Müdürünün Tebdilinde Amelenin Tesiri Var mı?

Mütevali yolsuzluklarından ve amelenin muhik mutalebatını isaf etmeyerek şirketi mühlik bir vaziyete ilka' eylemesinden dolayı Şirket-i Hayriye Mü-

dürü Ali Bey'in heyet-i idare kararıyla azli takarrür eylediği mukaddema yazılmıştı. Bu münasebetle alelumum şirketler amelesinin vaziyet-i hazırası ve mutalebatı hakkında malumatına müracaat eden bir muharririmize, Türkiye Sosyalist Fırkası erkanından salahiyettar bir zat atideki şayan-ı dikkat malumatı vermiştir: Şirket-i Hayriye Müdürünün tebdili:

Şirket-i Hayriye'de bir takım yolsuzluklar vuku bulduğu heyet-i idareye vaki olan şikayetlerden anlaşılmış ve yapılan tahkikat neticesinde sû-i istimalat meydana çıktığı için ekserisi Amele Fırkasına mensup heyet-i idare kararıyla Avrupa'da bulunan müdürün tebdili takarrür etmiştir.

Şirket-i Hayriye Amelesinin Mutalebatı:

Amele, Şirket-i Hayriye'de mütevali yolsuzluklara set çekilmesinden başka bir talep dermeyan etmeyerek şimdiki halde şirketin birçok müessesata karşı mevcut olan borçlarını ödemesini ve bi'n- netice şirketin intizam ve ahenginin teminini istemektedir. [...]

Amele Delegelerinin Protestosu:

Amele delegeleri bu hususta makamat-ı aidesine müracaat ederek: "Şirketin, her gün iş vermediği halde niçin fazla memur istihdam eylediği ve aldığı memurlara iş vermeyerek onların mağduriyetine neden sebebiyet verdiği" mealinde bir protesto keşide etmişlerdir.

Elektrik Şirketindeki Yolsuzluklar:

Fırkanın istihdaf ettiği mesailden diğeri de Elektrik Kumpanyasındaki yolsuzluklardır. Silahtar Ağa'daki fabrikada, mukavele mucibince – büyük fen memurları müstesna olmak üzere- Osmanlı tebaasından memurların istihdamı icap ederken bu gün Elektrik Kumpanyası eski ameleyi çıkarıp yerine Rus mültecilerini ikame etmektedir.

Amerika Kadınlarının Eteklikleri

10 TEMMUZ 1920 **İLERİ**

"Bundan böyle kadınların eteklikleri dizden yukarı çıkmayacak ve herhalde bir karış olsun aşağı bulundurulacaktır."

İşte Washington Adliye Dairesinin kararı bu. Bu nazik meselenin halline memur edilen Adliye Müfettiş-i Umumisinin önünden ancak ve dizlere kadar uzanan kısa etekli birçok güzel kadınlar, resm-i geçit yapar gibi geçmişler. Müfettiş, bunları seyrettikten sonra iktisada riayet bahanesiyle eteklerin kısa yapılmasının muvafık olmadığı kararını vermiştir.

Ba'dema, hiç kimse kısa eteklerle sokağa çıkamayacaktır. Perakende Mal Satan Tüccarlar Cemiyeti, tüccarın elinde birçok kısa eteklik bulunduğunu, bunları elden çıkartıncaya kadar kanunun tatbik olunmamasını rica etmiş ise de kabul ettirememiş ve eteklikleri dantela ve kumaş parçaları ile uzatıp satmakta muztar (zorunda) kalmıştır.

Bize Dair Cereyan Eden Müzakerat

11 TEMMUZ 1920 **İLERİ**

Spa, 7- Mösyö Venizelos bu sabah Meclis-i Âlinin içtimaında hazır bulunmuş ve Türk meselesi hakkında müzakereye iştirak etmiştir. Yunan Başvekili Yunan ordusunun bu sırada ihraz ettiği askeri muvaffakiyetlerden istifade ederek Türkler muahedeyi imzalamaya icbar ve son Osmanlı notasındaki itirazların bilâ kayd u şart reddedilmesini teklif etmiştir.

Mösyö Lloyd George da aynı mealde idare-i kelam etmiştir.

Kont Sforza ise Osmanlı Hükümet-i hazırasını tamamıyla duçar-ı zaaf etmeyecek bir çare-i hal aranmasını teklif etmiş ve Türkiye hakkında müfridane bir istical (acele) ile hareket edilmesi münasip olamayacağı zannında bulunduğunu söylemiştir. Venizelos cevaben nokta-i nazarında ısrar etmiştir. Nihayet uzun uza diye müzakereden sonra Türkiye'ye sulh imzalamak için on gün mühlet i'tâsına karar verilmiştir.

Lenin Kuva-yı Milliye ile Rusya'nın Münasebatına Ne Kadar Ehemmiyet Veriyor

11 TEMMUZ 19200 **TASVİR-İ EFKAR**

Rus gazetelerinden naklen yazıldığına göre, Ermeni komünistleri ile mülakat eden Lenin âtideki beyanatta bulunmuştur:

Kuva-yı Milliye bütün Ermenistan'ı işgal edip komünistleri kamilen katletse bile biz yine Kuva-yı Milliye ile olan münasebetimizi hiçbir suretle kat etmeyeceğiz. Esasen Trabzon'da arkadaşlarımızdan komünist Mustafa Suphi'nin Kuva-yı Milliye tarafında katledildiği vakit dahi biz hiçbir şey yapmadık.

Fırkaların İttihadı

18 TEMMUZ 1920 **İLERİ**

Dün Hürriyet ve İtilâf Fırkası Merkez-i Umumisinde Hürriyet ve İtilaf, Sosyalist, Türk Teali, Çerkes Teâvün, Nigehban-ı Hukuk-i Osmani, Mağdurin-i Siyasiye fırkaları ile Dersaadet'te bulunan Anadolu ve Rumeli ahalisi murahhasları Hürriyet ve İtilâf Fırkası Reis-i sanisi Gümülcineli İsmail Bey'in taht-ı riyasetinde bir içtima akdetmiş ve müttehiden ve müttefikan çalışmaya, Hürriyet ve İtilâf Fırkasına müzaherete karar vermişlerdir. İçtima nihayetinde bir encümen intihab olunarak fırkanın mesaisine bu encümen tevkil olunmuştur.

Bu cemiyetler murahhaslarından bir zat intihabıyla teşekkül eden encümenin tevkiline ve beyannamelerinin mezkûr encümen tarafından imza edilerek matbuat ile neşr ve ilanına karar vermişlerdir.

Hayat Pahalılığı

26 TEMMUZ 1920 **İLERİ**

Şehrimizde mutarrid bir şekli muhafaza edemeyen hayat pahallılığı üzerine her ay kat'i ve seri olarak yapılan istatistiklere nazaran 330 Temmuz'undaki mekûlât, meşrubat ve melbusat ile son 336 Haziran'ında ki aynı mevad arasında yüzde 1365 nispetinde azim bir fark vardır. 330 Temmuz'unda kıyyesi yetmiş beş paraya olan bir kıyye halis francala 336 Haziran'ında yirmi bir kuruşa irtika' etmiş (yükselmiş) ve diğer mevad-ı gıdaiye arasında da aynı nisbette tezayüt husule gelmiştir. Şekerde 2700, sütte 1900, peynirde 2232 ve koyun etinde 2045 nispetinde büyük bir fark vardır.

Yunan Tebliğlerine Göre Edirne'nin İşgali

28 TEMMUZ 1920 **İLERİ**

Dünkü nüshamızda birkaç satırla Edirne'nin işgaline ait Yunan tebliğini yazmıştık. Ahiren Yunanistan bu tebliği teyid etmektedir. Edirne harp ederek mi sukut etmiştir, yoksa teslim mi olmuştur? Esasen hakikat-i hâl maalesef anlaşılamıyor. [...] Biz yalnız Rum ve Yunan matbuatından alınan haberleri ber-vech-i zir derc ediyoruz: Edirne'nin işgalini Rum Patrik Kaymakamının telgrafla Yunan Komiserliğinden istibşar eylediğini (müjdelediğini) ve hemen keyfiyeti Patrikhane devairine tamim ettiğini ve Beyoğlu'na geçerek Yunan komiseri ile mümessil-i askerisine beyan-ı tebrikat eylediğini Rum gazeteleri yazıyor.

Edirne'nin suret-i işgali:

Yunan gazetesinin Cafer Tayyarın kuvvetleri hakkında verdiği malumata göre mumaileyh harekat-ı harbiyenin ibtidasından evvel üç fırkaya malik idi. Fakat bu fırkalar tam mevcutlu ve mükemmel techizetlı değil idi. Fırkalardan biri Çekmece'den itibaren Keşan ve Bolayır'a kadar bütün sahil boyunu muhafaza ediyordu. Halbuki bu sahilin tulû iki yüz kilometreyi mütecaviz bulunmasına nazaran kilometre başına elli kişi isabet ediyordu. Diğer kuvvet Meriç Nehri boyunca, denizden Edirne'ye kadar ahz-ı mevki eylemiş idi. En toplu kuvvet Kaleli Burgaz ile Edirne arasında idi. En zayıf cihet de İpsala idi.

Mezkûr gazete Yunan harekat-ı askeriyesinin evvelce tanzim edilen plana tamamıyla mutabık bir halde cereyan eylediğini ve Edirne'nin şimalen de ihatasından sonra Cafer Tayyar kuvvetleriyle Bulgaristan arasındaki muvasalatının münkatı' olduğunu ve ondan sonra Edirne'nin teslimi teklif olunduğunu yazıyor. Gazete tebliğ-i resmideki kaydın hilafına olarak Edirne'nin teslim alındığını değil, cebren işgal edildiğini iddia ediyor.

Şimdi Yunan kuvvetleri şimale, Karadeniz'e, Meriç'in şark sahiline doğru ilerlemektedirler. İşgal edilen sahaların Tayyarcılardan tamamen tathiri jandarma kuvvetlerine tevdi olunacaktır.

Cafer Tayyar Bey hakkında henüz malumat yok imiş. Maamafih Bulgaristan'a firar ettiğine dair bir rivayet var imiş.

Şile'nin işgali : İngiliz kumandanlığı emrine verilen Yunan kuvvetleri Şile'yi işgal eylemişlerdir. Mezkûr kuvvet ile İngiliz kuvvetlerini müşterek hareketi ile Şile sahası Kuva-yı Milliyecilerden tathir edilmiştir. [...]

Anadolu'da

29 TEMMUZ 1920 **İKDAM**

Yunan gazetesine Atina'dan yazılan bir mektup muhteviyatına nazaran Düvel-i Müttefikayı bu sıralarda iştigal eden mesele, Anadolu'da işgal edilen yerin tarz-ı idare-i müstakbelesi ile Anadolu isyanını tamamen teskin edecek harekat hakkındaki meselelerdir. Muhabir bu bâbda ki müzakerattan neticeyi istidlal ettirecek bir haber henüz terşîh etmediğini (sızmadığını) ilave ediyor.

Millicilere Karşı Yeni Kuva-yı Tedibiye İhzarı

30 TEMMUZ 1920 **VAKİT**

Tahidromos gazetesi Hükümet-i Merkeziyenin Kuva-yı Milliyeye karşı yeni kuva-yı tedibiye ihzarına karar verdiğini yazıyor.

Kuva-yı Milliyecilere ihtifâgâh (barınak) teşkil eden İzmit ormanlarının yakılmasına karar verildiği de Tahidromos gazetesinde okunmuştur.

Milli Matem Günü

31 TEMMUZ 1920 **İKDAM**

Altı yüz küsur senelik bir devletin feci bir surette yıkıldığı sulhun imzası günü, geride kalan biz Türkler, Müslümanlar için ebedi bir matem günüdür. Bizde maziye veda hal ve istikbal için de intibah hisleri yaşatacak olan o günü bir matem-i milli ile karşılayacağız.

Osmanlı Matbuat Cemiyeti tarafından vaki olan teşebbüsat üzerine muahedenamenin imza edildiği gün, Şirket-i Hayriye, Seyr ü Sefain Haliç ve bilumum Müslüman müessesatı bir nişane-i matem olmak üzere kapanacak ve asırlarca şan ve şevketle dalgalanan sevimli bayrağımız yarıya kadar indirilecektir. Müslüman sinema ve tiyatroları o gün ve gece sed edileceği gibi Türk gazeteleri bu matem-i umumiye o günkü nüshalarını matemli bir çerçeve içerisinde neşretmek suretiyle iştirak eyleyecektir.

Bu matem-i milliyi, kalpgahından vurulan Türkler, ırkına has vakur ve sâkit bir vaziyetle karşılayacaktır. Osmanlı Saltanatının mazi-i şa'şaadarına veda ederken müsebbiplerine de bin kere lanet etmek her Türk ve her Müslüman için bir vazifedir.

Hayatlarımıza Dokunmuş Kadınların Hikâyeleri: Onlyherstory

SOSYAL MEDYA HESAPLARI ARACILIĞIYLA "SIRADAN" KADINLARIN HAYATLARINDAN KESİTLER SUNARAK "ÖTEKİ"NİN TARİHİNE IŞIK TUTMAYI AMAÇLAYAN ONLYHERSTORY PROJESİNİ, EKİP ÜYELERİ DUYGU ATLAS, DERYA ATLAS VE MESUT ALP İLK DEFA *TOPLUMSAL TARİH*'E ANLATTI. PROJE, ONLYHERSTORY KULLANICI ADIYLA INSTAGRAM'DAN TAKİP EDİLEBİLİR

SEÇKİN DEMİROK

Seçkin Demirok: Herkese merhabalar. Dilerseniz öncelikle sizleri tanıyalım.

Duygu Atlas: 2019'da Tel Aviv Üniversitesi'nden tarih doktoramı aldım. Şu anda Kudüs'te The Van Leer Jerusalem Institute'ta görev yapıyorum. Araştırma konularım Türkiye'de azınlıklar, özellikle de Türkiye Yahudileri ve Kürtler.

Derya Atlas: İngiltere'de yaşıyorum, devlet inovasyon ajansında proje yöneticiliği yapıyorum.

Mesut Alp: Mardin Müzesi'nde 8-10 yıllık arkeologluk tecrübemi müteakip şimdilerdeyse fotoğrafçılık ve metin yazarlığı yapıyorum, 2016'dan beri Fransa'da yaşıyorum. Duygu Atlas'la ortak olduğumuz prodüksiyon şirketimizle "öteki"nin hikâyesini anlatabileceğimiz belgeseller ve filmler peşindeyiz.

Seçkin Demirok: Başlangıç noktanız neydi?

Duygu Atlas: Kişisel bir yerden başladık. Biz İzmirli bir aileyiz, Atlas'lar olarak. İki dedemizi de tanımadık, babamızı ise 40 yaşındayken kaybettik. Sadece kadınların olduğu bir ailede babaannemizin, anneannemizin, annemizin, büyük halamızın hikâyeleriyle büyüdük. Hayatımızdaki kadınların hikâyelerini resimleriyle beraber metinleştirip sosyal medyada paylaşmak fikri doğdu bir gün eski albümlere bakarken. Çünkü hepimizin hayatının merkezinde olan bu kadınların hikâyelerinin hep kenarda köşede kaldığını gördük.

Seçkin Demirok: Projeyi yürütürken nelere dikkat ediyorsunuz?

Duygu Atlas: Dikkat ettiğimiz bir nokta; din, etnik ve coğrafî kimlik gibi ayrımları gözetmeyen paylaşımlar

yapmak. Hikâyeyi gönderen kişilerle diyaloğumuz da çok içten ve kişisel oluyor. Bir nevi dertleşme gibi. Hikâyeler yayınlandıktan sonra da yorumlar vasıtasıyla bu çoklu iletişim devam ediyor ve birleştirici bir güç ortaya çıkıyor.

Mesut Alp: Her kesimden takipçilerimizin olması çok mutluluk verici. Öte yandan, paylaşımlarda dilleri de korumaya özen gösteriyoruz. Örneğin Zazaca bir metin geldiğinde Zazaca, İngilizce ve Türkçe olarak yayınlıyoruz. Kadınları kendi kimlikleriyle paylaşmaya da dikkat ediyoruz. Anadolu'nun çok kimlikli, ebru hâlini yansıtmaya, yaşatmaya çalışıyoruz.

Seçkin Demirok: Sizin kişisel hikâyeleriniz ve size ulaştırılan hikâyeler dışında farklı kaynaklarınız var mı?

Duygu Atlas: Bir iki tanesi dışında hayır. Yayınladığımız tüm hikâyeler bize takipçilerden geliyor. Herkes bize "hayatına dokunmuş o kadın"ın hikâyesini anlatıyor. Böylelikle, alttan gelen, hep dinlediğimiz fakat hiç önem vermediğimiz kadınların hikâyelerini anlatıyoruz. Bu anlamda Onlyherstory, kadın tarihi, mücadelesi için çabalayan, bir şeyler ortaya koyan platformlardan biri.

Seçkin Demirok: Toplumun bu yönde bir ihtiyacı olduğunu ve bu ihtiyacı giderdiğinizi düşünüyor musunuz?

Derya Atlas: Yollanan hikâyeler vasıtasıyla kadınlara olan yaklaşımımızı değiştirmeye başladığımızı da düşünüyorum. Genel itibariyle kadınların hikâyeleri evlendikten sonra başlıyor, fakat bizim yönelttiğimiz sorular daha çok "evlenmeden önce ne yapıyorlardı?" veya "günlük hayatları nasıldı?" şeklinde. Kadını hayatının tüm yönleri, dönemleriyle ele alabilmek amacımız.

Seçkin Demirok: Metinleri nasıl biçimlendiriyorsunuz? Geçmişi nasıl yeniden kurguluyorsunuz? Nitekim rastladığım kadarıyla metinlerde daha çok kadınların yaşamlarındaki olumsuzluklara odaklanıyorsunuz...

Duygu Atlas: Birinci tekil kişi anlatımıyla kadının ağzından, ona bir ses vererek yazıyoruz. Ve tabii ismiyle başlıyoruz. İsminin anlamıyla. Olumsuzluklara odaklanmak bizim seçimimiz değil aslında. Hikâyelerin içinde olan gerçekler. Sonraki jenerasyonların bu acıları anlatıp onlara sahip çıkmasının çok önemli bir veri olduğunu düşünüyoruz.

Derya Atlas: Güzel şeyleri de miras aldığımızı düşünmekle beraber bize gelen hikâyelerin bu kadar acıklı olmasının sebebinin nesiller boyu devam eden travmaların ağır basması olduğunu düşünüyorum.

Mesut Alp: Asla sansür uygulamıyo-

ruz, sadece karakter sınırı nedeniyle hikâyenin bütününe etkisi olmayan teknik detayları çıkarıyoruz metinden. Anadolu'daki herkesin sesi olmak şeklinde özetleyeceğimiz bir duruşumuz var. Kendini var eden kadınların öykülerinden ziyade kendilerini duyuramayan kadınları duyurmaya çalışıyoruz.

Seçkin Demirok: Kuma getirilme ve benzeri gibi durumlarda nasıl bir travma olduğunu gözlemliyorsunuz?

Duygu Atlas: Kadının hiçbir şey diyememesi durumu, örneğin. Bununla bağlantılı olarak sayfamızın, kadınlarda "hâlimize şükredelim" gibi bir teselli aracı olmak yerine onların dikkatini bu türden pratiklerin olumsuz gerçeklerine çekmek ve geçmişteki şiddetin hâlâ sürdüğüne dair bilinçlendirmek gibi bir işlevi olduğunu düşünüyoruz.

Derya Atlas: Özellikle patriyarkal kodlarla düşünen kadınların birbirlerine çok acımasızca davrandığını gözlemliyoruz. Parmak sallamaktansa birbirini kabullenmenin uzun vadede daha yararlı olacağını düşünüyoruz.

Seçkin Demirok: Kıbrıslı bir kadının gönderisinde dönemin olaylarına kadın gözüyle bakılan bir metin aktarılmış. Bu tarz gönderileri çoğaltmayı düşünüyor musunuz?

Mesut Alp: Mümkün mertebe aktarmaya çalışıyoruz. Dersim'den de, Mübadele'nin kurbanlarından bahsediyoruz, örneğin.

Duygu Atlas: Paylaştığımız her kadın kendi döneminin bir kesiti aslında. Tabii ilerleyen zamanlarda kadınların gözünden dönemi daha geniş bir kapsamda aktarmayı düşünüyoruz.

Seçkin Demirok: Annales Okulu'nu izleyen, toplumsal tarih yaklaşımıyla hikâyeleri ele alan bir duruşunuzun olduğu doğru mu?

Duygu Atlas: Doğru, fakat edebi bir dille yazıyor ve sosyal medyada yer alıyor oluşumuzun metinleri tarihsel kaynak olmaktan çıkarmayacağı görüşündeyiz. Nitekim tarihi anlamamak, ülke olarak en büyük handikapımız.

Mesut Alp: Duygu'nun bir tarihçi olarak konuya hâkim olmasının bu anlamda zeminimizi genişlettiğini söyleyebilirim. Öyküyü anlatırken dönemsel detayları yakalayabiliyor olmamızı buna borçluyuz. Geçmişteki kadınları birisinin eşi veya birisinin kız kardeşi olmak zorunluluğundan kurtarmış olduğumuzda aslında geleceğimizi de inşa etmiş oluyoruz.

Seçkin Demirok: "Üstte" bulunan kadınların hayatlarını da yansıtmayı düşündünüz mü?

Mesut Alp: Bu, kadınların bakış açısıyla gelecekte yapmayı düşündüğümüz bir şey. III. Hattuşili'nin kadın mührü kullanan ilk hükümdar olarak anılması yerine eşi Puduhepa'nın tableti yapan kişi olarak anılması da belki de mümkündür... Veya belki de Kösem Sultan devrine dair çalışmalar yaparken İstanbul'un kadın esnaflarıyla ilgili bilgiler ortaya çıkabilir...

Seçkin Demirok: Yeni neslin yayınladığınız geçmişten aldıkları neler?

Derya Atlas: Rahatlama duygusu ve onur duyma. "İyi ki yayınladınız, çok teşekkür ederim" gibi tepkileri çok alıyoruz.

Seçkin Demirok: Projeden nasıl bir çıktı bekliyorsunuz?

Derya Atlas: Kesinlikle bir kitap. Bu olursa, hikâyelerini yayınladığımız kişilere geri dönüp birebir görüşmelerle detayları kaleme almayı ve çeşitli temalar altında gruplayarak basmayı düşünüyoruz.

Duygu Atlas: Bir sergi de düşünebiliriz. Kitabı yayınlayabilirsek gelirin büyük bir kısmını kız çocuklarını okutmak üzere bir fona aktarmak istiyoruz.

Mesut Alp: Kitapla beraber büyük ihtimalle bir YouTube kanalımız da olacak. Öte yandan, bizi olduğumuz gibi kabul edecek bir sponsor bulmayı da düşünüyoruz.

HAZIRLAYAN: **BAŞAK EMİR**

Tarih Vakfı ile Universus Sosyal Araştırmalar Merkezi iş birliğinde ve Friedrich Ebert Stiftung Türkiye Temsilciliği'nin desteğiyle düzenlenen "Marksizm 202: Tarih ve Kuram" başlıklı webinar serisi haziran ayı boyunca her Pazartesi YouTube kanalımız üzerinden canlı olarak yayınlandı. Koordinatörlüğünü: Doç. Dr. İsmet Akça (Tarih Vakfı), ve Fırat Çoban'ın (Universus) üstlendiği bu dördüncü konuşması Deniz Parlak'ın yaptığı "Marksizm ve Din" başlıklı sunum ile 01 Haziran 2020 Pazartesi günü saat 18.30'da Tarih Vakfı YouTube kanalı üzerinden gerçekleşti. Serinin beşinci konuşması U. Uraz Aydın'ın yaptığı "Marksizm ve Kültür" başlıklı sunum ile 08 Haziran 2020 Pazartesi günü, altıncı konuşması Stefo Benlisoy'un yaptığı "Marksizm ve Ekoloji" başlıklı sunum ile 15 Haziran 2020 Pazartesi günü, yedinci konuşması Foti Benlisoy'un yaptığı "Marksizm ve Hayvan Özgürleşmesi" başlıklı sunum ile 22 Haziran 2020 Pazartesi günü ve son konuşması 29 Haziran Pazartesi günü Ecehan Balta'nın yaptığı "Marksizm ve Devrim" başlıklı sunum ile gerçekleşti. Bu webinar serimizin kayıtlarına Tarih Vakfı YouTube kanalı üzerinden ulaşabilirsiniz.

Haziran ayı içerisinde gerçekleşen bir diğer etkinliğimiz ise Türkiye'nin önde gelen akademisyenlerinden olan, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü öğretim üyesi ve Tarih Vakfı mütevelli heyeti üyesi Prof. Dr. Cengiz Kırlı'nın yaptığı Tarihyazımı Webinarı'mız oldu. Cengiz Kırlı'nın gönüllü katkı ve emekleriyle gerçekleşen

bu dört saatlik seminerde, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarihyazımında görülen kavramsal yaklaşımlar ve metodolojik yönelimler toplumsal ve siyasal dönüşümler ekseninde ele alındı. Tarihyazımında farklı zaman, mekân ve özne arayışlarının iktisat, sosyoloji ve antropolojiden alınan kavramlarla nasıl kurgulandığı ve sosyal tarih, kültürel tarih, tarihsel sosyoloji gibi nasıl farklı tarihsel yaklaşımlara yol açtığı değerlendirildi.

Adana Büyükşehir Belediyesi ve Tarih Vakfı ortaklığında düzenlenen Online Pandemi Söyleşileri'miz haziran ayı boyunca da devam etti. Bu söyleşilerin dördüncüsü, Yönetim Kurulu üyemiz Tanıl Bora'nın "Kuruluşunun 90. yıldönümünde Köy Enstitüleri'ni Düşünmek" başlıklı söyleşisi ile 06 Haziran Cumartesi günü; beşincisi, Yönetim Kurulu üyemiz Doç. Dr. Ayşe Ozil'in moderatörlüğünde, kurucu mütevellilerimizden Prof. Dr. Şevket Pamuk'un "Adana-Çukurova Bölgesinin Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihindeki Yeri" başlıklı söyleşisi ile 13 Haziran Cumartesi günü; altıncısı, Av. Türkan

Eşli'nin moderatörlüğünde, Vakfımız Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan'ın "Yerel Yönetimler Tarihi" başlıklı söyleşisi ile 20 Haziran Cumartesi günü gerçekleşti. Serimiz 27 Haziran Cumartesi günü Dr. Öğretim Üyesi Özgün Akduran'ın moderatörlüğünde, Doç. Dr. Gülhan Balsoy'un "Türkiye'de Kadın Hareketi" başlıklı söyleşisi ile son buldu. Bu söyleşi dizisinin kayıtlarına Adana Büyükşehir Belediyesi YouTube kanalından ulaşabilirsiniz.

Bunlara ek olarak haziran ayında Tarih Vakfı ve Bursa Nilüfer Belediyesi tarafından ortaklaşa düzenlenen Tarih Buluşmaları etkinliği de online olarak gerçekleştirilmeye başlandı. Bu buluşmaların ilki olan Doç. Dr. Ömer Turan'dan Korona salgınının devlet-toplum üzerine yansımalarının ele alındığı etkinliğimiz 23 Haziran Salı günü gerçekleşti.

Tarih Vakfı yürütücülüğünde ortaokul ve lise öğrencilerine yönelik "Toplumsal Tarihe Kadınların Yaşamlarından Bakmak" adlı projemizin finali, 28 Haziran Pazar günü 16.00'da Dr. Öğr. Üyesi Özlem Çaykent moderatörlüğünde; Prof. Dr. Birsen Talay Keleşoğlu, Prof. Dr. Esra Danacıoğlu, Dr. Öğr. Üyesi Tuba Demirci Yılmaz'ın katılımıyla düzenlenen Tarih Vakfı sosyal medya hesapları üzerinden canlı olarak yayınlanan panel ile gerçekleşti.

Etkinliklerimiz için Vakfımızın sosyal medya hesaplarını takip edebilir, internet sitemizi ziyaret edebilir, ayrıca Tarih Dostu olarak siz de Vakfımıza destek olabilirsiniz.

1932 Ramazan'ı: Türkçe İbadetlerin Hayata Geçirilmesi

DENİZ PARLAK

1932 YILINDA CAMİLERDEN BAŞLATILAN TÜRK'ÜN MİLLİ DİNİNİN İNŞASI, İSLAM'I TÜRKLEŞTİRME YA DA TÜRK'ÜN İSLAM'INI YENİDEN ÜRETME GAYESİ TAŞIMAKTADIR. BU REFORMLAR DİZİSİ İLE DEVLET DİNİN İÇERİĞİNE DOKUNMUŞ VE ONU DEĞİŞTİRİP DÖNÜŞTÜRMEYE YÖNELİK ADIMLAR ATMIŞTIR.

Farklı etkenlerin yanı sıra artan toprak kayıpları ve bağımsızlık ayaklanmalarının Osmanlı'nın geç dönemlerinde devletin yüzünü Müslüman Türk'e dönmesine neden olduğu söylenebilir. Toplumu din ve millet üzerinden seferber edip bir arada tutmaya çalışılırken İslam'ın millileştirilmesi ve buna bağlı olarak ibadetlerin Türk(çe)leştirilmesi çabaları sıkça gündeme gelmiştir. Esasında bu gaye, ibadetleri "zamana uydurmak" gerekliliği fikrine dayandırılmıştır. Bu yazıda, on dokuzuncu yüzyılda nüvelerine rastladığımız bu çabaların, Cumhuriyet'in erken dönemlerinde ulus devletin inşası çabaları içinde milli bir gaye halini almasına ve çabaların ilk kez resmiyete taşındığı 1932 Ramazan'ına odaklanıyorum.

İlk türkçe ezan
Dün Fatih'te okundu
Ezan Fatih meydanını dolduran halk tarafından alâka ile dinlendi
Hafız Rifat Bey Fatih camiinde türkçe ezan okurken
Dün iki camide de Türkçe Kur'an okundu

Cumhuriyet, 31.01.1932

Yazının temel tezi, laikleşme sürecinin bir parçası olan ibadetlerin Türk(çe)leştirilmesinin bize Türkiye laikliğinin mutlak bir politik düstur ve edimler silsilesiyle işlemediğini göstermesidir. Türkiye'de laikleşme elitist kadroların izlediği siyasetin ve söylemlerinin güdümünde doğrusal bir çizgiyi izlememiş, karmaşık ve kimi zaman geri çekilip kimi zaman atağa geçen toplumsal ilişkiler ile biçimlenen bir süreç olarak yaşanmıştır.

1930'lu yıllar Türkiye'si düşünüldüğünde, toplumun geleneğe dönük yüzünü değiştirme çabası ve gittikçe radikalleşen seyri, Cumhuriyetin laiklik politikasında yeni bir yola girildiğini gösterir. Türkçe ibadet uygulamalarının hayata geçirildiği 1932 yılının Ramazan'ı dışarıda bırakılırsa Ramazan aylarının 30'lar boyunca gazete kupürlerinde kapladığı yer dahi azalmıştır. Öyle ki, Atatürk'ün bayram tebriklerine katıldığına dair haberler basında yer almamaya başlar. 1930'ların sonlarında Türkiye Cumhuriyeti ramazanları, Osmanlı'nın toplumsal hayatının merkezinde yer alan ve devletin destekleyip teşvik ettiği ramazanlar ile kıyaslanamayacak ölçüde daralmıştır.[1] Bu dönemde rejim geçişe ihtiyaç duymadan kendi gündemini yerleştirir. Artık yeni rejimde Ramazan'da yapılacak dini telkinlerin ve vaazların Allah Korkusu, Allah ve Peygamber Sevgisi'nin yanı sıra Hak ve Vazife, Vatan ve Millet Severliği gönüllere yerleştirmeğe gayret etmesi arzulanır.[2] Bu süreçte Ramazan'ın görünürlüğü azalsa da milli Ramazanlar adım adım inşa edilmiştir. 1932 Ramazan'ı ise Türkiye laikliğinde tarihi bir öneme sahiptir. Bu kez Ramazan ayı Osmanlı'nın geç dönemlerinde kısmi uygulamaları olsa da Cumhuriyet devrinde resmi olarak ibadetlerin millileştiği aynı zamanda Türk(çe)leştiği bir kırılma anına sahne olur.

GEÇ OSMANLI'DAN CUMHURİYET'İN İLK YILLARINA İBADETLERİN TÜRK(ÇE)LEŞTİRİLMESİ

Osmanlı'nın geç dönemlerinde Ali Suavi,[3] Kazanlı Halim Sabit[4] gibi İslamcı kesimden pek çok kişinin de destek verdiği mahalli dilde ibadet meselesi halkın dinini anlamadığı gerekçeleriyle meşruiyet kazanmıştır. Bu mesele, Şeyhülislam Mûsa Kâzım Efendi'nin hutbelerin dilinde bir düzenleme olmasa da açıklamaları-

Hafız Kemal

nın yapılarak halkın bilgilendirilmesini buyurmasıyla devlet nezdinde de kabul görmüştür.[5] 1917'ye gelindiğinde artık selatin camilerin hepsinde Cuma hutbelerinin nasihatleri Türkçe verilmeye başlanmıştır.[6] Dönemin şartlarına göre oldukça erken bir tartışma yine 1910'larda Kuran'ın Türkçeleştirilmesi konusunda yapılmıştır. Ubeydullah Efendi, Ayasofya Camii›nde bir vaaz sırasında Ku'ran'ı Türkçeye tercüme etmeye makul bir itiraz olamayacağını, Türkler uğruna Türkçe yazılması gerektiğini, çünkü ilahi vahyin Arapça ve Türkçe arasında ayrım yapmadığını savunur.[7]

İslam'ın millileştirilmesi ve "İbadetin Türk(çe)leştirilmesi" meselesi Cumhuriyet yıllarına taşınmış ve ilk yıllardan itibaren gündemden düşmeyen bir konu halini almıştır. Ancak ilk icraat 19 Mart 1926 günü Ramazan ayının ilk cumasında Göztepe Tütüncü Mehmet Halis Efendi Caminin imam hatibi Cemaleddin Efendi'nin kendi hazırladığı Türkçe Kur'an tercümelerini namaz sırasında okuması, tüm namazı Türkçe kıldırması ve hutbeyi Türkçe okumasıyla yaşanmıştır.[8] Her ne kadar dinin "zamana uydurulması" halkın gündeminde olsa da, bu beklenmedik bir olaydır. Cemaatten yapılan itirazlar ve şikayetler üzerine Cemaleddin Efendi'nin yaptıkları İstanbul Müessesât-ı Diniyye Müdiriyeti ve Üsküdar Müftülüğüne bildirilmiştir.[9] Bunun üzerine İstanbul Müftülüğünün 20 Mart 1926 tarih ve 92-93 sayılı kararına göre, Diyanet İşleri Riyaseti, Başkan Rifat Efendi'nin imzasıyla 23 Mart 1926 tarih ve 743 sayılı Müşavere Heyeti kararıyla usule aykırı hareketi nedeniyle Cemaleddin Efendi'yi iki hafta görevden uzaklaştırmıştır.[10] Diyanet İşleri Reisi Rifat Efendi olayın ardından *Vakit* gazetesine verdiği röportajda "Namaz Türkçe kılınacak mıdır?" sorusuna, "Namaz Türkçe kılınamaz ve namazda elfâz-ı Arabiyye'nin telaffuz edilememesine imkân yoktur" sözleriyle cevap verir.[11] Cemaleddin Efendi'nin bu erken girişimi resmî makamlarca kabul görmese de Cemaleddin Efendi'yi destekleyen pek çok yazı gazetelere yansımıştır.

Kısa bir süre sonra ibadetlerin Türk(çe)leştirilmesi meselesine yüksek diniyat mütehassısları yetiştiren İlahiyat Fakültesi'ndeki ilim insanları dahil edilmiştir. 1928'de İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde kaleme alınan *Dini Islah Beyannamesi*'nde İslam'ın Türkiye modernleşmesiyle uyumlu hale getirilmesini öneren teklifte, ibadetin şekli, dili hatta niteliği güncel tartışma konusu haline gelmiştir. Tarihsel geçmişinin de olduğunu bildiğimiz bu tartışmalar arasında bir dizi öneriden kimisi hiç hayata geçirilememiş, kimisi ise "zamanın ruhunu" beklemiştir. 1928'de komisyonun önerilerinden "İbadetin Türk(çe)leştirilmesi", hutbenin ve vaazların nasihat kısımlarının Türkçe yapılmasıyla hayata geçirilmişti. Diğer yandan, 1930'larla birlikte girişilen geniş çaplı kültür politikasının bir parçası olarak bu proje bir kez daha gündeme gelmiştir. Buna bağlı olarak, şartların olgunlaştığı düşünülen tarih 1932 senesi Ramazan ayı olmuştur.

RADİKAL LAİKLİĞİN İZİNDE 1932 RAMAZAN'I

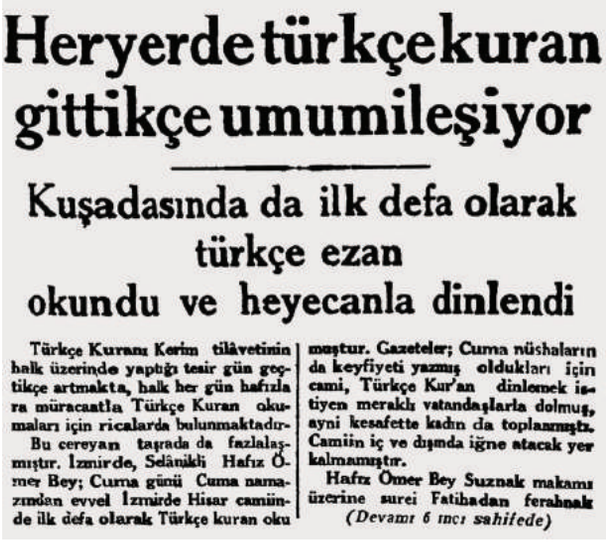
1931 Aralık ayında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne Dolmabahçe Sarayı'nda bir yer tahsis edilmiştir. Mustafa Kemal, daha önce kendisinden Kur'an'ı Türkçeleştirmesini istediği ama denemesi başarılı bulunmayan dönemin Maarif Vekili Reşit Galip ile Hasan Cemil Çamlıbel'in ibadetlerin Türkçeleştirilmesine yoğunlaşmalarını istemiştir. Bunun üzerine, Galip ve Çamlıbel'in yönettiği bir ekip oluşturulur. Hafız Yaşar Okur, Mustafa Kemal'in kendisini çağırdığını ve "İstanbul'un mümtaz hafızlarının bir listesini istiyorum. Ama bunlar musikiye de aşina olmalıdır" dediğini anılarında anlatır.[12] Yaşar Okur'un verdiği listeden kendisi dışında sekiz hafız belirlenmiştir: Süleymaniye Camii'nden Hafız Kemal, Hafız Beşiktaşlı Rıza, Sultanselimli Hafız Ali, Hafız Saadettin, Hafız Fahri, Hafız Nuri, Hafız Zeki, Hafız Burhan. Mustafa Kemal'in seçilmiş olan bu hafızlara "İnkılâplarımın son merhalesini siz yapacaksınız Hafız beyler!" sözleri, bu reformun tarihsel önemini ve değişimin radikalliğini yansıtmaktadır.[13]

1932 Ramazan ayında tekbirin, salanın, ezanın ve kametin Türkçeleştirilmesi ve İstanbul'un tecrübeli hafızlarının usulüyle okumaları için çalışmalar yoğunlaştırılmıştır. İlk olarak "Allah büyüktür, Allah büyüktür" olarak Türkçeleştirilen tekbir Sultan Selimli Hafız Rıza'nın (Ali Rıza Sağman) "Efendim, Türk'ün Tanrısı vardır. Bu Tanrı şeklinde okunursa daha muvafık olur kanaatindeyim" önerisiyle "Allah" yerine "Tanrı" sözüyle Türkçeleştirilmiştir.[14] Hafız Rıza anılarında bu olayı, "Bugün camilerde okunan

Kadir Gecesi'nde Ayasofya Camii'nde Kur'an, tekbir ve kamet Türkçe okundu. *Milliyet*, 05.02.1932

Türkçe tekbir sırf benim müşahedemin meyvasıdır. [...] Ben, Allah büyüktür terkibinin hem sıfatına hem mefhumuna itiraz ederek *Tanrı Uludur* denilmesini ileri sürdüm." sözleriyle anlatır.[15] Mustafa Kemal'in tekbirin *Tanrı Uludur* ifadeleriyle Türkçeleştirilmesini kabul ettiği günden sonra ezan on sekiz yıl boyunca Türkçe okunmaya devam etmiştir. Hafız Rıza'ya göre ibadetlerin Türkçeleştirilmesi "Atatürk'ün [...] yapmakta olduğu devrimlerin belki en başında gelecekti. Türkçe adını taşıyan dile Türklük damgasını vurmak!"[16] Nihayetinde, dönemin ruhu İslam'ın özünü kavramak isteyen Türk'ün, dinini kendi dilinde bilmesini ve öğrenmesini salık vermektedir.

Heryerde türkçe kuran gittikçe umumileşiyor

Kuşadasında da ilk defa olarak türkçe ezan okundu ve heyecanla dinlendi

Türkçe Kuranı Kerim tilâvetinin halk üzerinde yaptığı tesir gün geçtikçe artmakta, halk her gün hafızlara müracaatla Türkçe Kuran okumaları için ricalarda bulunmaktadır.

Bu cereyan taşrada da fazlalaşmıştır. İzmirde, Selânikli Hafız Ömer Bey; Cuma günü Cuma namazından evvel İzmirde Hisar camiinde ilk defa olarak Türkçe kuran okumuştur. Gazeteler; Cuma nüshaların da keyfiyeti yazmış oldukları için cami, Türkçe Kur'an dinlemek istiyen meraklı vatandaşlarla dolmuş, ayni kesafette kadın da toplanmıştı. Camiin iç ve dışında iğne atacak yer kalmamıştır.

Hafız Ömer Bey Suznak makamı üzerine surei Fatihadan ferahnak

(Devamı 6 ıncı sahifede)

***Cumhuriyet*, 02.02.1932**

Heyetin çalışmalarını tamamlamasının ardından, Yerebatan Camii'nde Türkçe Kuran okunacağı bir gün önce gazetelerde duyurulmuştur. *Cumhuriyet* gazetesi bu haberi "Dinî Bir İnkılâp: Türkçe Kur'an" başlığıyla manşete taşımıştır. Hafız Yaşar Bey'in Yeraltı Camii'nde "tamamen yeni tarzda" Türkçe Kur'an'dan bazı parçalar okuyacağı duyurulmuştur.[17] Türkçe Kur'an okumasının yapılacağı gün yine *Cumhuriyet* gazetesinde, bu haberin halkta çok ilgi uyandırdığından söz edilir.[18] 22 Ocak 1932 Cuma günü Yerebatan Camii'nde Kur'an'ın Türkçe okunacağını duyan halk cami önünde toplanmıştır. Küçük bir cami olan Yerebatan Camii saat ondan itibaren gelip içeri girmeye çalışan kadınlar ve erkeklerle dolmuştur. Kalabalıktan içeri giremeyen halkın şikâyeti üzerine Hafız Yaşar Bey'in bir arkadaşı, "Ey cemaat!.. Hafız Yaşar Bey bu cuma günü bu küçük camide okuyacaklar. Gelecek cuma günü daha büyük bir camide okuyacaklardır. Kusura bakmayınız!" diyerek sakinleştirmeye çalışır.[19]

İlk deneyimden alınan izlenimleri *Cumhuriyet* gazetesi "Halk Türkçe Kur'an Dinlemek istiyor" başlığıyla yazmış,[20] ardından İstanbul Müftülüğü Ramazan boyunca hangi camilerde Türkçe vaaz verileceğinin listesini yapmış ve Evkaf Müdürlüğüne göndermiştir.[21] Hafız Yaşar'dan sonra heyette yer alan diğer isimlerden Hafız Burhan 24 Ocak günü Kamerhatun Camii'nde, aynı gün Hafız Kemal Bey Süleymaniye Camii'nde Türkçe Kur'an okumasına devam etmiştir. Artık gazeteler Kur'an'ın hafızlar tarafından okunan Türkçe sure ve ayetlerine yer vermeye ve her gün hangi camide hangi hafızın Kur'an okuyup, mukabele düzenleyeceğini bildirmeye başlamıştır. Bu büyük düzenleme için kullanılan Kur'an tercümesi Cemil Said'in Arapça aslından değil Fransızcadan tercüme ettiği eseridir. Dolayısıyla yapılan tercümenin aslına uygunluğundan şüphe duyulmaktadır.[22] 1925 yılı Diyanet'in bütçe görüşmeleri sırasında Kur'an'ın Türkçe mealinin yapılması kararlaştırıldıktan ve buna 12000 liralık bütçe ayrıldıktan sonra[23], Diyanet İşleri Reisi Rifat Efendi tercümeyi Mehmet Akif'e, tefsiri de Elmalılı Hamdi Efendi'ye ricalarla kabul ettirmiştir. Mehmet Akif tercümeyi yaptıktan sonra Mehmet Hamdi'ye göndermiş, o da tefsir ve tavzih ettikten sonra Diyanet'e ulaştırmıştır.[24] Fakat 1926 yılında Cemaleddin Efendi'nin Türkçe namaz kıldırması hadisesinden sonra basında ve çeşitli çevrelerde ortaya çıkan eleştiriler ve dahası tercümelerin böyle bir hadiseye sebebiyet vereceğini düşündüğü tahmin edilen Mehmet Akif tercümeden geri çekilmiş, gönderdiği tüm metinleri geri almıştır. Bundan sonra Mehmet Hamdi tek başına hem tercüme hem tefsire devam eder. Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini, Kur'an Dili Yeni Meali Türkçe Tefsir* adlı 8 ciltlik 6433 sayfalık külliyatının 1935'te ilk cildi yayımlanana kadar camilere dağıtılan Kur'an'ın Türkçe meali Cemil Said'inki olmuştur. Ancak, Hamdi Yazır'ın hazırladığı mealin Türkçe namazda kullanılmasını engellemek için kitabın başına "Kur'anın Türkçe tercümesiyle namaz kılınamaz hâşâ!" gibi bir ifade eklediği iddia edilmektedir. Maarif Vekâletine ulaşınca kitabın bu haliyle basılması tehlikeye girmiştir. İfadeyi çıkarması istendiğinde Yazır, bu kez "Türkçe Kur'an mı var behey şaşkın!" diyerek ifadeyi daha da sertleştirmiştir.[25] Hamdi Yazır metnin başında zaten hazırladığı eserin bir tercüme olmadığından, Kur'an'ın Arabi olduğundan ve anlamının bütünüyle verilemeyeceğinden söz eder. Kur'an'ı gerçekten anlamak için onu aslından okumak gerektiğini ısrarla vurgular. Öyle ki, "bazılarını da duyuyoruz ki Kur'an tercümesi demekle iktifa etmiyor da "Türkçe Kuran" demeye kadar varıyor" diye belirtir. Bunun içindir ki tercüme değil, meal der.[26]

O günlerin atmosferi düşünüldüğünde radikal olan bu düzenlemelerin ilk günlerinde hemen bütün gazeteler Kur'an'ın Türkçe olarak camilerde okunmasının halk tarafından memnuniyetle karşılandığından söz edilmiş, henüz karşıt tepkiler açıkça dile getirilmemiştir. Beşiktaş'ta Vişnezade Cami'nde Hafız Zeki Bey'in Kur'an tilavetinden sonra yaşlıca bir kadın "Allah Gazi'mize çok ömür versin. Bize Kur'anımızın manasını da öğretti. Aklımın erdiği günden beri namaz kılar, dua ederim. Fakat ne yaptığımı, neler söylediğimi ben kendim de bilmezdim" diyecektir.[27] Buna rağmen, Türkçe Kur'an'ın dinen kabul edilebilir olduğuna ilişkin haberlere de sıkça rastlanması hâlâ meşruiyete ihtiyaç duyulduğunu ve olası tepkilerin önüne geçilmek istendiğini gösterir.

Aynı nedenle, Kahire'deki El'ezher Darülfününu'nun bir heyet oluşturarak Arapça aslından tercüme yapılmasının caiz olduğuna karar verdiği her düzeyde tekrarlanmıştır.[28] Çünkü heyetin Müslümanlığın dört mezhebine göre vardığı karar neticesinde, Arapça bilmeyen bir Müslümanın kendi lisanına tercüme edilmiş Kur'an'ı okumasının onun üzerinde farz olduğuna hükmedilmiştir.[29] Böylece gelinen nokta, "[...] Türk ibadete ait muamelelerinde dahi kendi kalp ve vicdanı gibi kendi dilini kullanmağı tercih edecektir tabii" sözlerinde kendini gösterir.[30] Bu karar, gelecek tepkilere karşı Kahire'deki heyetin devlete uzattığı kalkan olması bakımından önemlidir.

Şüphesiz 1932 Ramazan'ı boyunca ibadetlerin Türkçeleştirilmesi konusunda yapılan en radikal uygulama ezanın Türkçe okunmaya başlanmasıdır. Ezanın ilk kez 30 Ocak 1932 günü İstanbul Fatih Cami'nde ikindi namazında Türkçe okunduğu bilinir. Bir sonraki gün Fatih Camii'nde Hafız Rıfat Bey'in ezanı önce Arapça sonra Türkçe okuması da çok ses getirmiştir. Gazetelerin ifadelerine göre Türkçe ezanı dinlemek için halk Fatih Camii'nde vaktinden çok önce toplanmaya başlamış ve büyük bir alakayla dinlemiştir.[31] Hafız Rıfat'ın okuduğu Türkçe ezan şöyledir:

Nebi Muhammet, Allah rasulü
Ben şahidim ki o haktan geldi
Ey dinleyenler, geliniz namaza!
Ey işitenler koşunuz felâha
Allah büyüktür
Tanrıdan başka tapacak yoktur.[32]

3 Şubat 1932'de Kadir Gecesi dolayısıyla Ayasofya Camii Türkçe ibadet uygulamalarının en görkemlisine tanıklık etmiştir. Yirmi beş hafızın Türkçe Kur'an okuyup tekbir getirdiği bu gecenin radyodan canlı yayını yapılmıştır.[33] Kadir Gecesi'nin dini merasimini konu edinen habere göre, "Yapılan tecrübeler tekbirin ahenginde ve türkçe sözlerindeki tesir ve füsunun çok derin olduğunu göstermiştir."[34]

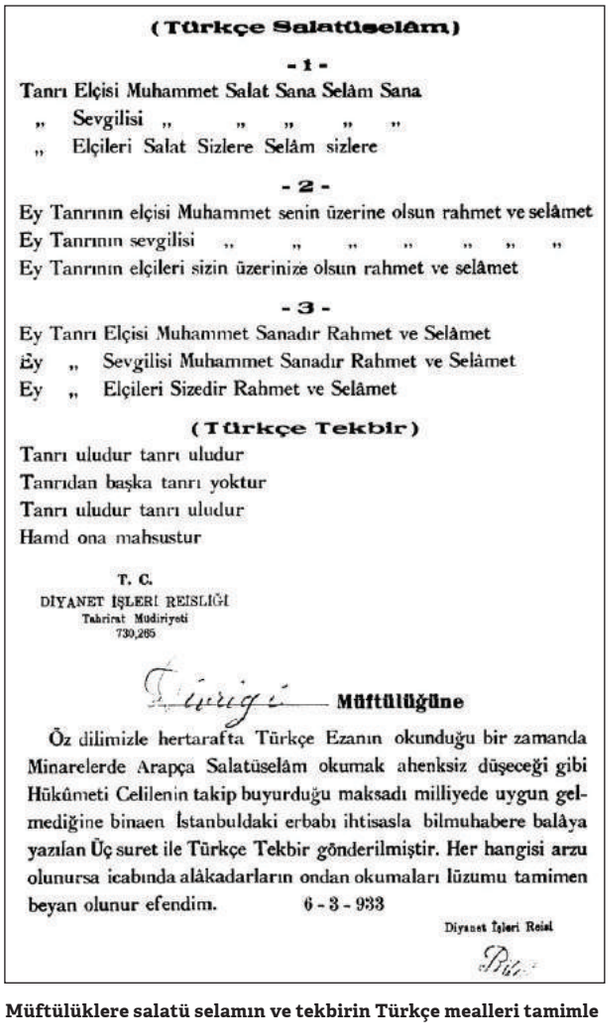
1932 Ramazan'ında yoğunlaşan bu çalışmalarda müezzinlere Türkçe ezan eğitimleri verilmeye başlanmış, bu eğitimlerin ardından Müftülükler hafızlara Türkçe Kur'an okuyabildiğine dair belge vermiştir. Bu belgeye sahip olmayan hafızlar Türkçe Kur'an okuyamamaktadır.[35] Ardından ezan ve kametin Türkçe meallerinin cami görevlilerinin tamamına öğretilmesine karar verilmiştir.[36] Türkçe Kur'an, ezan, tekbir ve kamet 1932'nin bahar aylarından itibaren yurdun geneline yayılmış ve Diyanet İşleri Başkanlığı 18 Temmuz 1932'de yayınladığı 636 sayılı özel bir genelgeyle bundan sonra ezanın Türkçe okunacağı resmi olarak kabul edilmiştir.

Yurdun pek çok ilinde hayata geçirilen Türkçeleşmiş ibadetlere her yerde aynı özenin gösterilmesi üzerinde durulmaktadır. Diyanet İşleri Reisliği "herkesin kendi başına bir türlü tutturduğu makamdan ezan okunmaması için bunun düzgün bir şekilde yurdun her tarafına yayılması hakkında Evkâf idaresinin" alakadar olmasını istemiştir.[37] Bu nedenle, ezan ve kametin bestelenmesi için Devlet Konservatuarı'nda şark musikisinde uzman bir heyet görevlendirilmiştir.[38] Müezzinlerin sabah ezanını hicaz, öğle ezanını saba makamlarında okuması düşünülmüş, ancak karara bağlanmamıştır.[39]

YURDUN DÖRT BİR YANINDA TÜRKÇE İBADET: 1932'NİN İKİNCİ RAMAZAN'I

1932 yılında iki kez Ramazan yaşanmıştır. Ramazan ayı yılın hem Ocak ve hem Aralık ayına denk gelmiştir. Hicri 1350 ve 1351 Ramazanları, Miladi takvim ile gün farkı nedeniyle 1932 yılı iki kez Ramazan'ın yaşanmasına neden olur. Türkçeleştirilme projesinin hayata geçirildiği Ramazan ayı, Hicri 1350'nin Ramazan'ı olsa da 1351 Ramazan'ında yoğunlaşmıştır. 1932'nin Aralık ayında başlayan 1351 Ramazan'ının ilk gününden itibaren ezan ve kametin Türkçe okunması ve bundan sonra da böyle devam etmesi için çalışmalar yapılmıştır.[40] Bu Ramazan'dan itibaren yalnızca Kur'an değil, ezan da tamamıyla Türkçe okunmaya başlanacaktır.[41] Yanı sıra, devlet matbaası beş bin adet Kur'an basarak dağıtmıştır.[42] Yapılan hazırlıklar sonrası Türkçe ezan ve kametin sekiz yüz nüshası Evkâf idaresince çoğaltılmış, imamlar aracılığıyla müezzinlere dağıtılmıştır. Yeniden Türkçeleştirilen ezan şöyledir:

Tanrı uludur;
Şüphesiz bilirim, bildiririm.
Tanrı'dan başka yoktur tapacak.
Şüphesiz bilirim, bildiririm.

(Türkçe Salatüselâm)

- 1 -

Tanrı Elçisi Muhammet Salat Sana Selâm Sana
„ Sevgilisi „ „ „ „ „
„ Elçileri Salat Sizlere Selâm sizlere

- 2 -

Ey Tanrının elçisi Muhammet senin üzerine olsun rahmet ve selâmet
Ey Tanrının sevgilisi „ „ „ „ „ „ „
Ey Tanrının elçileri sizin üzerinize olsun rahmet ve selâmet

- 3 -

Ey Tanrı Elçisi Muhammet Sanadır Rahmet ve Selâmet
Ey „ Sevgilisi Muhammet Sanadır Rahmet ve Selâmet
Ey „ Elçileri Sizedir Rahmet ve Selâmet

(Türkçe Tekbir)

Tanrı uludur tanrı uludur
Tanrıdan başka tanrı yoktur
Tanrı uludur tanrı uludur
Hamd ona mahsustur

T. C.
DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
Tahrirat Müdiriyeti
730,265

Müftülüğüne

Öz dilimizle hertarafta Türkçe Ezanın okunduğu bir zamanda Minarelerde Arapça Salatüselâm okumak ahenksiz düşeceği gibi Hükûmeti Celilenin takip buyurduğu maksadı milliyede uygun gelmediğine binaen İstanbuldaki erbabı ihtisasla bilmuhabere balâya yazılan Üç suret ile Türkçe Tekbir gönderilmiştir. Her hangisi arzu olunursa icabında alâkadarların ondan okumaları lüzumu tamimen beyan olunur efendim. 6 - 3 - 933

Diyanet İşleri Reisi

Müftülüklere salatü selamın ve tekbirin Türkçe mealleri tamimle bildirildi. BCA, 27.01.1934, 30-10-0-0-26-150-21

Tanrı'nın elçisidir Muhammet.
Haydi namaza, haydi halâsa.
Namaz uykudan hayırlıdır.
Tanrı uludur; Tanrı'dan başka yoktur tapacak.[43]

Ezanın bu tercümesi, yalnızca sabah okunur. Diğer dört vakitte "namaz uykudan hayırlıdır" yerine, kamet "namaz başladı Tanrı uludur" şeklinde devam eder. Artık yerleşen Türkçe ezan uygulamasında görevlendirilen hafızların Türkçe ezan ve kametin nasıl okunacağını diğerlerine öğretmesi ve Ramazan'ın ilk gününden itibaren her yerde Türkçe okunması planlanmıştır.[44] Büyük camilerdeki hafızlar müezzinlere Türkçe ezan dersi vermiş ve Evkâf Müdürlüğünce sınavlar yapılmıştır. 1200 müezzinin yarısından fazlası sınavda başarılı olmuştur.[45] Diyanet İşleri'nin gönderdiği talimat üzerine yalnızca İstanbul'da değil artık Anadolu'da da Türkçe ezan okunması uygulamaya geçirilmiştir.[46] Tebliğ sonrasında başta İstanbul'un büyük, küçük bütün camilerinde Türkçe ezan okunmaya başlanmıştır.[47]

İkinci Ramazan'da Ayasofya Camii yine Kadir Gecesi'nde tarihi günlerinden birini daha yaşamıştır. 23 Ocak 1933'te Ayasofya'daki ibadete katılan dönemin ABD Büyükelçisi General Charles H. Sherrill kadınların ve erkeklerin doldurduğu Ayasofya'da gördüğü bu ibadetten etkilendiği kadar hiçbir yerde aynı etki altında kalmadığından söz eder. Ona göre, "Burası Türk halkının ruhunu hissetmesi için uygun yer ve andı. Kişi Türk ırkının ne olduğunu gerçekten anlamak, Türkiye Cumhuriyetini kuran ve ilk Cumhurreisi olan Mustafa Kemal gibi bir önderin doğduğu ulusu anlamak için basit, dindar Türk'ü bu fırsatlarda görmesi lazım."[48] General Sherrill'in ifadelerindeki Türklüğe yönelik vurgu 1930'lar Türkiye'sinin atmosferini yansıtmaktadır.

Ezan ve kametin Türk(çe)leşmesinde atılan adım 5 Şubat 1932 günü hutbenin ilk kez tamamı için de atılmış, o gün hutbe Türkçe okunmuştur. Başı açık, sarıksız, siyah smokiniyle Hafız Saadettin Bey, hutbenin bütününde Arapça kullanmadan yalnızca Türkçe, İstanbul Süleymaniye Camii'nde yirmi bin kişinin toplandığı cemaate seslenmiştir.[49] Hutbesinde Hafız Saadettin Bey, Cumhuriyet'e, millete ve Türk ordusuna dualar etmiş, hutbe esnasında ve sonrasında Türkçe tekbir getirmiştir. O günü hatıralarında "[...] çok kar yağmıştı. Buna rağmen Süleymaniye Camii tıklım tıklım dolmuştu. Namazı ben kıldırmadım, imam kıldırdı. Hutbe ile namaz arasındaki zamanda Arap olduğu anlaşılan bir adam mihraba yakın bir yerde: -Böyle hutbe olmaz, namaz fasittir diye bağırdı. Fakat bunu ne cemaat dinledi, ne de imam" sözleriyle anlatır.[50] Ancak bu uygulama, beklenen etkiyi göstermemiştir. Hatiplerden ve halktan alınan izlenimler memnun edici derecede olmamış olmalı ki, hutbenin önce Arapça ardından Türkçe açıklamalarıyla verilmesine bir süre daha devam edilmiştir. Bir sonraki yıl sala da Türkçeleştirilmiştir. 6 Mart 1933 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı Selâtüselam'ın Türkçeleştirildiğini bütün müftülüklere tamimle iletmiş ve tespit edilen üç salanın tercümesini iletmiştir.[51]

Kadıköy Osmanağa Camii'nde Kur'an Türkçe okunurken
Cumhuriyet, 05.02.1932

Türkçe namaz konusunda 1926 yılında atılan adım hala dönemin koşulları uygun olmadığı için tekrarlanmamıştır. Henüz güvenilir Kur'an mealinin tamamlanmamış olması buna neden olmuştur. Hikmet Bayur kendisinin isteği üzerine "Kur'an'ın Türkçe Tercümesiyle Namazda Okunması" başlığında 5 Mart 1934'te bir yazı kaleme alan İstanbul Üniversitesi'nin eski İlahiyat Fakültesi profesörlerinden İsmail Hakkı İzmirli ile bir sonraki dönemin Diyanet İşleri Başkanı olacak Şerefeddin Yaltkaya'nın düşüncelerinin öneminden bahseder ve yazıyı "Kur'an Dili Üzerinde Bir İnceleme" adlı makalesinde bütünüyle aktarır. Bayur'un yazısına doğrudan aktardığına göre; İzmirli ve Yaltkaya, Kur'an'ın yalnızca Arapça olmadığını, eğer ifade ettiği anlamı tam karşılayan başka bir dilde yazılmış bir tercümesi varsa onun da dinen uygun olduğunu vurgulamışlardır. Buna göre, "Kesilen bir hayvanın kesildiği esnada çekilen *besmele*'nin herhangi bir dil ile çekilmesi icmâ ile câiz olduğu gibi; namazda dahi herhangi bir dil ile olursa olsun Kur'an'ı kıraat câiz olur."[52] Ancak Falih Rıfkı aslından tercüme edilmiş ve güvenilir Türkçe Kur'an hala basılamadığı için namazın Türkçeleşmesinin geciktiğini anlatır. Elmalılı Hamdi Yazır'ın Kur'an tefsirinin tamamlandığı tarihlerde ise toplumsal atmosfer namazın da yeniden Türkçe kılınmasını gündeme alabilecek koşullardan uzak gibidir.[53]

Osmanlı'nın geç dönemlerinde başlamış olmasına rağmen Türkçe ibadet uygulamalarından Cumhuriyet Türkiye'sinin asıl kopuşu, Arapça ezanın günde beş vakit Türkçe, üstelik makamla okunmasıyla yaşanmıştır. İbadet dilinde ezanın Türkçeleştirilmesi laikleşme sürecinde halkın tepkilerinin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Cezai yaptırımlar nedeniyle pasif direniş sayılabilecek pek çok davranışla karşılaşılmıştır: Ezanı önce Türkçe okuyup sonra kısık sesle Arapça okumak, Arapça ezanı çocuk ya da meczuplara okutmak, sabah ezanında çok kimse duymazken ezanı Arapça okumak gibi. 1930'lu yıllarda imam ve hatiplik yapan Kutuz Hoca, Rize'de gördüğü yaşlı hocaların bir kısmının Türkçe ezan okunurken yere baktıklarına, haya ettiklerine ve ağladıklarına şahit olduğunu anılarında anlatır. Köye döndüğü zamansa kimsenin Türkçe ezan okumayı bilmediğinden, öğrenmek de istemediğinden söz eder.[54] Nihayetinde, böylesi köklü bir değişikliğin bir anda tüm toplumda "sevinçle" karşılanması mümkün değildir. Bu noktada

Bugün ramazanın biri

Hangi camilerde mukabele okunup vaız verilecek?

Camilerin hepsinde ezan ve mukabele türkçe okunuyor

Bugün Ramazanın birinci günüdür. Ramazan için yapılan bütün hazırlıklar ikmal edilmiştir, | okunacak camilerden başlıcaları şunlardır: Fatih, Beyazıt, Ayasofya, Yeraltı, Beşiktaş Sinanpaşa,

***Milliyet*, 29.12.1932**

tüm tepkilere karşı temel dayanak, Türk'ün milli dinini inşa etmek, aslında yeniden hatırlatmaktır.

TÜRK'ÜN MİLLİ DİNİ

Bütün düzenlemelere bakıldığında, 9 Ocak 1932 ile 7 Şubat 1932 tarihleri arasındaki 1932'nin ilk Ramazan ayı Türkiye'deki laikleşme adımlarının en radikaline sahne olmuştur. "İslam'ın Türkleştirilmesi Projesi" olarak tanımlanan din alanındaki reformların başındaki isimlerden Reşit Galip'in *Müslümanlık: Türk'ün Milli Dini* adlı raporu, bu büyük projenin kaynaklarındandır.[55] İslam'ın inanç alanında, "sivil bir din" olarak tezahür etmesi, Cumhuriyet devrinin 1930'lu yılları boyunca Türklük temelinde şekillenen milliyetçi bir kutsallıkla şekillenmiştir. Dahası "milliyetçiliğe payanda yapılabilir bir Türk-İslamı'nın olabilirliği" tartışmaları ibadetlerin Türk(çe)leştirilmesinde yansımasını bulmuştur.[56] Reşit Galip hazırladığı raporda, İslam'ın ana unsurları itibariyle Türk'ün aslıyla ne kadar uyuştuğunu vurgulamaktadır. Galip'in bu raporu, ölmeden önce teslim ettiği arkadaşı Münir Hayri Egeli tarafından *Eski Bir Atatürkçü* mahlasıyla 1947-1948 yıllarında *Millet* dergisinde birkaç haftalık yazı dizisi olarak yayımlanmıştır. Galip raporunda İslam'ın Türk milli bünyesine en uygun din olduğu söyler. Ancak ona göre, "Kur'anın ve Hazreti Muhammedin hadiselerinin ortaya koyduğu Müslümanlık ileri bir dindi. Fakat, zamanla Müslümanlık tereddiye uğratıldı." Bunun tarihi sebepleri şunlardı: "Hükümdarlar, Bizans metodiyle ve Roma İmparatorlarının kurdukları devletlerde, dini bir vasıta olarak kullanmak istiyorlardı. [...] Ana dili arapca olmıyan Türk halkına yarım yamalak bildikleri arabca kaynaklardan kendi menfaat ve hesaplarına göre naklettikleri akideleri yaymağa başladılar. Nihayet Türk halkının hissi selimi, buna karşı ayaklandı."[57] Dolayısıyla 1930'ların laikleşme sürecinde İslam'ın halka Türk diliyle anlatılması ve milli din olarak halk tarafından benimsenmesi için ibadetlerin Türkleştirilmesi de şart görülmüştü.

1932 yılında camilerden başlatılan Türk'ün milli dininin inşası İslam'ı Türkleştirme ya da Türk'ün İslam'ını yeniden üretme gayesi taşımaktadır. Fakat bu reformlar dizisi ile devlet dinin içeriğine dokunmuş ve onu da değiştirip dönüştürebileceğine yönelik adımlar atmıştır. Bu nedenle, bu reformlar her ne kadar uluslaşma sürecinde milli bir din yaratma gayesi taşısa da, devletin İslam'ın içeriğine müdahalesini gösterdiği için salt laikliğin sonucu olarak görülmüş ve günümüzde dahi devam eden popülist politikaların konusu haline gelmiştir. Cumhuriyetin laikleşme adımları atılırken, ezan kadar kadim bir geleneğin kendi bağlamı dışında ve İslam'ı rasyonelize ederek milli bir dine dönüştürme gayesinde ele alınması, gerçekleştirilmek istenen reformu daha en başından başarısızlığa mahkûm etmiştir. Laiklik dinin içeriğine müdahil olduğu anda devletin kadim geleneği, din ile giriştiği iktidar mücadelesinde sarsılmıştır. Bu bağlamda, camileri düzenleyen laik stratejiler İslam'ın inkarını ve bütünüyle laikliğin karşısına aldığı bir otoriteyi değil, devletin yanında toplumun inşasında birlikte yürünen ve toplumsal tepkilerin ölçülmek zorunda kaldığı adımlar olarak karşımızda durmaktadır.

DİPNOTLAR

1 Sevgi Adak (2010). "Kemalist Laikliğin Oluşum Sürecinde Ramazanlar (1923-1938)", *Tarih ve Toplum*, S. 11, s. 77.
2 BCA, 15.08.1944, 51-0-0-0-4-30-9.
3 Ali Suavi [1287 (1870)]. "Zamane Hutbesi", *Ulûm*, S. 18, s. 1116-8.
4 Kazanlı Halim Sabit (1908 [2012]). "Hutbelere Dâir Şettâ", *Sırâtı* Müstakim, 1 (1-26), İstanbul: Bağcılar Belediyesi, s. 188-90.
5 Mûsâ Kâzım (1909 [2014]). "Kütüb-İ Kelâmiyyenin İhtiyâcât-I Asra Göre Islâh ve Te'lîfi", *Sırâtı Müstakim*, 3 (53-78), İstanbul: Bağcılar Belediyesi, s. 21-2.
6 Nesimi Yazıcı (1999). "Osmanlı Son Döneminden Cumhuriyete Hutbelerimiz Üzerine Bazı Düşünceler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 75. Yıl Özel Sayısı*, 39 (2), s. 213.
7 Amit Bein (2011). *Ottoman Ulema, Turkish Republic: Agents of Change and Guardians of Tradition*, California: Stanford University Press, s. 118.
8 Diyanet İşleri Başkanlığı (1999). *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı (Tarihçe-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler) (1924-1997)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 504.
9 *Cumhuriyet*, 16.04.1926.
10 Halil Altuntaş (2006). *Kuran'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s.106.
11 *Vakit*, 3 Mayıs 1926.
12 Yaşar Okur (1962). *Atatürk'le On Beş Yıl Dini Hatıralar*, İstanbul: Sabah, s. 13.
13 Osman Ergin (1977). *Türk Maarif Tarihi*, C.5, İstanbul: Eser Matbaası, s. 1948.
14 Yaşar Okur (1962). s. 12-13.
15 Osman Ergin (1977). s. 1940, vurgu bana ait.
16 Osman Ergin (1977), s. 1948.
17 *Cumhuriyet*, 21.01.1932.
18 *Cumhuriyet*, 22.01.1932.
19 *Cumhuriyet*, 23.01.1932.
20 *Cumhuriyet*, 25.01.1932.
21 *Vakit*, 30.12.1932.
22 Hidayet Aydar (2007). Türklerde Anadilde İbadet Meselesi Cumhuriyet Dönemi", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 15, s. 91.
23 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 3, İçtima 85, c. 16, 210-222, 227.
24 Osman Ergin (1977), s. 1931; *Vakit*, 12.05.1926.
25 Dücane Cündioğlu (1998). *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, 2. Baskı, İstanbul: Kitabevi, s. 65.
26 *Vakit*, 19.03.1940.
27 *Cumhuriyet*, 26.01.1932.
28 *Cumhuriyet*, 29.03.1932.
29 *Cumhuriyet*, 14.04.1932.
30 *Cumhuriyet*, 25.01.1932.
31 *Cumhuriyet*, 31.01.1932.
32 *Cumhuriyet*, 31.01.1932.
33 *Cumhuriyet*, 03.02.1932.
34 *Cumhuriyet*, 01.02.1932.
35 *Cumhuriyet*, 03.02.1932.
36 *Vakit*, 23.11.1932.
37 *Milliyet*, 25.10.1932.
38 *Milliyet*, 20.10.1932.
39 *Milliyet*, 23.10.1932; *Vakit*, 20.10.1932.
40 *Cumhuriyet*, 20.12.1932.
41 *Vakit*, 30.11.1932.
42 *Milliyet*, 20.10.1932.
43 *Cumhuriyet*, 23.11.1932.
44 *Milliyet*, 29.12. 1932.
45 *Milliyet*, 02.01.1933.
46 *Vakit*, 09.02.1933.
47 *Vakit*, 07.02.1933.
48 Rıfat N. Bali (2006). "Amerikan Büyükelçisi Charles H. Sherril'in Raporu Atatürk'ün Dine Bakışı", *Toplumsal Tarih*, S. 153, s. 16.
49 Milliyet, 06.02.1932.
50 Osman Ergin (1977). *Türk Maarif Tarihi*, C.5, İstanbul: Eser Matbaası, s. 1947.
51 BCA, 27.01.1934, 30-10-0-0-26-150-21.
52 Hikmet, Bayur (1958). "Kur'an Dili Üzerinde Bir İnceleme", *Belleten*, 22 (88), s. 601.
53 Falih Rıfkı Atay (1980). Çankaya, İstanbul: Sena Matbaası, s. 394.
54 İsmail, Kara (2000). *Kutuz Hoca'nın Hatıraları: Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası*, İkinci Baskı, İstanbul: Dergâh, s. 92.
55 Dücane Cündioğlu (2005). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset*, İstanbul: Kaktüs, s. 112.
56 Onur Atalay (2018). *Türk'e Tapmak: Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim, s. 182.
57 Eski Bir Atatürkçü (11.12.1947). "Bilinmeyen Atatürk'ten Hatıralar: Atatürk ve Din", *Millet*, C. 4, Sene 2, S. 100, s. 4.

Osmanlı'da Marksizm: Yeni Kuşak Çalışmalar

DOSTA EDİTÖRÜ: Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

Toplumsal Tarih'in 2014 yılı mayıs sayısında, 2000'den sonra işçi sınıfı üzerine yayımlanan çalışmaları bir "bahar" olarak niteleyerek selamlamıştık. O özel dosya ve sonrasında Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın kitaplaştırdığı dosyanın genişletilmiş hali elbette bazılarının iddia ettiği gibi işçi sınıfına ilişkin çalışmaların her boşluğunu tamamladığını iddia etmiyordu. Bu alanda yeni yöntemlerle, yeni sorularla, yeni araçlarla yapılan yeni kuşak çalışmaların işçi sınıfı tarihine ilişkin çalışmalarda bir uyanışa yol açtığını müjdeliyordu sadece. O günden sonra da Osmanlı ve Türkiye işçi sınıfı tarihi üzerine yapılan çalışmalar ne iyi ki her yıl zenginleşerek çoğalmaya devam ediyor. Yeni kuşak çalışmaların aslında jenerasyon anlamında yeni bir kuşak tarafından yapıldığını da kardeş dergimiz *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*'ın yine 2014 yılında yayımlanan bahar sayısında anlatmaya çalışmıştım.

Elinizde tuttuğunuz dergideki bu dosyada ise Osmanlı'da Marksizm ve sosyalizm üzerine yapılmakta olan yeni çalışmalara ışık tutmaya çalışıyoruz. Aslında burada da bir kuşak sorunuyla karşı karşıyayız. Bizden önce çalışmalarını hevesle okuduğumuz, çok şey öğrendiğimiz, hayranlık duyduğumuz "ilerici", sol tarihçilerin çalışmaları "sınıf" ve "sosyalizm" kavramına tedirgin ve müteredditt yaklaşırlar, bu konular üzerine bilgi edinmek isteyenlerde hayal kırıklığı yaratırlardı. Sınıf çalışmalarında olduğu gibi Osmanlı'da sosyalizmin tarihine ilişkin ayrıntılı çalışmaları görmek için de çok beklemek gerekti. Osmanlı'da siyasal ideolojilerin tarihinde Marksizm ve sosyalizmden bahsetmenin mümkün olmadığı en yetkin çalışmalarda bile iddia edilebiliyordu. Hatta sosyalizm yerine "Sol Düşünce"den bahsetmek gerektiğinden bile dem vurulabiliyordu. Bu eğilim, yansımasını Türkiye'deki sosyalist ve Marksist örgütlerin kendi tarihlerine olan bakışlarında da buluyordu. İşin ilginci, yine sınıf çalışmalarında olduğu gibi sosyalizm ve Marksizm üzerine kalem oynatanlar da bir tanım vermek ya da kuramsal bir tartışma yürütmek gereği duymuyordu. Bu tutum bugün sorgulandığı için Osmanlı'da sosyalist düşünce ve Marksizm üzerine yeni kuşak çalışmalar bugüne kadar bilmediğimiz bilgileri gün yüzüne çıkarabiliyorlar.

Elinizde tuttuğunuz dosya benim "Osmanlıca Marx" makalemle açılıyor. Bu yazı, ilgili Osmanlıca kaynaklara erişebilen bir kişinin o çağda Marksizmin ABC'sini öğrenebileceğini iddia ediyor. Türk sosyalizminin tarihine ilişkin yeni çalışmalarıyla bilinen İ. Arda Odabaşı, Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun 1909 yılında düzenlediği Ferrer mitingini ve anlamını yazıyor. Yaşar Tolga Cora, Ermeni Hınçak Partisi'nin uzun soluklu bir öğrenci dergisi olan *Gaydz*'ı tanıtıyor. Stefo Benlisoy, İstanbullu Rum işçilerin etkin olduğu Türkiye Sosyalist Merkezi çevresinden Papadopulos'un bir mektubuna odaklanıyor. Bilge Seçkin Çetinkaya, 1908 Devrimi'nden sonra patlayan tiyatro salgınını tartışıyor ve politik tiyatro hareketi içinde sosyalizmin sahnelenen Türkçe oyunlarda nasıl arz-ı endam ettiğini gösteriyor. Son olarak Erol Ülker ise komünist hareketin dünyada ve Türkiye'de bir güç haline geldiği bir çağda, Mütareke Dönemi ve sonrasında, "Kemalist Komünistler"i mercek altına alıyor.

İştirak **dergisinin 1 Eylül 1910 tarihli 18 nolu sayısı. "Alman Sosyalist Reisi Bebel'in Amele Sosyalistler ile Nümayişi"**

Osmanlıca Marksizm

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

OKUDUĞUNUZ YAZI, OSMANLICA OKUYAN BİR KİŞİNİN CUMHURİYET ÖNCESİ OSMANLICA YAYINLARA ERİŞEBİLMESİ HALİNDE SOSYALİZM VE MARKSİZMİN TEMEL AKİDELERİ HAKKINDA TEMEL BİR BİLGİYE SAHİP OLABİLECEĞİNİ GÖSTERECEKTİR. BUNU YAPARKEN DE LİTERATÜRDEKİ BİR TAKIM TEMELSİZ YARGILARI KAYNAKLARA DAYANARAK SORGULAMAYA ÇALIŞACAKTIR.

MERAM

Osmanlı İmparatorluğu'na dair birçok genel geçer varsayım, stereotip, basmakalıp düşünce gerek popüler düzeyde gerekse de akademik yazında oldukça yaygındır. Bir ideoloji, söylem ve siyasal hareket olarak sosyalizm de bundan ari değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nda sol düşünce ve sınıf hareketleri mevzubahis olduğunda tekrarlanarak yerleşmiş birçok yanlış vardır. Bunların başında bu tür konuların Osmanlı İmparatorluğu'nda "yok olduğu" ya da "hadi biraz varsa" bile en azından gayrimüslim cemaatlere has olduğu gelir. Okuduğunuz yazı bu galatın nedenine dair kısaca bir kestirimde bulunduktan sonra Osmanlıca okuyan bir kişinin Cumhuriyet kurulmadan önce mevcut Osmanlıca yayınlara erişebilirse sosyalizm ve Marksizmin temel akideleri hakkında temel bir bilgiye sahip olabileceğini gösterecektir. Bunu yaparken de literatürdeki bir takım temelsiz yargıları kaynaklara dayanarak sorgulamaya çalışacaktır. Kaynak olarak da kendisini *İştirak* çevresi ile sınırlandıracaktır. Bunun sebebi de *İştirak*'in Türkiye sol tarihinde "gerçek anlamda" sosyalizm ve Marksizm ile en az ilgili ve Türkçe yayın yapan siyasal çevre olarak görülmesidir.[1] Yoksa Osmanlı bakiyesini onu takip eden ulus devletler tarihinin bir ön aşaması olarak ele alıp çok dinli ve dilli imparatorluk bağlamını görmezden gelerek Türkçe yayın çıkaran bir gruba odaklanmak değil muradım. Yine başlarken belirtelim ki bu çevrenin politik lideri Hüseyin Hilmi hakkındaki spekülatif tarihyazımının iddialarına giremeyeceğim.[2] Amacım burada bu çevrenin ideolojisine ve Marksizme odaklanmak.

Toplumsal Tarih'in bu sayısında bir araya getirdiğimiz yazarlar başta olmak üzere kabaca son on

Üsküp'te 1910 Efrenci Mayıs Bir'de Sosyalist Bayramı

yılda yapılan çalışmalar Cumhuriyet dönemi öncesi sol üzerine çok önemli bilgiler sağladı, sağlıyor. Bu çalışmalar okuduğunuz satırların yazarı için iki önemli noktaya işaret ediyor. İlki, farklı cemaatlerden sosyalistlerin hem düşünsel serüvenlerinde hem de örgütsel mücadelelerinde birbirleriyle ilişki içerisinde olmaları; hatta aynı örgütlerde, hareketlerde ve yayınlarda bir araya gelmiş olmalarıdır. İkincisi ise birlikte aynı örgütte ya da farklı siyasal çizgiler içinde yer aldıklarında da sınıf hareketiyle çeşitli düzeylerde bağlarının olmasıdır.

"MİLLİ İKTİSAT" SÖYLEMİNİ AŞMAK

Konumuza geçmeden önce, II. Meşrutiyet'in en güçlü ideoloji ve söylemini oluşturan "Milli İktisat"ın toplumsal sınıflara ve siyasal ideolojilere ilişkin bakış açısını temelden etkilediğini vurgulamak gerekir. Sol ve sosyalist aydınlar da daha sonra "milli iktisat" söyleminin temel önermelerini tevarüs ederek geçmişe bakacaklar ve onun sathi ve milliyetçi söylemini, "milliyetçilik" karşıtı olsalar dahi sorgulamaksızın kabulleneceklerdir. Bu büyük anlatıya göre gayrimüslimler ticaret ve sanayide ilerlemişler, Müslümanlar ve özellikle Türkler bu alanda geri kalmışlardı. Öyle ki dünya piyasalarına eklemlenme sürecinde gayrimüslimler yabancı sermayenin ve "düvel-i muazzama"nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki aracılığını yapmışlar ve sonuç olarak da hem devlete hem de "millet-i hakime"ye siyaseten ihanet etmişlerdi. Müslüman Türklerin köylülük ve devlete memur olmak dışında bir faaliyet içerisinde olmamaları, onları millet-i hakime iken imparatorluğun kaybedeni durumuna sokmuştu. Bu söylemde gayrimüslimler hızla burjuvalaşırken, Müslüman Türkler de bürokrasiye kadro sağlayan bir nüfus olurlar. Milli İktisat politikaları ve söylemi 1908 Devrimi'nde daha çok Osmanlıcı bir söyleme dayanırken özellikle 1910'dan itibaren ve Balkan Savaşları ile radikalleşerek Müslüman Türklerin gayrimüslimler karşısında kaybettikleri toplumsal ve iktisadi iktidarlarını geri alma projesi halini alır.

Oysa şu çok açıktır: Gayrimüslimleri olduğu gibi diğer etnik ve dini unsurları tek bir sınıf ve kültür ile eşitlemek olgusal olarak mümkün değildi. Bütün cemaatler farklı sınıfsal konumlara sahip kişileri kendi içinde barındırıyordu. Ayrıca mutlak kompartımanlara ayrılmış bir millet sisteminden toplumsal, iktisadi ve siyasal olarak bahsetmek de mümkün değildi. Milli İktisat, toplumsal ve iktisadi iktidarını kaybetmiş Müslümanlara ve Türklere onu gayrimüslimlerden geri almalarını ve onların hamisi büyük güçlerle de gerekirse mücadele etmeyi salık veriyordu. Elbette Milli İktisat'ın 1908'den sonra faklı evreleri ve damarları olduğu gibi, Alman Oryantalizmi gibi çok farklılık gösteren kaynakları da vardı. Bunları ayrıntısıyla daha önce başka yerlerde tartıştığım için burada uzatmıyor, affınıza sığınarak değinip geçiyorum.[3]

Milli İktisat söyleminin hakim konuma getirdiği ve Cumhuriyet döneminde karikatürleşerek yaygınlaşan bu anlatı, Türkiye'de farklı hatta çatışan birçok siyasal ideolojiyi çok temelden belirlemiştir. Bu nedenledir ki sosyalist düşüncenin tarihi veya toplumsal sınıflara dair tartışmalarda soldan sağa birçok farklı dünya görüşü benzer yargılara sahip olmuştur. Elbette Türkiye'de birbiriyle mücadele halinde olan İslamcı, Milliyetçi, Kemalist, Sol vs. birçok görüş ve hareketin bir konuda oydaşması onun gerçekliğinin bir teyidi olarak da okunabilir. Ancak bu yargı temellendirilmiş bir iddia değildir.

İNSANİYET

İnsaniyet **gazetesinin 1 Aralık 1910 tarihli ilk sayısı, "Almanya'da Sosyalizm Efkarının Mucidi Meşhur Karl Marks"**

Sol düşünce üzerine son dönemde yapılmış en kapsamlı derlemeye giriş niteliğinde yazılan ve birbirinden çok farklı sol siyasal anlayışları temsil eden iki yazarın Osmanlı'da sola dair benzer yargılara sahip olması bu iddiamıza güzel bir örnek teşkil eder.[4] Murat Belge ve Metin Çulhaoğlu gibi değerli isimler elbette bu konuda yalnız değiller. Bu alanın araştırmacıları olmadıkları için kendileri için veri olan literatürden bir sonuç çıkarıyorlar. Bu temel anlatıya göre sosyalizm ve Marksizmin Osmanlı toplumu ve entelektüel dünyası ile çok bir ilgisi olamamıştı. Sosyalist olarak bulunabilecek kişi ve örgütler aslında milliyetçilik başlığı altında ele alınmalıydılar. Zaten Müslüman ve Türkler söz konusu olduğunda "devleti kurtarmak" herhangi bir aydın için tek düşünsel seçenekti. Tek aktör olarak devletin olduğu bu tabloda memur zihniyeti/kafası Tanzimat ile yukardan aşağıya başlayan modernleşmenin Osmanlı sürümünde zaten başka bir seçeneğe de imkan tanımıyordu.

Ne iyi ki yine son yıllarda erken modernite (17. ve 18. yüzyıllar) olarak adlandırılan yani kapitalizm ve

سنه ۲ — نومرو ۱ — ۲۰ — ۷ حزیران ۱۳۲۸ پنجشنبه

صاحب امتیاز
حسین حلمی
مورادار و تحریریه
ایچون حسین حلمی
تکمه راجعت اولنور

مدیر مسئول
صالح سری
اداره خانه سی
باب عالیده
ابوالسعود جاده
سنده دائره
مخصوصه .

ابونه شرائطی :
داخله سنه لکی ۳۰
غروش خارجده
۸ فرانکدر .

ملکه موافق
هر نوع اوراق
قبول ایدیلیر .

اشتراک

ملم نوع بشردر وطنم روی زمین
jaurnal socialiste
ichtirak

نسخه سی (اون بش کونده بر پنجشنبه کونلری نشر اولنور سوسیالیست غزته سیدر) ۱ غروشدر

اشتراک کوزل برمقصدی :
عثمانلی سوسیالیست کتبخانه سی
نامی آلتنده سوسیالیزم افکارینه عائد
برکلیات وجوده کتیرمك ایتندیر .
عمله نك حیاتنه ، جمیت بشریه نك
سعادت آتیه سنه اساسی اوله بیله جك
قواعد ونظریات اجتماعیه یی بو
کتبخانه ایله قارئلرمزه کوسترمك
آکلاتمق ایسته یورز . سوسیالیزم
رهبر عمله نامنده کی ایلك رساله انتشار
ایتمشدر

المانیاده سوسیالیزمك موجدی
قارل مارکس

***İştirak* dergisinin 29 Haziran 1912 tarihli 20-1 nolu sayısı.**
"Almanya'da Sosyalizmin Mucidi Karl Marks"

modern devletin ortaya çıktığı çağ üzerine yapılan çalışmalar, gerek iktisadi ve toplumsal olarak gerekse de düşünce tarihi açısından Tanzimat'ı da bir açıdan Osmanlı'nın geçirdiği dönüşümde bir sonuç olarak okuyabilme olanağı sunuyor. Hem seçkinlerin zaviyesinden hem aşağıdan yaşanan bir toplumsal süreç olarak.

Bu noktada lafı fazla uzatmadan biraz daha sadede yaklaşalım. Sol düşünce ve sosyalizmin bu topraklara yabancı, dolayısıyla köksüz olduğu milliyetçi-muhafazakar söylem tarafından yaygın olarak iddia edilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun mütemmim cüzü ve yerlisi olan gayrimüslim cemaatten kişilerin düşünce ve örgütlerinin Osmanlı bağlamında yabancı, azınlık veya Müslüman/Türklerden yalıtık olduğunu varsayarak onları resmin dışında tutan anlayış milliyetçi literatürün dışında da yaygındır. Milli İktisat ideolojisinin bir bakiyesidir. Bu iddia Osmanlı'da sosyalist düşüncenin olmadığını ve hatta temelsiz ve köksüz olduğunu bu yabancı unsurlara münhasır olmasıyla da bağlantılandırır.

Batı'da yaşanan modernleşmenin Türkiye'de toplumsal olarak yaşanmadığı iddiasına dayanan literatür sol-sosyalist düşüncenin ortaya çık(a)madığı, eğer bir iki örnek varsa onların da savundukları ideolojinin içeriğine çok vakıf olunmayan çevirilerden ibaret olduğu, kişi ve örgütlerin savundukları ideolojiden bihaber aktörler olduğu gibi birçok varsayım ile dolup taşar. Bundan dolayı onları sosyalist olmaktan çok başka bazı ideolojiler ile tanımlamak gerektiği tekrarlanır durur. Tabii bu iddia ve tartışmaların en büyük özelliklerinin kaynaksızlık olduğunu not etmek gerekir.

MİLLİYETÇİLİK VE LİBERALİZM

Gerek gayrimüslim kişi ve örgütler olsun gerekse de Müslüman/Türk şahsiyetler olsun sosyalistlerin aslında daha çok milliyetçi ya da liberal olduğu iddia edilir. Yakın zamanlarda doğan ve kitleselleşen milliyetçilik ve sosyalizmin de kendi tarihleri ve o tarih içerisinde farklı dönem, biçim ve akımları vardır. Bu nedenledir ki dünyanın farklı ülkelerinde sosyalizm, Marksizm ve milliyetçilik arasında hem ideolojik olarak ama özellikle siyasal hareket olarak iç içe geçmeler, etkilenmeler ve çatışmalar farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Nitekim belki de tarihsel süreçte iç içe geçmişliklerinin bir gereği olarak her dönem sosyalist ve Marksist aydınlar için milliyetçilik cebelleşilmesi gereken bir mevzu olagelmiştir. Ancak daha önce de bir yerde değindiğimiz gibi bu olgu, Türkiye sol tarihi çalışmalarına ket vuran ve sosyalist söylem kazındığında aslında altından mutlaka milliyetçilik çıkacağına dair bir hurafenin peyda olmasına neden olmuş ve bu anlamda en temel bilgilerin ortaya çıkışını içinde yaşadığımız döneme bırakmasına yol açmıştır.[5] Bu konu üzerine 1995 yılında Türkçesi yayımlanmış olan *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* adlı yine çok değerli bir derleme buna örnek teşkil eder.[6] Aslında derleyenlerden Zürcher, giriş yazısında milliyetçilik sorununun evrensel olarak solun tarihinin bir parçası olduğunu belirtse ve farklı cemaatlerde ortaya çıkan sosyalist hareketlerin ortaklıklarını vurgulayarak bunların herhangi bir ulusal tarihin bir aşaması olarak okunmaması gerektiğini hatırlatsa da bütünü itibarıyla kitap yukarıda bahsettiğim tahribattan azade kalamamıştır.

Diğer yandan mevcut literatüre göre kendisini sosyalist olarak tanımlayan kişi ve örgütler milliyetçi değillerse o zaman da muhtemelen savundukları düşüncenin temel prensip ve akidelerinden bihaber kişilerdir. Milliyetçi değillerse o zaman "liberal" olduklarına dair absürt bir iddia ile karşılaşırız. Evet doğru okudunuz, kendilerinin muarız olarak gördükleri liberalizm. Bunların dışında bu yazının yazılma sebeplerinden olan son iddiaya da gelebiliriz. O da Osmanlı'da sosyalist düşünce tespit edilse de bunun gayrimüslim cemaatlere has olacağı düşüncesidir. Bütün bu yargıların çoğunun atfedildiği çevre *İştirak* çevresi olduğu için başta yazdığım gibi oradan örnekler seçerek hikayemize devam edelim.

Akademik literatür söz konusu olduğunda sosyalizme, kapitalizme, sınıfa dair tespit yapılırken kullanılan kavramlardan neyin kastedildiği birkaç istisna dışında genellikle belirtilmez. Ancak kavram tartışması meselenin özünü teşkil eder. Osmanlı'da

ve erken dönem Cumhuriyet Türkiye'sinde sosyalist düşüncenin ve Marksizm'in ortaya çıkmaması herhangi bir toplumsal tabana sahip olmaması ile açıklanır. Bundan dolayı eğer birtakım sosyalistler ortaya çıkmış ise bunlar marjinal fikri arayışlardır. Burada söylenmek istenen Osmanlı İmparatorluğu'nda bir sanayi devriminin gerçekleşmemiş olduğu için ciddiye alınabilecek miktarda bir işçi sınıfının ortaya çıkmadığıdır. Bunu en özlü şekilde ifade eden Hilmi Ziya Ülken'in de dediği gibi büyük endüstri yoksa sosyalist düşünce hayali sayılmalıdır.[7] Yani sanayi yoksa bir emek-sermaye çelişkisi de olamazdı. O olmadığı için sosyalist bir düşünce, ideoloji ve hareket de doğal olarak ortaya çıkamayacaktı literatüre göre. Bu alana çokça emek vermiş Mete Tunçay'ın önemli eseri *Türkiye'de Sol Akımlar* da özellikle Müslüman/Türk unsur içinde ortaya çıkan sosyalist hareketlerin daha ziyade liberal olduklarını söylemiştir.[8]

KAVRAMLAR VE TANIMLAR

Elbette Çulhaoğlu'nun da yazısında haklı olarak işaret ettiği gibi ideolojileri doğrudan bir sınıfa ve toplumsal bağlama bağlayan bir indirgeme çok doğru değildir. İdeoloji ve fikirlerin bağımsız özerk bir alanı elbette vardır. Hatta dahası insanların kimlikleri ve ideolojik tercihleri tutarlı ve tekçi bir yapı arz etmek zorunda da değildir. Düşünce tarihinde Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık gibi tanımlanan akım ve kategorilerin birtakım şahsiyetlerde ya da politik örgütlerde münhasıran bulunmadığını, hepsinin belli bir karmaşa içinde birlikte bulunabileceğini hala anlatmaya çalışıyoruz.

Ancak bu böyle söylendiğinde siyasal akımların bir toplumsal bağlamı olmadığı anlamına da gelmez. Bugünkü araştırmalar Osmanlı örneğinde Marksizm'in ortaya çıkışının birazdan anlatılacağı gibi 20. yüzyıl başı sınıf hareketiyle doğrudan bağlantısı olduğunu göstermektedir. Türkiye üzerine olan tarihyazımının önemli bir bölümünde tartışılmadan ve açıklanmadan kabul edilen bir kapitalizm tanımı vardır. O da kapitalizmin sanayiden ibaret olduğu görüşüdür. Genelde Marksizmi indirgemeci bir okul olarak görenlerin yaptığı bu teknoloji indirgemeci bakış açısı kavramın belli bir tanımına dayanır. Elbette bu bir tercihtir ama kötü indirgemeciliğin güzide bir örneğidir. Daha önce bu hususa Osmanlı'da işçi sınıfının ortaya çıkışı bağlamında değindiğim ve bu kısa yazının konusu o olmadığı için burada sadece vurgulayarak geçiyorum.[9]

Ülken ve diğerlerinin bakış açısının dışında kapitalizm ve sınıf hareketi için sanayi ve teknolojinin gelişmişlik seviyesi yerine üretim ilişkilerinin dönüşmesine de odaklanılabilir. Zira proleterleşme teknolojik gelişmelerin bir sonucu değil; emekçilerin üretim araçlarının mülkiyeti ve kontrolünü kaybetmesi, kendisine, emeğine ve emeğinin ürününe yabancılaşması ve yedek işgücü ordusu işsizlerin ortaya çıkması, meta üretiminin genelleşmesi, iktisadi sömürü ve siyasi zor aygıtının ayrışması ile de ilişkili olabilir. Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da hem kapitalizmin ve sınıf hareketinin ortaya çıkışı hem de sosyalist düşüncenin farklı damarlarının gelişimi sanayi öncesinde ve dışında gelişmiştir.[10]

SINIF HAREKETİ VE SOSYALİZM

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi hareketleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlık kazanmaya başlar. Ancak öncesi ve sonrasıyla ikinci dalga işçi hareketleri olarak kabul edebileceğimiz 1908 Devrimi dönemi grev dalgası önemli bir kırılma noktasıdır. Birinci dalga toplumsal hareketlilik 19. yüzyılın son yıllarında özellikle gayrimüslim cemaatler içinde sosyalist ve Marksist düşünce, hareket ve poli-

نومرو ۱۷ — ۳۱ مایس ۱۳۲۶ (بازار ارتسی) — سنه — ۱ —

صاحب امتیاز ومدیر مسئول
سرمحرر ازبر غزته سی صاحی
حسین حلمی
Directeur Hussèin Hilmi

اشتراک

مع پوسته سنه لکی ۶۰ غروش
« « آتی آیلغی ۴۰ «
مکاتیب واو اق وارده باب عالی
قارشوسنده عدیه خانه کی دائره
مخصوصه یه کوندرلمليدر .

برى پر برى يازلر ، قيمت اوندن قوبار

سوسياليزم افكارينك مروجيدر
Journal socialiste ICHTIRAK

فيتاتى ۲۰ پاره در

(صدای ملت) غزته سی سر محرر و مدیر مسئولی مرحوم احمد صمم بك

۲۸ مایس ۳۲۶ جمه

عزیزم عاصم بك

ایدهم که «ترانسکزه عن صمیم القلب اشتراك ایتمسون . قارشوسنده بولندیغمز غیمه وجدل حریتك ، حریت شخصیه‌مك برنیجه تارك تحمل ایده‌میه‌جکی بر جنایت ، بتون اولسون قیمتی تقدیر ایتمن بر فرد اصور عالم مدنیتك نفرت و تلعینی جلب ایلیه‌جك

İştirak **dergisinin 13 Haziran 1910 tarihli 17 nolu sayısı. Ahmet Samim Bey'in katledilmesi üzerine yayımlanan nüsha-i fevkalade**

tik organizasyonların çıkması ile çakışırken, 1908 sonrasında özellikle Müslüman/Türk unsur içinde de sosyalist düşüncenin bir damar olarak temayüz ettiğini görüyoruz. Yukarıda andığım derleme Yahudi, Rum, Ermeni, Bulgar, Makedon toplulukların içinde ortaya çıkan sosyalist hareketler üzerine o güne kadar bilinenleri bir araya getirmişti. Bunlarda dahi Müslüman/Türk unsurun bir şekilde harekete dahil olduğu bilgisi kırıntı olarak vardı. Yine Marksizme ilişkin kavramların ve literatürün de bu hareketler çerçevesinde ortaya çıktığını görmek mümkün.[11] Ama artık özellikle İ. Arda Odabaşı'nın çalışmalarıyla 1908 öncesinden itibaren Müslüman/Türk aydınların sosyalist düşünce ve hareketle tanıştıklarını biliyoruz. Yine 1908 Devrimi'nin hemen sonrasında

sosyalist düşüncenin taraftarı ve eylemcisi Müslüman/Türk aydınların hakim örgütlerin yayınlarından dahi takip edilebilecek bir etkinliğine ulaştıklarını da görebiliyoruz.[12]

1908 Devrimi modern Türkiye tarihinin en önemli grev dalgasına ve işçi hareketliliğine de kapı açmıştı. Bu hareketlilik kısa bir zamanda hem işçi örgütlenmesi konusunda hem de sosyalist ideolojik yayın ve örgütlenme faaliyetleri açısından da bir canlanmaya yol açacaktı. 1908'den sonra hem Meclis-i Mebusan'a sosyalist mebuslar girecek ve bunlar yoğun bir siyasi faaliyet yürütecekler hem de imparatorluğun farklı yerlerinde sosyalist neşriyat ortaya çıkacaktı. Meclis konuşmaları ve faaliyetleri günlük Osmanlı basını aracılığıyla yakından takip edilebiliyordu. Yine Selanik İşçi Federasyonu gibi örgütler grev dalgası ile eş zamanlı olarak ortaya çıkıyor ve gelişiyordu. Bu siyasal ve toplumsal ortamda farklı cemaatlerden işçiler benzer platform ve alanlarda mücadele yürütürken bu mücadelelerle ilişki içinde bulunan sosyalistler de birbirleriyle ilişki içinde siyasi mücadelelerini geliştiriyorlardı. Bu noktada bu sürece dahil olan Müslüman/Türkler için Odabaşı'nın andığım çalışmasına bakmak faydalı olacaktır.

1910 yılı bu süreçte önemli bir yıl oldu. 1909 yılında İstanbul'da kurulan Türkiye Sosyalist Merkezi etrafından kümelenen Rum sosyalistler Haziran 1910 ayında yayın organları *O Ergatis*'i çıkarmaya başladılar. Bu elbette ilk kez ortaya çıkan bir hareket ya da yayın değildi. 1908 öncesinde de çokça sosyalist yayın bulmak mümkündü. Ancak Stefo Benlisoy'un çalışmaları, Odabaşı'nın Selanik'te anlattığı sürecin İstanbul boyutu üzerine bize önemli bir ayrıntı vermesi dolayısıyla önemli. Benlisoy, Selanik İşçi Federasyonu lideri Avram Benaroya'ya atıfla, *O Ergatis* çıkarken Bulgar, Rum, Yahudi ve Türk sosyalistlerin birlikte İstanbul'da bir kümelenme ortaya çıkardıklarını yazar. Rumlar *O Ergatis*'i çıkarırken Yahudiler gazetenin Ladino versiyonunu, Müslüman/Türkler ise *İştirak* dergisini yayınlamaya başlarlar. Hatta bu yayınlar çıkarken bütün bu çevrelerin Galata Yüksekkaldırım'da ortak yaptığı toplantılar ciddi bir önemi haizdir.[13] Elbette burada cemaatler arasında mutlak sınırlar yok. Hem Türkiye Sosyalist Merkezi çevresinde hem de *İştirak* ve onların kurduğu Osmanlı Sosyalist Fırkası çevresinde birçok cemaatten unsur önemli mevkilerde etkili olur.

Başta da belirttiğim gibi literatür meseleye "ne kadar sanayi, o kadar işçi ve o kadar sosyalizm" yaklaşımı ile giriştiği ve işçiden de sadece belli bir bilinç seviyesine ulaşmış mavi yakalı sanayi işçisini anladığı için bu çevrenin yayınları hakkıyla incelenmemiştir. Oysa bu çevre Osmanlı'da işçi hareketiyle doğrudan bağlantılı olan önemli bir Müslüman/Türk sosyalist örgütlenme ve yayın faaliyeti çabasıdır. Onlara geçmeden önce yine belirtilmesi gereken bir husus Karl Marx'ın adının Osmanlı Türkçe basında çok daha önceden çıktığıdır. Türkiye'de sosyalizmin tarihyazımının büyük emektarı Kerim Sadi'nin bulup bizlere ulaştırdığı bu yazı Marx'tan yapılan bir çeviridir ve 1871 yılında *Hakayik-ul Vakayi* gazetesinde yayınlanmıştır.[14] Daha sonra Marx'ın adı çeşitli bağlamlarda Türkçe gazetelerde çıkmaya devam da eder. Ancak Marx'ın düşüncesi ve kavramlarının daha ayrıntılı ve bir savunu çerçevesinde sistematik olarak yayınlanması *İştirak* ile birlikte oluyor.

SOSYALİZM NEDİR?

Hemen yukarıda değindiğimiz liberalizm bahsine dair bir iki kelam edip devam edelim. Zira düşünce tarihimiz üzerine yayılanmış son büyük katkılardan birisinde Tanıl Bora da Hüseyin Hilmi'nin yerini tadil etmeye çalışsa da son kertede onun liberalizmin bir türünü temsil ettiğini tekrarlamıştır. Hilmi ve çevresinin "genç Marx'la irtibatlandırılabilecek biçimde, sosyalizmi liberalizmin bir üst aşaması gibi görme eğilimindedir" diye yazar.[15] Oysa hem bu çevrenin mücadelesine hem de yayınladıkları neşriyata şöyle bir göz atacak bir kişi görecektir ki çevrenin liberalizm ile uzaktan yakından ilgisi yoktur. Zira her şeyden önce şunu yine hatırlatmak iyi olabilir: Liberalizm'in de bir tarihi var. *İştirak* ne kendi dönemindeki liberal siyasal programlarla ne de günümüz liberalizmi ile uyumlu bulunabilecek özelliklere sahiptir. Örneğin günümüzde Türkiye solunun bir kısmı olan sol-liberal kişi ve gruplar rahatlıkla liberalizm şemsiyesi altında görülebilecekken *İştirak*'in liberal görülebilmesi imkan dahilinde değildir

Siyasal hak ve özgürlüklere ilişkin istemlerin yanı sıra müterakki vergilendirmenin kabulü, bankalar, madenler, sigorta şirketleri ve demiryollarının millileştirilmesi, ordunun milis gücü haline getirilmesi, yayılmacı saldırı savaşlarının reddi, işçilerin haklarına aykırı olan grev ve sendika yasalarının iptali, eğitimin parasız olması, işçilerin haftada bir gün istirahat edebilmesi, işgününün sekiz saate indirilmesi, çocukların çalıştırılmaması gibi talepleri içeren bir programa sahip olan partinin ve toplumsal devrim ve şiddet kullanılmasına cevaz veren yazıların bulunduğu bir derginin "liberal" olarak değerlendirilmesi esasında hayli ilginçtir.

Literatürdeki genel kanının aksine *İştirak* dergisinde liberalizmin siyasi bir muarız ideoloji olarak açıkça telaffuz edilmiş olması ve mahkum edilmesi ilk hatırlatılması gereken husustur. Zira tam da bu bağlamda Karl Marx'ın adı anılır dergide. Bu çevreyi liberal olarak görenler ve daha sonra bu iddiayı tekrar edenler bu çevrenin yayınlarını bütünüyle incelememiş de olsalar en azından ilk sayısının sayfalarını karıştırmaları gerekirdi. Zira bu sayıda yer alan "Sosyalizm Nedir?" başlıklı yazıda liberalizmin ne olduğu kendilerince bir güzel tarif ediliyor ve sosyalizmin farklı yorumlarının liberalizmden ne şekilde ayrıldığı da açıklanıyordu. Bu yazı açıkça sosyalizmin insaniyetin ilk "dava-i hakikiyesi" olduğunun altını çiziyor ve hatta muvaffakiyetinin de aşikar olduğunu müjdeliyordu.[16]

Çevrenin önemli yazarlarından bir tanesi olan Bedik, sosyalizmi ve Karl Marx gibi önemli temsilcilerini tanıttığı yazısına doğrudan liberalizmi zikre-

derek başlıyor: "Kıdem nokta-i nazarından Sosyalist mektebi Liberal mektebinden pek eskidir." Bedik yazısında açık bir şekilde sosyalistliğin liberalizmden farkını koymakla kalmıyor, farklı sosyalizm akımlarını tanıttıktan sonra ütopik sosyalistler olarak bilinen Saint Simon, Fourier gibilerin de zamanının geçtiğini ilan ediyor: "Şimdi bu mesleğe saik olanlara vehmiyun yani havayi boş fikirler besleyen namı verirler."[17] Bedik bu yazısının devamı niteliğindeki bir başka yazısında da liberalizm ile sosyalizm arasında net ayrımlar olduğunun altını çizer: "Liberal mektebi salikleri kavanin-i tabiiyeden ebediyyet ve adem-i tebdil ve tagyir-i kavaidi istihrac ederler ise de Sosyalistler kavanin-i tabiiyye demekle tebdil-i daimi anlarlar."[18] Yani bir ekol doğa hukukundan değişmezlik çıkarırken diğeri değişimin esas olduğunu kabul eder. Yazar genel anlamda liberalizm ile sosyalizm arasında bir farklılık ve karşıtlık koymakla yetinmeyip Marksizmi, kendi deyimiyle Marx Mektebi'ni, tanıtmaya ayrıntılı bir şekilde girişmiştir. Hatta kitabı zikretmese de Felsefenin Sefaleti'nin en bilinen ifadesi olan el değirmeninin feodaliteyi, buharlı değirmenin ise kapitalist sanayi toplumunu verdiğini söylediği parçayı alıntılar. Bedik daha sonra Mezheb-i Maddiyun-ı Tarihi yani Tarihsel Materyalizm'e geçerek bu akidenin ahval-i iktisadiyenin temelini oluşturduğunu vurgular. Bedik son olarak sadede gelerek sosyalistlerin liberalizmden en temel farkları olan değişimin nasıl bir değişim olduğunu tartışır. Bu noktada sosyalistler için inkılabiyyun olmak yani inkılap ve ihtilalin zuhurunu elzem görmek ayırt edici bir özelliktir. Toplumsal cinayetlerden ve gaddarların zulmünden toplumu kurtarmak için her türlü fedakarlığı göze alan devrimciler inkılab-ı umumi için çalışacaklardır. Bu devriminin kanlı mı kansız mı olacağı bahsinde ise Bedik bunun dikkat çekici bir mesele olduğunu belirtmiş ama soruyu da cevapsız bırakmıştır.[19]

İDRAK

طوائف ملوك

تاريخى محاكمه‌يه باشلاندى

صلح وسوسياليستلر

***İdrak* gazetesinin 29 Nisan 1919 tarihli ikinci sayısı. "Doktor Refik Nevzad Arkadaş"**

"SOSYALİSTLİK ACABA SULHEN Mİ, YAHUD HARBEN Mİ TESİS EDECEK?"

İştirak'te Karl Marx'a yapılan bu atıf birçokları için aslında şaşırtıcı değildir. Zira *İştirak*'in en bilinen kapaklarından bir tanesi Karl Marx'ın portresini ihtiva eden kapaktır. İlk sayılarından son sayılarına kadar *İştirak*'te Marx'ın fikriyatı ve kavramları ayrıntılı olarak yer alır. Bu saydıklarımızın yanında Hilmi çevresini liberalizmden ayırt edecek bir başka husus da yukarıda ifade ettiğimiz gibi şiddet konusundaki görüşleridir.

İştirak'in üçüncü sayısında açıkça sorulan bir soruya hem genel hem de Osmanlı örneği üzerinden açık bir cevap verilmiştir: "Fakat sosyalistlik acaba sulhen mi, yahud harben mi tesis edecek? Tabir-i ahirle sermayederan bugün yed-i inhisarlarında habs ettikleri vesait-i istihsaliyeden, netice-i kanaat olarak tav'an kasredecekler? Yoksa bu vesaiti netice-i kahr ve darb olarak mı feth etmek lazım gelecek?"[20] Toplumsal dönüşümlerin şiddet, isyanlar ve ihtilaller ile gerçekleşeceğinin altı özellikle çiziliyor bu konudaki yazılarda. Farklı örnekler ve Marx gibi politik şahsiyetlerin sözlerinden bu konuya dair alıntılar da yapılıyor.[21] İşin ilginci yazar 23 Temmuz 1908 devriminin, kendi deyişiyle Temmuz Kıyamının bir toplumsal kıyam, ayaklanma sonucu gerçekleşmemiş olduğunu iddia ediyor ama hemen arkasında 1906 yılında gerçekleşen Erzurum olaylarına göndermede bulunmayı da ihmal etmiyor. Hatta belki de 23 Temmuz'un bu küçük kıyamların bir sonucu olduğunu iddia ediyor.[22] Hürriyetin sermayeden ancak harp ve darp ile yani şiddet ile fethedileceğini vurgulayan yazar ekliyor: "İşte bütün bu hakikatler ve herşey gösteriyor ki fukaranın, köylünün, efrad-ı ahalinin eyadi mülevvese sermayedarandan tahlis sulhen olamayacak." Sermayeden kurtuluşun barışçıl olmayacağını dile getiren bu derginin liberal addedilmesi olsa olsa bu neşriyata dair cehaletin bir ürünü olabilir herhalde.

İştirak'in yazarlarından B. İsrael'in dergideki bir yazısı bu noktada önemlidir. Karl Marx'ın adının da zikredildiği ve "değer teorisi"nin çok özlü bir şekilde ifade edildiği yazısında İsrael, sermaye ve emeğin müşterek olarak değeri yarattığını söylüyor. Devamında bu ikisinin birlikteliğinden bahsettikten sonra son noktayı koyuyor: "Filhakika bütün cemiyetin ihtiyacatının teskin eden mevadın istihsalinde sermaye ile say ü amel hidmeti müşterek ise de, hakikat aranılacak olursa bu hidmette sermayenin hissesi nisbeten hiça hiçtir."[23] Sonra da uyarır yazar: Taaccüb olunmasın yani şaşakalınmasın. Çünkü "Herhangi bir teşebbüsde olursa olsun meydana getirilen mahsul o işde zi-medhal olan amele ve müstahdemlerim netice-i gayretleridir. "Kar" namı altında sermayedarın istihsal ettiği meblağ bir igtisabdan, meşru addedilen bir serikatten başka birşey değildir."[24] Yani yazara göre kar açıkça bir gasp ve meşru sayılan bir hırsızlıktan başka bir şey değildir. Zira ona göre Marx'ın da ifade ettiği gibi "Sermaye hangi şekilde bulunursa bulunsun bir madde-i meyyite ve gayr-i müteharrikedir." Yani emek olmaksızın sermaye ölü bir maddedir ve hareketsizdir. Onun için değeri ve karı yaratan emektir. B. İsrael *İştirak*'in sıradan ve tesadüfi bir yazarı değildir. Aşağıda belirttiğim gibi yıllar sonra çok önemli bir çeviriye de imza atacaktır *İştirak* sayfalarında.

TOPLUMSAL CİNAYETLERDEN VE GADDARLARIN ZULMÜNDEN TOPLUMU KURTARMAK İÇİN HER TÜRLÜ FEDAKARLIĞI GÖZE ALAN DEVRİMCİLER İNKILAB-I UMUMİ İÇİN ÇALIŞACAKLARDIR. BU DEVRİMİNİN KANLI MI KANSIZ MI OLACAĞI BAHSİNDE İSE BEDİK BUNUN DİKKAT ÇEKİCİ BİR MESELE OLDUĞUNU BELİRTMİŞ AMA SORUYU DA CEVAPSIZ BIRAKMIŞTIR.[1]

AMELE İLE İŞÇİ KELİMELERİ ARASINDAKİ FARK!!!

Bir başka yazar A. Rıfat, yazısında Osmanlı'daki işçilerden bahsediyor. Bu noktada literatürdeki bir başka garabete dikkat çekmek gerekir. Osmanlı'da "işçi" kelimesi yerine genellikle "amele" kelimesinin kullanılması bir sınıf bilinci meselesi olarak ele alınır. Dahası onun da ötesinde işçiye "amele" denmesi onun yokluğunun bir kanıtı olarak sunulur. Bir kelimenin sosyal bir olgunun varlığının ya da yokluğunun ne şekilde ispatı olduğunu anlamak çok mümkün olmasa da *İştirak*'te "işçi" kelimesinin net bir şekilde kullanıldığı da görülüyor.[25] A. Rıfat işçilerin ne şekilde sermaye tarafından sömürüldüğünü anlattığı yazısında fakirlerin tembellik etmedikleri bilakis herkesten daha fazla çalıştıklarını ama yine de açlığa mahkum olduklarını söylüyor. Yazısında ayrıca yarıcılardan, köylülerden de bahsediyor. Dahası onları da işçi sınıfının sınıf kardeşleri olarak kabul ediyor.[26]

Buraya kadar görüldüğü gibi Bedik, B. İsrael ve A. Rıfat yani farklı cemaatlerden Ermeni, Yahudi ve Türk farklı isimlerin *İştirak*'te nasıl bir çizgi takip ettiklerini örneklemeye çalıştım. Bu çizgi ve Marx'ın bu çizgi içindeki yeri, bu çevrenin yıllar sonra çıkartacağı bir gazete olan *İdrak*'te de devam edecekti. Ama 1919 yılına geçmeden önce bir ara uğrakta duralım. *İştirak* yayınları sebebiyle kapatılır ve ancak 1912 yılında ikinci kez yayımlanmaya başlar. Bu ikinci serinin ilk sayısında da okuyucularına *Kapital*'in çevrileceği müjdesini verir.[27] Mehmet Ö. Alkan bunun hikayesini ayrıntısıyla anlattığı için merak edenlere adres olarak onu göstereyim ve devam edeyim.[28] Bu çeviriyi *İştirak* ile bağlantılı, onun teorik yayını kabul edebileceğimiz *Ceride-i Felsefiye* dergisine yapan

سنه ۲ — پنجشنبه — ۵ تموز ۱۳۲۸ — نومرو ۳ — ۲۰

مدیر مسئول
صالح سری
اداره خانه‌سی
باب عالیده
ابوالسعود جاده
سنده دائره
مخصوصه.

مسلکه موافق
هرنوع اوراق
قبول ایدیلیر.

اشتراک

صاحب امتیاز
حسین حلمی
امورادارہ وتحریریه
ایچون حسین حلمی
بکه مراجعت اولنور

سوسیالیزم افکارینك مروجیدر .
ملتم نوع بشردر وطنم روی زمین
Jaurnal socialiste
ichtirak

ایونه شرائطی :
داخلده سنه لکی ۳۰
غروش خارجده
۸ فرانقدر .

نسخه‌سی ۱ غروشدر (اون بش کونده بر پنجشنبه کونلری نشر اولنور)

روسیه‌ده غراندوق سرژك عربه‌سنه آتیلان وسبب موتی اولان بومبا حادثه‌سی

مذکور بومبا حادثه‌سنی عریض و عمیق تصویر ایدر و روسجه‌دن ترجمه ایدیلان « تخلیصکار بر بومبا » عنوانلی اثری کنج و متفکر دماغلرك افکار حریتپرورانه‌لرینه تقدیم ایدر و کمال خواهشله اوقونلمسنی توصیه ایده‌رز بتون کتابجیلرده النمش پاره فیئاتله فروخت ایدیلور .

***İştirak* dergisinin 18 Temmuz 1912 tarihli ve 20-3 nolu nüshası: "Rusya'da Grandük Serj'in Arabasına Atılan ve Sebeb-i Mevti Olan Bomba Hadisesi"**

yine yukarıda adı geçen B. İsrail idi. Yani *İştirak*'te yazı yazanlar tesadüfen bir araya gelmiş insanlar olmadığı gibi sosyalizm ve Marksizmin yaygınlaştırılması konusunda da gayet ciddiydiler. Bu yayınlarda vurgulanması gereken bir devamlılık vardı.

SOSYALİZMİN MÜESSİSİ VE CEDDİ KARL MARX

Mütareke Dönemi'nde, 1919'da, bu çevre bu sefer *İdrak* gazetesini çıkaracaktı. Elbette ortam ve bağlam değişmişti ama biz işin ideolojik kısmına ve Karl Marx'a odaklanarak devam edelim. *İdrak*'te yer alan bir yazı dizisi işsizler ordusunun nasıl bir rekabet ortamı yarattığını, küçük esnafın nasıl helak olarak proleterlerin saflarına katıldığını, klasik Marksist artı-değer teorisini, usul-i mülkiyet ve istihsali ayrıntılı olarak okuyucularına aktarıyordu. Bunu yaparken de bazı aydınların sosyalist fikriyatı ilmi temellere oturttukları hatırlatılıyordu. Marx ve Lassale gibi düşünürler, sosyalizmi daha gerçekçi esaslara dayandırıyordu. "Sosyalizmin Müessislerinden Karl Marks ve Lasel" başlıklı yazıya göre teorileri hissiyata değil hakikate; mantık veya felsefeye değil, iktisat ve istatistiğe dayanıyordu.[29]

İdrak'e göre Türkiye amelesinin de kişisel çekişme ve menfaatler peşinde koşmak yerine birleşmesi gerekmektedir. Amele ve esnaf bu hakikatleri anlayarak kendi aralarında samimi ve garezsiz bir birlik kurmalıdır. Kime karşı? Elbette sermayeye: "Bilhassa sulhun akdinden sonra, daha ziyade kesb-i şiddet eyleyecek olan sermaye hücumu karşısında bugünkünden daha zebun ve aciz bir vaziyetde kalmamak için toplum birer kitle halinde bulunmaya zaman gayib

نومرو ۱

برنجی سنه

سوسیالیست

مؤسسلری : سوسیالیست فرقه‌سی
هیئت اداره اعضاری

صاحب امتیاز ومدیر مسئول
نامق حسن

آدرس : درسعادت جمال اوغلی حریت مطبعه‌سی

آبونه : ممالک عثمانیه ایچون سنه‌لکی ۴۰ آلتی آیلغی ۲۵ غروشدر
ممالک اجنبیه ایچون سنه‌لکی ۴۱ » ۷ فرانکدر .

امور اداره وتحریریه ایچون حسین حلمی بکه مراجعت ایدیلیدر .

مسلکنزه موافق آثار مع المنونیه درج اولنور

Le Sosialiste Orguane du partie Sosialiste Ottoman Directeur propriataire Namik hassan

عثمانلی سوسیالیست فرقه‌سنك ناشر افکاریدر .

نسخه‌سی ۱۰ پاره‌در

شیمدیلك یجه‌لیه ویازار ایرتسی گونلری نشر اولنور

نسخه‌سی ۱۰ پاره‌در

تشریح مسلك

یو کون مدنی آوروپانك مؤسسات انسانیه و اجتماعیهٔ فکریه‌سنه بر نظر عمیق ودقیق عطف ایدیلهجك اولور ایسه اورادهٔ . او دیار معروفه‌ده انظار انتباه عمومیه‌یه جلب وجوق موضوعات مقبولهٔ بتسریعه‌ص خلوده تصادف ایدیلیر . اورادهٔ مسلك ، مخالفهٔ اجتماعیه‌نك هر درلو تظاهراتی ، کال سریعتی ایله عجادلات ومناقشاتی کوریلیر .

یو مسالك آرهسنده بتسریق عال‌العال بر غایهٔ کال رقمه ، بر نقطهٔ وار مدینه ایصال ایچون مجاهدهٔ فکریه موفقیتدن بر دقیقه یوز چویرمهین ، اولومدن ، یوماداون اصلا خوف ایتمین بر فرقه منورهٔ خلاصکاره بر زمرهٔ جلیله‌یه رها کار واردر ، یونانه‌الیوم : قولکتویست ، سوسیالیست .. الخ نامیله معروف زمنهوردرلر . اساساً وغایهٔ آمال اعتباریله همان همان عین نقطه‌یی هدف اتخاذ ایدمن یو فرقه‌لر ایچنده ، یو کون الك متین وامین خطه‌یی اتخاذ ومنتظم بر پروغرامله حرکت ایدن ، سوسیالیست فرقه‌سی ، اولوب یو کون عموم مدنی آوروپانك هر برنده عظیم برخوا . هسته حسن قبول کورمکده در .

ایشته عزتلو مزده ، بزده یانکز سوسیالیزم افکارینك ناشری ومدافعی اولهجق ، هر وقت حق و حقیقته قارشی مبارزه ومجاهده ایدهجك اولهك یکانه مسلکی ومسلکنك تعریفی :

(عالم نوع بشردر ، وطنم روی زمین)

مصراع مشهورندن عبارت ولهجقدر .

ـ سوسیالیست ـ

حکومت وشورای ملت

مجلس ملی اوجنجی دورهٔ اجتماعیه‌سنه کیرمك ایچون دعوت ایدیلدیکی زمان مملکتك حالته بر نظر عطف ایتك لازم کلیر ایدی .

یو وظیفه یه طابع مطبوعاتك ایدی . انسان عمومیت خلق اولان مطبوعات ایسه بر مدتی التقاتك زوالی ودوشکونی کی قصیده سراق یاد ومکدار اولیور . . وجداندره چوکن یو آغیر یوکی طاشیه‌جق قدر تفسارنده قوت

۳۱ مارت هادیسه‌سنك فاعلرینه طرف فکیراتی ور ور قطرهٔ محو کاتندن کچیردی . . آروقت سوکرا مملکت ایکی کون و آرامه‌لازمی هرایکی محرافی آلدی .

ادارهٔ عرفیه‌نك ده‌ده‌یه قانونی واردر . . اوی تشکیل ایدن افراد امنه‌در . اونلرك‌ده وجدانی وار ، منطق وار ، قانونی وار ودن یونلرك بعضیسنی پك یاقیندن طانیه‌رق ایچون اورایه هیچ بر تأثیر خارجی کیرمه‌دی ، کیرمه‌دی و کیرمه‌یه‌جکدر .

اونلرده حریتك مدافعه‌در . . اونلرلده و مملکنده حیاتك آنجق عدالته قائم اولدیغنه اعتقادی واردر . شوحالده ادارهٔ عرفیه قرار نامه‌سنی تدقیق ایدنجه مملکتنه یونك موجودیتی حیات اجتماعیه‌یی زوالله سوق ایچون دکل بلکه قانونی تشدید ایچون اولدیغنی آکلاشیلیور .

عجب عزتلو حقوق حاق ، ناموس وطنی مدافعه ایدرلر ، مملکتك حیات متروطینه اوربالن یو قدر مسکین ومشئوم ضربه‌لری انتظار نامه قوباریلرسه دیوان حرب عرفی یونك قانونی تجریمی ایدر ؟ بشیون صفوت وحدانه یاقیریلرسه کی ناچار !

او حالده یو عزتلرك ، عثمانلی مطبوعاتك شو سکوت پی معنالی نه در ؟

مملکتده بتون متناسبه قانون وارمی ؟ هیچ شبهه یوق که یو قدر قانلر ، یو قدر جانلر اونکچون ترك ایدیلمکتدن واردر . وکوکسمزی کرهرك یاقیریلورسه کی آنلق قانون دورنمیز .

واقعا حکومتك بر حرکتی تنقید ایدن بر عزتلو ایرتسی کون قالیور . براز ایلری کیدنده آخرته کوندریلیوردی دیه‌جکسکز ؟ بوده یاکیش !

حکومتی وظیفه‌سی ایقابه دعوت ایچون آچیلان یو مجامده‌ده ثبات ایدمیه‌جك . . حکومتك عادلانه اولدیغی اجرا آت قارشو شجیعانه مدافعه ایلیه‌میه‌جك اولدقدن سوکرا حیات فکریه‌سك صاحبی اولانلرك بر عزتلرك برمسلکسز عزتلرك مملکتنه فائده کاپرك ؟!...

یاخود حکومت بتون بلدیه‌ده مصیب وعادل ؟

مملکتده قانونی قوهٔ تشریعیه مدافعه ایدر ، قوهٔ اجرایه تطبیق ایلر . افکار عمومیه‌در که

دوسیه‌ده قانلی بر بازار کونی

یولوردی . دونك منافع حقیقیه‌سنه اك شائق وشجیع مدافع اولدیغی لازمکلن عزتلر هرکون بی سود یازیلر ایله دولیور و بر حقیقت یوقلق ، مملکتك موقع سیاسیسی اوکرتیك استه‌ین بر خلقك نکاه تفته‌سنه لایق هیچ برشی قورتیوردی ، عیدالجیدك ایواز مظالمانه رتبه‌سنه اوران قوهٔ متجیبه سوکرادن اتحاق ایدن و شیرزمهٔ قانلهنك ید آلهوده‌کان مطبوعاته باقکز ؟ ، ناموس وطنی مدافعه‌ایچون الدوبوك برسلاح اتخاذه اولان عزتلرنی اوقوبکز ؟ .. یاد یارتیلك ، برقوبك مداح جانور مخبر خوانی کورمکسکز .. یارمشئوم سیاستك اسوی اولهرق عظیم بر میل شائر ستیك سراب خیالیه مدهوش وی پروا !

جمعیت فاضله‌مزك رکی کتربی اولان عزتلرده یو انکیت مداهنه حکمدارنا ایکن حیات مشروطیتك فیوضاتی بی نهایه‌ندن ناصل مستفید اولاجمزی بیلیم ! آفاقده شمس تابدار حریتك بارلادیغنه و آرتق دورهٔ مظالمك ابواب سنکی قاپاندیغی مملکتده برعهد قانون آچیلدیغنه یونن عزتلرك و وجدانله ایمانم وار .. لکن یو درین سکون ی اورکدیریور . وضعیه سوریبوردم :

— بیچون یوقدر ثبات دوره شیمدی بر کوشهٔ سکون وباسه چکلمش ... اونده دیلنجی عصالنه نزل ایدمن برقچ مملکتر محرریك هرکون افکار عمومیه‌یی اویاتیان ، یالان سویچین سوزلریله قارشو برمقاومه مردانه ایله اورتیه چیقمیورلر وسنون پارچه‌لریله بر دیو ، حاقت ، یالان اولدیغنی بر ولاشیلی پاپاغاسی کی وحیتسز بازیجیلرك سورتنه قولاقتیوردی !

یو حسجال آراسنده کلا برصدیق خیر خواه جواب وردی :

— لکن مملکتده بر ادارهٔ عرفیه‌نك موجودیتی اوتوریبورسك ؟ !

ایشته بی اوزمان برحقیقته سوق ایدمن بر رفیقه ، بر نظره صرخت ایهامانه‌ی دوشونلم .

شورای امدك ایلك شمدیی برشوق متار حرمتله سلاملادقدن سوکرا مملکتده ۳۱ مارت هادیسی میدانه کلدی . یونك اسباب ظهور وطرز تلقیسی بزه و دورك تاریخی یاراجق اولانلر محاکه ایتسون .

روم ایلینی سودای حریتله قوپوب کان اولاد وطن کیمه یاناس سوزلری آلتنده هرتهلکه‌یی کوزه آلهرق مملکتی برحکم منتسلکدن ، برقوصای اجتماعیدن قورتاردیلر . طبیی بر بحران ایچنده بولونلرلان حکومتی توثیق وتشیید ایچون ده ادارهٔ عرفیه‌یی اعلان ایتدیلر .

ادارهٔ عرفیه آنجق سیاسهٔ لازمدی و حکمدار ده مملکتده ارتجاع دیه‌بن آفت اساسکداره قارشو صفت حاکمی حاژدی ،

Sosyalist **gazetesinin 24 Kasım 1910 tarihli ilk sayısı "Rusya'da Kanlı Bir Pazar Günü"**

etmeksizin çalışmak elzemdir. Biz bu hususda elimizden gelen, hissemize düşen her vazifeyi ifaya hazırız. Binaenaleyh, sosyalizmin ceddi olan Karl Marx'ın bütün cihan sınıf-ı fakire ve say'isine karşı her zaman söylediği bir sözü biz de amelemize hitaben, yegane çare-i reha olarak, bir daha tekrar edeceğiz: Birleşiniz!"[30]

SONUÇ

Burada da çok açık bir şekilde gördüğümüz gibi 1910-1919 arasında hem işçi mücadeleleri hem de sosyalist neşriyat, inişleri çıkışları ile birlikte bir devamlılığa sahip. *İştirak*'ten *İdrak*'e bu çevre tıpkı diğer çevreler gibi sosyalist ideolojinin ve Marksist akımın farklı kollarının sözcülüğünü ve tanıtımını ısrarlı bir şekilde 1910'lu yıllar boyunca yapmıştır. Farklı gruplarla birlikte çalıştığı gibi içinden de değişik gruplar da çıkarmıştır. 1922'de öldürüldüğünde İştirakçi Hilmi çevresinin yayınları geride önemli bir birikim bırakmıştı. Gayrimüslimler ve Türkler aynı örgütlerde yer aldıkları gibi, farklı teşkilat ve yayın organları arasında da önemli bir iletişim vardı. Bu hareketlerin hepsi mevcut sınıf hareketleriyle ilişki içerisinde, hatta onların içerisindeydiler. Sosyalist ideoloji ve onun içinde eyleyen aydınlar Osmanlı'da entelektüellerin tek derdi ve gündeminin "devleti kurtarmak" olan bir grupla sınırlı olmadığına önemli bir delil de teşkil eder.

DİPNOTLAR

1 *İştirak* çevresinin siyasal ağı ve özellikle siyasal söylemi üzerine çalışmaya devam ediyorum ancak bugüne kadar yayımladıklarım için bkz. Foti Benlisoy ve Y. Doğan Çetinkaya, "İştirakçi Hilmi," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol*, Vol. VIII, editör Murat Gültekingil, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007) ve Y. Doğan Çetinkaya, "Sosyalizmi İdrak Etmek: Bir Mütareke Dönemi Gazetesi," *Mete Tunçay'a Armağan*, derleyenler Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007). *İştirak* çevresi üzerine son dönemde çokça yayın ve tez de yapılmıştır ancak bu kısa yazıda ne yazık ki bunlarla bir tartışmaya giremiyorum.

2 Foti Benlisoy ile yazdığımız makalede Hüseyin Hilmi'nin kişiliği ve politik çizgisine dair çelişkili iddialarla malul literatürü özetliyoruz. Bunun yanında özellikle Mütareke döneminde TKP çevresi tarafından sıklıkla gündeme getirilen işbirlikçiliğine dair beş yılı aşkın süredir İngiliz arşivlerinde İşgal İstanbul'una dair ve istihbarat raporları üzerine yaptığım çalışmada bu spekülatif iddialara ilişkin bir bulguya hala rastlayamadığımı da belirtmek isterim. Ancak bu tabii ki gelecekteki başka bir yayının konusu.

3 Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004); Y. Doğan Çetinkaya, *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak: Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

4 Murat Belge, "Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol*, Vol. VIII, editör Murat Gültekingil, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), ss. 19-48. Metin Çulhaoğlu, "Türkiye'de Marksizm: Yapılabilecek Olup ya Yapılmayan Nedir?" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol*, Vol. VIII, editör Murat Gültekingil, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), ss. 68-72.

5 Bu paragraftaki iddialara dair farklı örnekler için bkz. Y. Doğan Çetinkaya ve M. Görkem Doğan, "TKP'nin Sosyalizmi (1920-1990)," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol*, Vol. VIII, editör Murat Gültekingil, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), ss. 276.

6 Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher (Der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995).

7 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, (İstanbul: Ülken Yayınları, 1992), s. 206-207. Ülken gibi daha birçok ilgili çalışmada benzer iddiaları tespit etmek mümkündür. Aclan Sayılgan, Rıza Tevfik, Feroz Ahmad, Muzaffer Sencer, Fethi Tevetoğlu, İlhan Darendelioğlu gibi farklı örneklerden alıntılar için birinci dipnottaki yazılarıma bakılabilir.

8 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, (İstanbul: BDS Yayınları, 1991).

9 Makalenin yazarı bilimsel faaliyetin her türünün gerçek dünyanın kelimelere daha doğrusu kavramlara indirgenmesi olduğunu düşündüğü için asıl sorunu bunun "iyi" veya "kötü" yapıldığına ilişkindir.

10 Y. Doğan Çetinkaya, "Sefaletten İhyaya: Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, E.P. Thompson ve Yeni Kuşak Çalışmalar," *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Alanlar, Yeni Sorular*, hazırlayanlar Y. Doğan Çetinkaya ve Mehmet Ö. Alkan, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015); Y. Doğan Çetinkaya, "Türkiye'de İşçi Sınıfı, Tarihyazımı ve Sınıf Bilinci", *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Alanlar, Yeni Sorular*, hazırlayanlar Y. Doğan Çetinkaya ve Mehmet Ö. Alkan, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015).

11 Derleyenler Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995).

12 İ. Arda Odabaşı'nın bu konudaki çeşitli yazıları için bkz. İ. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık, Köycülük, Sosyalizm*, (İstanbul: Dergah, 2015).

13 Stefo Benlisoy, "*O Ergatis* Gazetesi ve Türkiye Sosyalist Merkezi," *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Alanlar, Yeni Sorular*, hazırlayanlar Y. Doğan Çetinkaya ve Mehmet Ö. Alkan, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015) ve Stefo Benlisoy, İstanbul'un Irgatları: II. Meşrutiyet'te Sosyalist Bir İşçi Örgütü, (İstanbul: İstos, 2018).

14 Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), s. 22-24.

15 Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), s. 628.

16 "Sosyalizm Nedir," *İştirak*, No. 1, 13 Şubat 1325, s. 9-10.

17 Bedik, "İştirakiyyun "Sosyalist" Mektebi," *İştirak*, No. 5, 13 Mart 1326, s. 70.

18 Bedik, "2 - Sosyalist Mektebi," *İştirak*, No. 6, 20 Mart 1326, Cumartesi, s. 86.

19 Agm, s. 87-88.

20 "Sosyalistliğin Atisi," *İştirak*, No. 3, 27 Şubat 1325, Cumartesi, s. 36.

21 Age, s. 37.

22 Age, s. 38-39.

23 B. İsrael, "Sermaye ve Say ü Amel," *İştirak*, No. 13, 8 Mayıs 1326, Cumartesi, s. 202.

24 Age, s. 202.

25 Literatürdeki bu anlamsız tavrı ve sınıf bilinci mevzusunu şurada tartışmıştım: Y. Doğan Çetinkaya, "Türkiye'de İşçi Sınıfı, Tarihyazımı ve Sınıf Bilinci."

26 A. Rıfat, "İşçilerimiz," *İştirak*, No. 5, 13 Mart 1326, Cumartesi, s. 79-80.

27 *İştirak*, No. 1, 14 Temmuz 1328, s. 3.

28 Mehmet Ö. Alkan, *150. Yılında Das Kapital: Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'deki Serencamı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017).

29 "Sosyalizmin Müessislerinden Karl Marks ve Lasel," *İdrak*, No. 1, 28 Nisan 1335-1919, 27 Receb 1335, Pazartesi, s. 1; "Sermaye Saltanatı, Sosyalizm Nedir?" *İdrak*, No. 6, 3 Mayıs 1335-1919, 2 Şaban 1335, Cuma, s. 1.

30 "Amele Teşkilatı," *İdrak*, No. 16, 13 Mayıs 1335-1919, 13 Şaban 1335, Salı, s. 1.

MÜTAREKE'NİN İLK YILLARINDA
İSTANBUL'DA DİRENİŞ VE SOL

Bu çalışma, İstanbul'da İttihatçı, komünist ve sosyalist çevreler arasında 1919 yılından başlayarak farklı düzeylerde temaslar kurulduğunu ve karmaşık bir ilişkiler ağının ortaya çıktığını göstermektedir.

Söz konusu olan yalnızca kendi hiyerarşileri olan siyasal parti ve gruplar değil, aynı zamanda bu parti ve grup üyelerinin parçası olduğu, bir dereceye kadar birbirini tanıyan ve beraber çalışma gündemi olan bir "sol" çevredir ki, direniş hareketinin İttihatçı geçmişe sahip kimi radikal unsurları da bunun bir parçasıdır.

TÜSTAV
Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı
Hacı Mansur Sokak No: 10 A Blok
Kat:3 No: 64 Şişli-İstanbul
0212 237 98 92 / bilgi@tustav.org
www.tustav.org

SOSYAL
TARİH
YAYINLARI

Sosyal Demokrat Hınçak Partisi'nin İstanbul Öğrenci Birliği ve Dergisi *Gaydz* (1911-1914)

YAŞAR TOLGA CORA

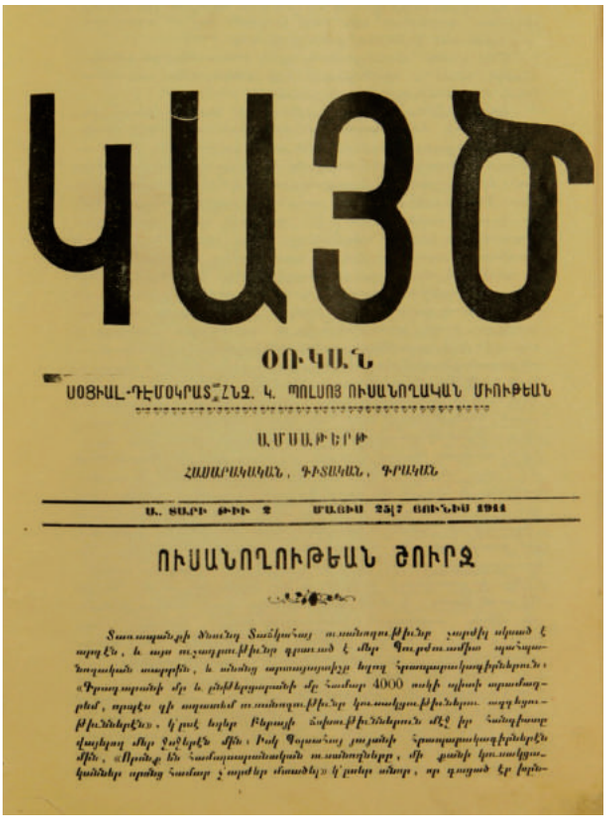
GAYDZ'IN BİR ROLÜNÜN DE SOSYALİST DÜŞÜNCE YAPISINI AÇIKLAMAYA ÇALIŞIRKEN, YENİ BİR TERMİNOLOJİ GELİŞTİRMESİ BUGÜN YAYGIN OLARAK KULLANILAN SINIF, SINIF ÇATIŞMASI, PROLETARYA, BURJUVAZİ, TARİHSEL MATERYALİZM, ARTIK-DEĞER GİBİ SOSYALİST DÜŞÜNCE SİSTEMİNİN TEMELİNİ OLUŞTURAN TERİMLERİN KULLANIMINI YAYMASI OLDUĞU; ÖZELLİKLE BİLİM ALANINDA YAYIMLADIĞI ÇOK SAYIDAKİ MAKALEDE KULLANDIĞI "NEOLOJİZM" İLE DİLİN GELİŞMESİNE DE KATKIDA BULUNDUĞU DÜŞÜNÜLEBİLİR.

Ermeni sosyalistlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist düşünce ve faaliyetlerin gelişmesinde önemli bir rol oynadıkları bilinmektedir. Anahid Ter Minassian'ın bu konudaki temel çalışmaları bu rolün geniş kapsamı hakkında araştırmacılara bir fikir sağlar.[1] Fakat onun da belirttiği gibi Ermeni sosyalist yayınların içerik analizi bir yana, envanteri bile hala tam olarak yapılmamıştır.[2] Bu yazıda II. Meşrutiyet Dönemi'nde önemli sosyalist yayınlardan biri olan Sosyal Demokrat Hınçak Partisi İstanbul Öğrenci Birliği'nin (SDHP Polsoy Usanoğagan Miutyun) 1911-1914 yılları arasında aylık olarak yayımlanmış dergisi *Gaydz*'ın (Kıvılcım) ilk bir buçuk yılındaki sayılarının içeriği tanıtılacaktır.

Farklı Ermeni sosyalist ve sosyal-demokrat gruplar on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da, Amerika'da, Kafkasya'da ve 1908 Meşrutiyet Devrimi'nden sonra da Osmanlı İmparatorluğu'nda yoğun bir faaliyet ve örgütlenmeye girişmişlerdir. Yayıncılık da bu örgütlenmenin önemli bir boyutunu oluşturmuştur. 1908'den sonra da Osmanlı Ermeni toplumunun siyasi temsil hakkını barındıkları iddiasıyla Ermeni sosyalistler hem Ermeni milleti içinde hem de Osmanlı toplumunun genelinde önemli siyasi ve sosyal aktörler haline geldiklerinde yayınlarıyla Osmanlı toplumsal ve düşünsel hayatına katkıda bulunmuşlardır.

Ermeni Devrimci Federasyonu'nun (EDF, Daşnaktsutyun) İttihat ve Terakki ile 1908'den önce başlayan ilişkisi, 1908'den sonra önce inişli-çıkışlı bir çıkar ve iş birliğine ve ileride çatışmaya dönüşecektir. Diğer önemli Ermeni sosyalist partisi olan Sosyal Demokrat Hınçak Partisi (SDHP) ise İttihat ve Terakki ve Daşnaktsutyun karşısında kendini muhalefetin içinde konumlandırıp, 1912'den sonra Hürriyet ve İtilaf ile işbirliğine girişecektir. 1915 yazına gelindiğinde ise aralarında Paramaz gibi simgesel isimlerin bulunduğu 20 SDHP mensubu, İttihat Terakki liderlerine yönelik suikast planlamaları iddiasıyla idam edilecektir.[3]

Gündelik siyasetteki konumları, ideolojik ve örgütlenme biçimlerindeki farklılıklara rağmen hem EDF hem de SDHP'nin faaliyetleri arasında parti örgütünün doğal bir uzantısı olarak yayıncılık ve sendikacılık faaliyetleri göze çarpar. EDF'nin iktidarla yakınlığı ve ülkede daha yaygın örgütlenmiş olmasından ötürü SDHF'ye göre bu alanlarda biraz daha etkin olduğu görülür. EDF'nin 1909'dan itibaren Erzurum'da yayımladığı *Haraç* (İleri, 1909-14), İstanbul'da yayımlanan organı *Azadamard* (Özgürlük Kavgası, 1909-1914) ve Van'da yayımladığı *Aşkhadank*'ın (Emek, 1910-1914, 1915) yanı sıra EDF'ye yakın yayınlar olarak İzmit ve Adapazarı'nda *Pütania* (Bithnya, 1910-11, 1912), Erzincan'da *Aror* (Saban, 1910-1911) vardır. SDHF'nin yayınları ya da görüşünü yansıtan yayınlar arasında ise İstanbul'da *Abaka* (Gelecek, 1910-1914), Hınçakların geleneksel olarak kuvvetli oldukları Kızılırmak havzasında bulunan Sivas'ta yayınlanan *Antranig (1909-1911)* ve Amasya'da yayınlanan *Amasya* (1911-1914) adlı gazete ve dergiler sayılabilir. Bu yayınlar "haber vermek" amaçlarının yanında, yorum ağırlıklarıyla bu partilerin yürüttükleri siyasetlere uyumlu olarak hem Ermeni toplumunun ve hem de Osmanlı toplumunun genelinin sorunlarını analiz etmişler ve ideolojileri ve siyasi

ԿԱՅԾ

ՕՐԿԱՆ

ՍՈՑԻԱԼ-ԴԵՄՕԿՐԱՏ ՀՆՉ. Կ. ՊՈԼՍՈՅ ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ԱՄՍԱԹԵՐԹ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ, ԳՐԱՏԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ

Ա. ՏԱՐԻ ԹՒ 2 ՄԱՅԻՍԻ 25|7 ՀՈՒՆԻՍԻ 1911

ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹԵԱՆ ՇՈՒՐՋ

***Gaydz*'ın Birinci yıl, sayı 2, Mayıs 25/7 Haziran 1911 kapağı, ilk makalenin başlığı "Öğrencilik üzerine"**

taktikleri doğrultusunda öneriler getirmişlerdir. Bu yüzden Ermeni sosyalist basını, yakın dönemdeki çalışmaların da gösterdiği gibi dönemin siyasetini ve toplumsal yaşamını anlamak için elzemdirler.[4]

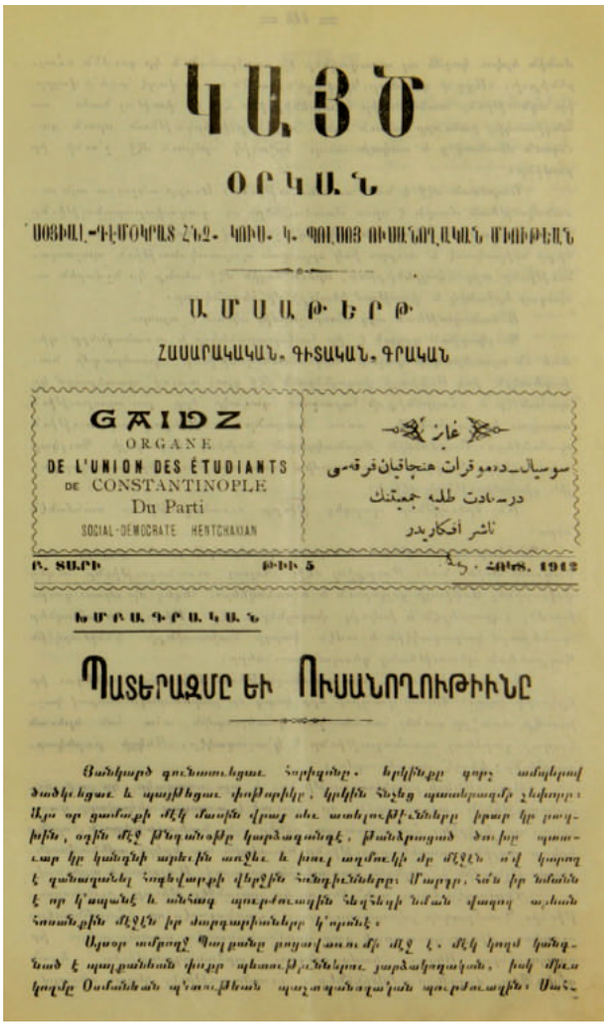
Bu yayınların bir önemi de İstanbul'da ve taşrada idare ve yayın heyetlerinin ve matbaalarının sosyalistlerin bir araya geldikleri siyasi düşünce kulüpleri olmalarıdır. Bu yayınların mekansal önemine dair bir başka kanıt da simgesel adlar (Kumkapı'daki *Joğovurt* (Halk) gibi) ya da kendi adlarını taşıyan konferans salonlarındaki etkinliklerdir. Konferans ve tiyatro temsilleri aracılığı ile kadınlar, ameleler, Ermeni olmayan unsurlar gibi toplumun farklı kesimlerine ulaşarak onları örgütlemeye çalışmışlar ve 1 Mayıs kutlamaları gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Hem SDHP'nin hem de EDF'nin yayın ve konferanslarla ulaşmak ve örgütlemek istediği bir diğer toplumsal grup ise gençlik ve üniversite öğrencileridir. Bu, II. Meşrutiyet döneminde gençliğin meşru sosyal ve siyasi aktörler haline gelerek toplumda görünür olması ve bütün siyasi partilerin onlara ulaşma ve örgütleme çabalarının olduğu daha geniş tarihsel bağlamla yakından ilgilidir.[5] Sosyalistler için lise ve üniversite öğrencileri arasında örgütlenmenin bir önemi de bu grubun eğitimli olmasından dolayı sosyalizmin bilimsel kökenlerini ve teorik yanlarını anlamaya ve yaymaya yatkın olduklarının düşünülmesidir. *Gaydz* da aşağıda inceleyeceğimiz ilk bir buçuk yıldaki ve daha sonraki sayılarında sayfalarının çoğunu tarihsel materyalizmin felsefi kökenlerine ve Avrupa'daki bilimsel akımlara ayırarak, öğrencilerin Marksist bir düşünce sistemi oluşturmalarına çalışmıştır. Bu yazıda incelediğimiz dönemi Mayıs 1911-Aralık 1912 ile sınırlandırmamızın nedeni ise Öğrenci Birliği'nin 1912'nin sonundaki yıllık kongresinde yapısal bir değişikliğin yaşanmasıdır. Öğrenci Birliği ve onun organı *Gaydz*, kuruluşunda bulunan üyelerinin "siyasi faaliyetlerden uzak duracağına" dair olan maddeyi "sınıf mücadelesine katılırlar" olarak değiştirmiş ve ilk sayıda belirttiği gibi "idealist ve öğrencilerin kendilerini geliştirmeleri için çalışan bir cemiyet" olmak yerine üyesi öğrencileri "entelektüel proleterler" olarak tanımlayıp, onların işçilerin yanında sınıf mücadelesine partinin parçası olarak katılacaklarını bildirmiştir.[6]

Gaydz'ın en önemli yazarlarından biri olan Arsen Gidur'un editörlüğünde 1962 yılında yayımlanan SDHP'nin resmi tarihi, 1910 yılında SDHP İstanbul Öğrenci Birliği'nin kurulmasının "toplumun geniş katmanları arasında Marksizm ve bilimsel sosyalizm'in yayılması" amacıyla olduğunun altını çizmektedir.[7] Bu iddianın sosyalist öğrencilerin parti için önemini göstermesinin yanında, SDHP'ye karşı sıklıkla dile getirilen "Marksist olma iddiasına karşın ancak popülist olabildikleri"[8] şeklindeki eleştiriye karşı partinin teorik altyapısını geliştirecek ve yayacak kişiler olarak görülmelerinden kaynaklandığı düşünülebilir. *Gaydz*'daki bilimsel sosyalizme dair bütün sayılarda görülen makaleler bunu kanıtlamaktadır.

SDH Öğrenci Birliği'nin kurucuları ve *Gaydz*'ın yazar kadrosuna bakıldığında 1908 sonrasının geçişken siyasi coğrafyası da kolaylıkla görülür. Burada Kafkasyalı Ermeniler ile Osmanlı Ermenileri bir arada bulunur. Birliğin yönetici kadrosunda Ejmiadzin Cemaran'ından 1908 yılında mezun olan ve daha sonra İstanbul'da Darülmuallimin'de okuyan Arsen Gidur ve Yedvard Amaduni ile o sırada Mekteb-i Hukuk talebesi olan Cirayr Mirzahanyan, Setrag Karyan, Keğam Vanigyan, Vahan Zeytuntsyan, Hrand Kalikyan ve Tıbbiye'de okuyan Hayk Kalcıyan, Benyamin Ağoyyan, Bağdasar Manuelyan vardır.[9]

SDH Öğrenci Birliği'nin yayın organı *Gaydz*, başyazarı olan Keğam Vanigyan[10] önderliğinde birçok genç sosyalisti bir araya getirmiştir. *Gaydz*'ın Osmanlı Ermenilerinin entelektüel yaşamında gerek dergideki yazılar aracılığıyla öğrenciler arasında etkileşimin gerçekleştiği soyut bir mekan olarak gerekse de konferansları ve faaliyetleriyle somut bir mekan sağlayarak, sosyalist bir "*Gaydz* Nesli"nin oluşmasını sağladığı iddia edilmiştir.[11] Bu iddianın geçerliliğini araştırmak ve *Gaydz*'ın dönemin lise ve üniversite eğitimi alabilen Ermeni gençliği üzerindeki etkisini ölçmek— herhangi bir yayının okuyucu üzerindeki etkisini anlamak gibi—oldukça zordur. Bununla beraber evrim teorisi gibi konuları derinlemesine tartışan, bilimsel sosyalizmin temellerini teorik düzeyde sunan ve Osmanlı toplumunun farklı sorunlarına sınıf perspektifinden yaklaşan bir derginin dört yıl boyunca yayınlanmasının önemi yadsınamaz. Ayrıca SDH İstanbul Öğrenci Birliği'ni örnek alarak, Adapazarı, İzmir, Bardizag (Bahçecik), İzmit, Eskişehir, Konya, Merzifon, Sis/Kozan, Van, Erzurum, Adana, Harput (Yeprat Koleji) ve Mamüratü'l Aziz (Alman

ԿԱՅԾ

ՕՐԿԱՆ

ՍՈՑԻԱԼ-ԴԵՄՈԿՐԱՏ ՀՆՉ. ԿՈՒՍ. Կ. ՊՈԼԻՈՅ ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

Ա. ՄԱՍԱԹԵՐԹ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ. ԳԻՏԱԿԱՆ. ԳՐԱԿԱՆ

GAÏDZ
ORGANE
DE L'UNION DES ÉTUDIANTS
DE CONSTANTINOPLE
Du Parti
SOCIAL-DEMOCRATE HENTCHAKIAN

غايدز
سوسيال-دموكراتيان هنچاقيان فرقه‌سى
درسعادت طلبه جمعيتك
ناشر افكاريدر

Թ. ՏԱՐԻ | ԹԻՒ 5 | Հոկտ. 1912

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՒ ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

Gaydz'ın İkinci yıl, sayı 6, Ekim 1912 kapağı. İlk makalenin başlığı "Savaş ve Öğrencilik"

ve Fransız Liseleri) gibi taşra kentlerindeki liselerde öğrenci birliklerinin ortaya çıkması ve Bardizag'taki gibi bu birliklerin bazılarının elle çoğalttıkları dergilerinin olması da bu iddiayı destekler niteliktedir.[12]

Gaydz, Mayıs 1911'de yayınlanan ilk sayısında, 1908'den sonra Türkiye'nin ilerlemesi ve gelişmesi için faal kuvvetlerin meydana çıkması gereken bir ortamda, böyle bir görüş açısının ifadesi olarak ortaya çıktığını açıklayarak yayın hayatına atıldığını ilan eder. Maksadı olarak, sadece siyasi parti ve cemiyetlerin değil topluma hizmet etmek isteyen her bir bireyin de bu yeniden doğuş için ve işçilerin haklarını savunmak için mücadele etmesi gerektiğini belirtir. Bu mücadele için faaliyet gösterilecek mahali, "sahih ve parlak" bir bakış açısıyla incelemek gerektiğini belirtmektedir. Bu sahih ve parlak bakış açısı tarihsel materyalizmdir ve derginin birinci amacı "Türkiye'nin halihazırdaki toplumsal ve umumî hayatını" bu perspektiften incelemektir. Sosyal-ekonomik sorunları bu şekilde "incelemeyen diğer her yol tek yönlü ya da eksik olacaktır."[13] *Gaydz*'ın bir diğer amacını ise Türkiye'deki öğrencilere Avrupa entelektüel yaşamını tanıtarak, "bilimi anlamalarına ve hazmetmelerine" çalışmak ve böylece öğrencilerin rahatlıkla kişisel gelişimlerine hizmet etmek olarak açıklıyordu. Dergi "sorumluklarının bilinciyle zafere doğru, Sosyalizm bayrağını taşıyarak" çalışacaktı.[14]

Gaydz'ın ilk sayısından itibaren üç eksende makaleler yayımladığı görülür. Bunlardan birincisi ve kendine dergide en çok yer bulanı, Avrupa'daki bilimsel ve edebi akımları özellikle de tarihsel materyalizmin bilimsel ve felsefi temellerini inceleyen, Avrupalı ve Rus sosyalistlerin eserlerinden alıntılar yapılan makalelerdir. *Gaydz*'daki ikinci tür yazılar ise Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve sosyal durumunu ve çeşitli toplumsal konuları (işçi hakları, kadınların toplumsal konumu, savaşlar) sınıf temelli analiz eden yazılardır. Bunlar arasında Vanigyan'ın kaleme aldığı, sosyalizme getirilen eleştirilere verdiği cevaplar ve derginin Balkan Savaşları'na dair yaklaşımları göze çarpar. Ayrıca, Avrupa ve dünyadaki sosyalist siyasete dair haberler de bu kategoride değerlendirilebilir. Üçüncü tür yazılar ise bir öğrenci dergisi olan *Gaydz*'ın İstanbul ve taşrada SDHP öğrenci örgütlenmesine ve faaliyetlerine odaklanan yazılardır. Başta Arsen Gidur olmak üzere *Gaydz* yazarlarının öğrencilere verdiği konferanslardan haberler de bu tür yazılar arasında sayılabilir. Bunlar dışında yeni yayımlanan edebi eserlere dair, onlara tarihsel materyalizm ve sınıf perspektifinden yaklaşan edebiyat eleştirileri ve şiirler de bulunmaktadır. Aşağıda ilk iki türde sayılabilecek siyasi ve bilimsel yazılara örnekler vererek *Gaydz*'ı ve yazarların görüşlerini daha yakından tanıtmaya çalışacağım.

İlk tür yazılar arasında, ilk sayıdan itibaren yayımlanmaya başlayan Yervand Amaduni'nin "19. Yüzyıl Edebi Akımları" başlıklı Romantizm ve Bayronizm, Realizm, Naturalizm gibi farklı akımları inceleyen yazı dizisi gösterilebilir. Aynı şekilde, ilk sayıda Arsen Gidur'un tarihsel materyalizmin felsefi kökenlerini inceleyen "Fikirler Nasıl Gelişirler?" başlıklı yazı dizisi yayımlanır. Gidur, Antik Yunan'dan Hegel'e ve Marx'a uzanan yazılarından ilkini "çok geniş bir saha olan tarihsel materiyalizmi *Gaydz* sayfalarında daha geniş ve daha zengin biçimde ve de ona karşı olan teorileri de bir çok açıdan inceleyeceğini" söyleyerek bitirir.[15] Gidur'un, ikinci sayıdan itibaren yayınladığı "Felsefe Tarihi ve Tarihsel Materyalizm" başlıklı yazı serisi bu alanı genişletir. Bu seri yalnızca bir felsefe tarihi olmakla kalmaz, sosyoloji ile tarihsel felsefe arasındaki farklar gibi bilim tarihine ve metodolojik farklara da değinir. *Gaydz*'ın ilerleyen sayılarında, Gidur'un ve başka yazarların makale ve çevirileri olan, "Evrim Teorisi", "Sembolizm" (Rıza Tevfik'ten çeviri, cilt 2, sayı 1, 2); "İnsanın Orijini" (cilt 2, sayı 2), "İnsan ve Hayvanın Düşünce Yeteneklerinin Karşılaştırılması" (cilt 1, sayı 7, 8; cilt 2, sayı 2), "Animizm ve Vitalizm" (cilt 2, sayı 6) başlıklı yazılar göze çarpar. Bunlar arasında, "Varoluş Kanunları" adı altında Monizm'in kurucularından olan ve o dönemde eserleri Türkçeye de çevrilen ve tartışılan Ernst Haekel'in görüşlerine özel bir yer ayrıldığı söylenebilir.[16]

Sosyalist düşünceye dair yazılar arasında, "Kollektivizm" (cilt 1, sayı 5, 6, 7), "Bilimsel Sosyalizm", "Marks'ta İktisadi Amiller" (cilt 2, sayı 1); "Sınıf Nedir? (cilt 2, sayı 2)", "İdealizm ve Materyalizm" (cilt 2, sayı 4, 5, 6) ve Hınçak'ların ideolojik yakınlık kurduğu

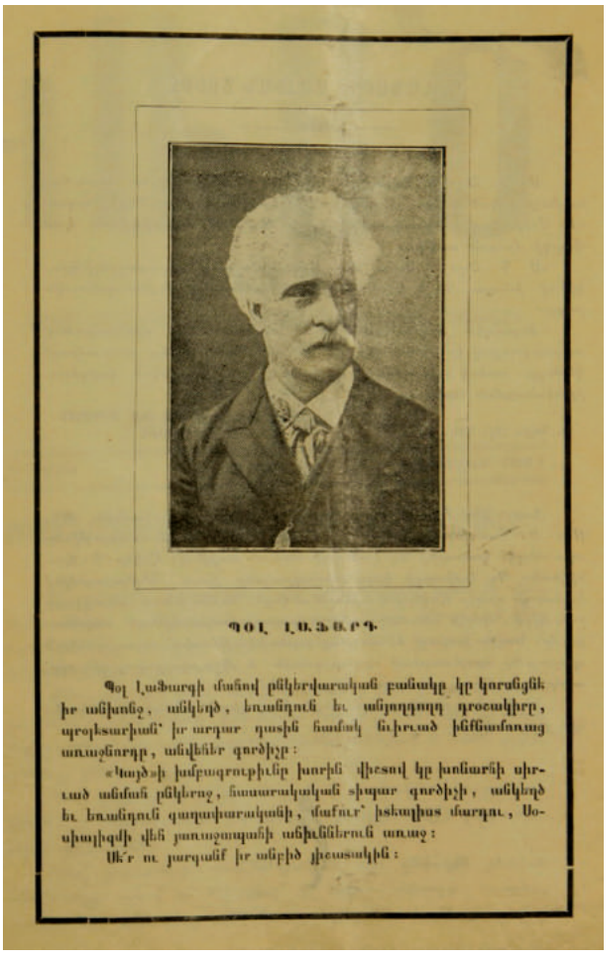
(Ter Minassian'ın ifadesiyle "dost oldukları") Georgi Plekhanov'un *Marksizm'in Temel Sorunları*'ndan alıntılar içeren "Ekonomi ve İdeoloji İlişkisi" (cilt 2, sayı 5) ve yine Plekhanov'dan alıntılarla "Anarşist Doktrin" (cilt 2, sayı 5) adlı makaleler bulunur.

Bu yazıların yorumlandığını, okuyucular arasında tartışıldığını ve hatta eleştirildiğini, yine dergide yayınlanan okuyucu mektupları aracılığıyla öğreniyoruz. Örnek olarak, Arsen Gidur'un Felsefe Tarihi'ne ve Spritüalizm ve Materializm arasındaki ilişkiye dair yazılara eleştiriler gelmiş ve dergide bunlara uzun cevaplar verilmiştir. Belki daha önemlisi, *Gaydz*'ı okumuş olanların anılarında da bu yazıları okudukları, dergiye konuyla ilgili sorular soran okuyucu mektupları gönderdikleri ve cevap aldıklarına dair notlar görülür.[17] Bu bilimsel ve sosyalizm üzerine olan teorik makalelerin okunduğuna ve *Gaydz*'ın genç nesil üzerine ciddi bir etkisi olduğuna dair iddiayı da güçlendirir.

SDH Öğrenci Birliği'nin amaçlarından biri de diğer birçok sosyalist yayın gibi bir kütüphane oluşturmak, yani bir kitap serisi yayınlamaktır. İncelediğimiz dönemde iki eserin *Gaydz Kütüphanesi*'nden yayımlandığını biliyoruz. Bu eserler yukarıda belirttiğimiz gibi derginin bilimsel yönünü ve sosyalist düşünce yazılarını yansıtıyor. Bunlardan birincisi, Arsen Gidur'un dergideki yazılarının *Felsefe Tarihi* adıyla yayımlanmış hali, ikincisi ise Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin (SDP) kurucularından Wilhelm Liebknecht'in *Programımız ya da Sosyalizm* adlı 32 sayfalık broşürüdür.

Gaydz'daki diğer bir yazı grubunu Osmanlı İmparatorluğu üzerine analizler oluşturur. Bu analizler imparatorluğun iç ve dış siyasetini sınıf temelli analiz eden ve bazıları gündelik siyasete yönelik olan yazılardır. Bir örnek ikinci ve üçüncü sayılarda "S" imzasıyla yayınlanan "Türkiye'nin Geleceği" başlıklı yazı dizisidir. Bu dizi, Çin'den Osmanlı İmparatorluğu'na bütün Asya ülkelerini içine alan harekete karşı uluslararası sermayenin tutumunu ve özellikle de Potsdam Anlaşması (1911) bağlamında Rus-Alman ilişkileri arasında Türkiye'nin (Osmanlı İmparatorluğu'nun) durumunu inceleyerek, Türkiye'nin emperyalist ülkelere ekonomik bağımlığını vurguluyordu. Türkiye'de gerekli burjuva siyasetini oluşturmayan ve "Meclis-i Mebusan'ı 'saadetlü' paşalara, beylere ve efendilerin iştahlarına hizmet eden bir mutfak gibi kullanan" İttihat ve Terakki'yi eleştiriyordu.

Derginin editörü Keğam Vanigyan'ın ise üçüncü sayıdan itibaren aralıklarla Vanig imzasıyla "Türkiye'de Sosyalist Faaliyetler" (*Ingervaragan Kordzuneutyunı Turkioy Meç*) başlıklı yazılarıyla imparatorlukta sosyalizm ve işçi mücadelesi hakkındaki makalelerini görüyoruz. Bunlardan derginin Temmuz 1911 tarihli dördüncü sayısındaki yazısında Vanigyan, Türkiye'de ve Ermeni toplumu içerisinde sosyalizme karşı getirilen eleştirileri ele alıyor ve bunlara cevap veriyordu. Bu sorular ve cevaplar gerek *Gaydz*'ın bilimsel sosyalizm vurgusunu işaret etmesi, gerekse II. Meşrutiyet döneminde sosyalistlerin Osmanlı siyasal yaşamında meşru bir aktör haline gelme çabalarını göstermesi açısından önemlidir. Sosyalizmin bir ütopya olduğuna, bağımsızlık ve eşitliğin gerçekliği olmayan güzel sözcükler oldukları yönündeki eleştiriye Vanigyan, Owen ve Fourier'nin ütopik sosyalizminin yerine Marks ve Engels'in bilimsel sosyalizminin geliştiğini, bilimsel sosyalizmin temellerinin de işçi sınıfının içinde bulunduğu duruma bağlı olduğunu söyleyerek cevap veriyordu. Vanigyan, sosyalizmin Avrupa'dan gelmiş olduğu ve oranın şartları içinde yetiştiğine dair eleştirilere karşı da sosyalizmin sadece Avrupa'da yetişen bir çiçek olmadığını, dünyanın her yerindeki şartlara uyum sağlayabileceğini ve

***Gaydz*, Birinci yıl 7. ve 8. sayıda Paul Lafargue'ın ölümü üzerine yazılar yayınlanmıştır**

sosyalist bakış açısının Türkiye'nin uluslar sorununu çözebilecek tek yol olduğunu iddia ediyordu. Son olarak, sosyalizm için Türkiye'deki ekonomik gelişmişlik düzeyinden dolayı henüz bir zeminin oluşmadığına dair eleştiriye cevap olarak da gerek İstanbul'da gerekse başta Bursa olmak üzere diğer bölgelerde işçilerin çalışma koşullarına direnişlerini ve Selanik'teki sendikalaşmayı örnek veriyordu. Aynı şekilde burjuva sınıfının da oluştuğunu 1908 Devrimi'ndeki rollerini vurgulayarak gösteriyor ve de kendi sınıfsal pozisyonlarını müdafaa ettiklerini iddia ediyordu.

Bu makaledeki görüşlerin devamı olarak, Ağustos ayında yayımlanan beşinci sayıdaki "K.Polis'te Sosyalist İşçi Sendikaları" adlı makalesinde ise, Vanigyan bir önceki sayıda işaret ettiği işçi sınıfı ile sosya-

lizm arasındaki ilişkiyi inceliyordu. Sendikalaşmanın, işçilerin yaşadıkları şartları da göstererek işçi hareketi oluşturmadaki önemini vurguluyordu. Makale, İstanbul'daki ilk sosyalist sendika olan ve 1910 Eylül ayında kurulan Ceket Diken Terziler sendikasıyla beraber Şemsiyeciler Sendikası, İşlemeciler (tapissiers) Sendikası, Palto Terzileri Sendikası, Ağorit İşçileri Sendikası, Makinistler Sendikası, Mücellitler Sendikası üzerine kısa bilgiler veriyordu. Rum, Yahudi, Ermeni, Bulgar ve az miktarda Türk işçilerden oluşan bu sendikaların, konferanslar için ortak bir salonları vardı. Vanigyan, bu işçilerin örgütlenmesinde Rum ve Bulgar sosyalistlerin ve Rumca yayın yapan *Irgatis* gazetesinin rollerinin altını çizer, EDF'nin işçi örgütleriyle olan ilişkisini de Reji grevi sırasındaki faaliyetlerinden ötürü kinayeli bir biçimde ele alır.[18]

Keğam Vanikyan'ın resmi

SDHP Öğrenci Birliği'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun son savaşlarındaki tutumu da oldukça önemlidir. Zira gerek Trablusgarp Savaşı sırasında gerekse Balkan Savaşları'nda, savaşın emperyalizmin ve burjuva sınıfının maddi çıkarlarının bir sonucu olduğunu savunup savaşa karşıtlığını açıklar. Trablusgarp savaşı sırasında *Gaydz*'ta yayınlanan savaşa ve İtalyan emperyalizmine karşı beyannamesinin toplumun diğer kesimlerine de ulaştığı bilinmektedir.[19] SDHP Öğrenci Birliği, Balkan Savaşları'nda da savaş karşıtı tutumunu devam ettirir. 1912 Kasım'ında (cilt 2, sayı 5) yazı heyeti imzalı, "Savaş ve Öğrencilik" başlıklı makalede önce gönüllü birlikleri kuran Bulgar öğrencileri eleştirdikten sonra Türk öğrencilerin savaş taraftarı gösterilerini aktarır ve bu gösterilerin sloganı olan "Kahrolsun 23. Madde, Yaşasın Savaş"ı eleştirir. 23. Madde, 1880 Vilayet Kanunnamesi'nde bulunan ve ıslahatla ilgili bir maddedir. Bu madde ile Gazi Muhtar Paşa hükümeti savaşı engellemek için Rumeli'de ıslahatı kabul ettiğini açıklamıştır.[20] SDHP Öğrenci Birliği, özellikle "Kahrolsun 23. Madde" sloganını hedef alarak, gelecekte ülkeyi yönetecek insanlar olan gençlerin böyle bir şeyi nasıl istediklerini ve "onların da uzun yıllar boyu ülkenin en büyük düşmanı olarak ıslahatı gören babaları gibi davranıp ülkeyi çapulla, talanla ve kanla mı yönetmek istediklerini" sorar?[21] Getirdiği diğer bir eleştiride ise "Yaşasın Savaş" diye slogan atan vatansever üniversiteli gençlerin gönüllü asker yazılmadıklarını, 7000'e yakın öğrenciden sadece yaklaşık 300'ünün askere yazıldığını ve geri kalanların ikmallerini düşündüklerini iddia eder. *Gaydz*'a göre üniversite gençliğinin böyle olmasının sorumlusu ise ülkenin sömüren sınıfıdır.

Bir sonraki sayıda (Aralık 1912, cilt 2, sayı 6) Vanig[yan] imzalı "Savaş: İşçiler ve Burjuvazi" makalesinde de sosyalistlerin savaşa bakışı işlenir. Yazı, Bardizag'tan K. Simonyan'ın "neden sosyalistler bu savaşı çıkaranın burjuvazi olduğunu ve kaybedenin yine onlar olacağını düşünüyor?" sorusuna cevap verir. Cevap yazının sonunda da belirttiği gibi Basel Sosyalist Kongresi'nde kabul edilen savaş karşıtı görüşlerdir:

> Burjuvazi kendi sınıfsal tahakkümünü korumak için savaş ister ve kendi çıkarları için yayılmacılığı destekler... Günümüzün yıkıcı savaşı bir taraftan Balkanların saldırgan burjuvazisi, öte tarafta ise Türkiye'nin müdafî burjuvazisi arasındadır. Bu savaşın Türk burjuva-feodal sınıfına zarar verdiği doğrudur, fakat Bulgar, Sırp, Yunan ve Karadağ burjuvazisi daha yayılmamış, daha zenginleşmemiş midir?... Balkan müttefiklerinin de kaybedecekleri şeyler vardır fakat kaybedenler ülkeyi inşa eden proleterler, işçiler, köylülerdir; zahmetsizce yaşayan burjuvazisi değil.[22]

Burjuvazi ise bu sınıfların reaksiyonu sonucunda kaybedecektir. *Gaydz*'da ayrıca Avrupa ve dünya sosyalizminden de haberler yayınlanmıştır. Örnek olarak, dördüncü sayıdaki Fransa'da gerçekleşen Sosyalist Kooperatifler Kongresi ve beşinci sayıdaki İngiltere'deki grev haberleri gösterilebilir. Paul Lafargue'ın intiharı sonrası Ekim 1911'deki yedinci sayısında Lafargue'ın ölümü üzerine resmiyle, SDHP Öğrenci Birliği'nin önde gelen Fransız sosyalist basın organları *L'Humanité* ve *Le Socialiste*'e gönderdikleri mektubun Ermenice çevirisi yayınlanır; Kasım 1911'deki sekizinci sayısında da Lafargue'ın hayatı ve fikirlerine uzunca bir yer ayrılır. 1912 Aralık ayı (cilt 2, sayı 6) sayısında "Sosyalist Yaşam" başlığı altında Avrupa ve Çin'den sosyalist parti ve işçi örgütlerinin faaliyetleri hakkında bilgi verirken, aynı sayıda "Sosyalizm ve Aydınlar" başlığıyla Almanya SDP'sinin Chemnitz'de gerçekleşen kongresinde Kayser ile işbirliği öneren ve silahlanmayı savunan Gerhard Hildebrand'ın partiden atılmasını ayrı bir başlık altında inceler ve bu kararı destekleyen Karl Kautsky'nin *Le Socialisme*'de yayımlanan bir makalesinden uzun alıntılar verir. Bu ve benzeri yayınlar SDHP Öğrenci Birliği'nin Avrupa sosyalist hareketini yakından takip ettiği ve onunla iletişim halinde olduğunu göstermektedir. Bunun yanında, yukarıda da belirtildiği gibi SDHP'nin savaş

Arsen Gidur, *Badmutyan Pilisopayutyunı*, K. Polis: Manug Koçunyan Matbaası, 1911. İç kapakta, 'Gaydz'dan istihracen tabb edilmiştir' notu vardır. haygirk.nla.am

karşıtlığı göz önüne alındığında, benzeri yazıların İttihat ve Terakki ile işbirliği yapan EDF'ye getirilen eleştirilere bir yenisini ekleyip eklemediği üzerine de düşünülebilir.

SONUÇ YERİNE

Gaydz'ın bu yazının sınırlarının ötesinde derinlemesine incelenmesinin, Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist düşünceye ve basına dair bildiklerimize katkıda bulunacağı, özellikle bilimsel sosyalizmin temelleri ve gelişimine dair bilgimizi arttıracağı aşikardır. Bununla ilişkili olarak *Gaydz*'ın bir rolünün de sosyalist düşünce yapısını açıklamaya çalışırken, yeni bir terminoloji geliştirmesi, bugün yaygın olarak kullanılan sınıf, sınıf çatışması, proletarya, burjuvazi, tarihsel materyalizm, artık-değer gibi sosyalist düşünce sisteminin temelini oluşturan terimlerin kullanımını yayması gibi özellikle bilim alanında yayımladığı çok sayıdaki makalede kullandığı "neolojizm" ile dilin gelişmesine de katkıda bulunduğu düşünülebilir. Bu yazı çerçevesinde çok sınırlı değinilen bir diğer konu ise bir SDHP yayını olan *Gaydz*'da EDF'ye getirilen eleştirilerdir. Bunlar EDF'nin günlük siyasetine ve İttihat ve Terakki'yle olan işbirliğine yönelik olduğu gibi (SDHP'nin kendisi de İtilaf ve Rum Meşrutiyet Kulübü ile yaptığı bloktan dolayı gelen eleştirilere en az bir kez dergide değinecektir [cilt 2, sayı 5]), bu tartışmalar aynı zamanda teorik bir çerçevede ve sosyalist düşünce içinde soyut olarak da yürütülmüştür. Bunlar da sosyalistler arasındaki ilişkilerin farklı boyutlarını anlamak için yararlı olabilir.

SDHP Öğrenci Birliği ve *Gaydz* üzerine başka bir çalışma alanı ise, *Gaydz*'ın öğrencileri örgütleme çabaları ve bu çabaların boyutu ve başarısı gelmektedir. Dergide "Öğrenci Dünyası" başlığı altında düzenli olarak yayınlan SDHP Öğrenci Birliği Nizamnamesi, SDHP'nin lise ve üniversitelerdeki faaliyetleri, konferanslar ve Birliğin yıllık kurullarında alınan kararlar bu konuda çok önemli kaynaklardır. Bunun dışında öğrenci birliklerinin birbirleriyle olan ilişkileri de *Gaydz*'ın sayfalarında incelenebilir. Mekteb-i Hukuk Talebe Cemiyeti'nin ciddi bir faaliyette bulunmadığına dair bir not (bazı *Gaydz* yazarlarının orada öğrenci oldukları düşünüldüğünde bu eleştiri daha farklı bir anlam kazanır), EDF'nin ve liberal Ermeni partisi Ramgavar'ın öğrenci dergilerine dair eleştiriler, SDHP'nin öğrencilerin oluşturduğu siyasi alanı sahiplenme çabaları olarak görülebilir. İncelediğimiz dönemden sonra Öğrenci Birliği mensuplarının parti için çalışmaya başlamasının anlamı ve bunun *Gaydz*'a nasıl yansıdığının incelenmesi de bir diğer araştırma konusu olabilir. Bu ve benzeri sorular, gençlerin siyasette özne ya da nesne olmaları ve bağlı/yakın oldukları siyasi partilerden ne ölçüde otonom oldukları gibi günümüze dair araştırmalar için de bize fikir verecektir.

YAŞAR TOLGA CORA - BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Anahide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Oluşmasında ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü" *Osmanlı İmparatorluğu `nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* içinde der. Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher, (İletişim, 1995), 163-238; *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1887-1912)* (İletişim, 2012).

2 Anahide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda," s. 176.

3 Kadir Akın, *Ermeni Devrimci Paramaz: Abdülhamid'den İttihat Terakki'ye Ermeni Sosyalistleri ve Soykırım*, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2016); Yetvart Çopuryan, *Paramazlar: Beyazıt'ta 20 Darağacı*, çev. Aris Nalcı, (İstanbul: Kor Yayınları, 2018).

4 Bedross Der Matossian, *Parçalanan Devrim Düşleri: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Hürriyetten Şiddete*, çev. Renan Akman, (İletişim, 2016); Ohannes Kılıçdağı, "Socio-Political Reflections and Expectations of the Ottoman Armenians after the 1908 Revolution: Between Hope and Despair," Boğaziçi Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.

5 Yücel Aktar, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları, 1908-1918*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990).

6 "Öğrencilerin Partiye Karşı Mevki," *Gaydz*, cilt 2, sayı 6, (Aralık 1912).

7 *Badmutyun S.T. Hınçakyan Kusaktsutyan, 1887-1962*, cilt 1, (Beyrut: Şirag, 1962), s. 339.

8 Anahide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda," s. 176.

9 SDHP Öğrenci Birliği kuruclarının ve *Gaydz*'ın yayın heyeti için bakınız, *Badmutyun S.T. Hınçakyan Kusaktsutyan*, s. 339-340.

10 Keğam Vanigyan'ın kısa bir yaşamöyküsü için, Çopuryan, *Paramazlar: Beyazıt'ta 20 Darağacı*, s. 54-69.

11 *Badmutyun S.T. Hınçakyan Kusaktsutyan*, s. 340.

12 Ibid., s. 341.

13 "Mer Nbadakı" *Gaydz*, cilt 1, sayı 1, (Mayıs 1911), s. 1-2.

14 Ibid.

15 Arsen Gidur, "İnchbes en Haraçanum Kağaparneri," *Gaydz*, cilt 1, sayı 1, (Mayıs 1911), s. 32.

16 Ahmet Nebil, Haeckel'in *İnsanın Menşei* adlı eserini tercüme etmiştir. Günümüz Türkçesiyle baskısı için bakınız, *İnsanın Kökeni-Beşer Nesli* (Çizgi Kitapevi, 2015).

17 A. Sirvan, "20'lerden İkisi", *Paramazlar: Beyazıt'ta 20 Darağacı* içinde, s. 121.

18 Bu sendikalar ve Irgatis'in rolü için bakınız Stefo Benlisoy, *İstanbul'un Irgatları: II. Meşrutiyet'te Sosyalist Bir İşçi Örgütü*, (İstanbul: İstos, 2017), s. 119-140.

19 Yücel Aktar'ın P. Dumont ve F. Georgon'dan aktardığı metin *Gaydz*'daki metinden küçük farklılıklar içerir. Bunların en önemlisi ise, *Gaydz*'daki metninde diğer metnin aksine vurgu "İtalyan kapitalizminin saldırısı" yerine "mevcut kapitalist düzen"in rolüne yapılmıştır. Yücel Aktar, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları*, s. 83.

20 Yücel Aktar, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları*, s. 88-97.

21 "Baderazmı yev Usanoğutyunı," *Gaydz*, cilt 2, sayı 5, (Kasım 1912), s. 114.

22 Vanig, "Baderazmı: Panvorutyun yev Burzhuvazin," *Gaydz*, cilt 2, sayı 6, (Aralık 1912), s. 176.

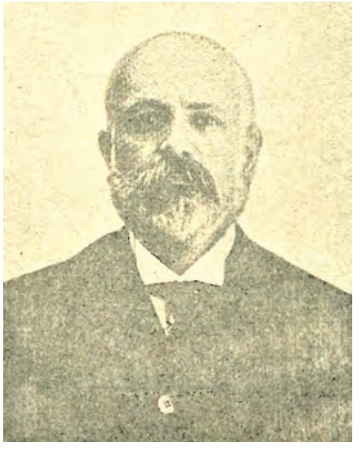
Ferrer Olayı'nın Osmanlı'da Yankıları ve Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Mitingi

İ. ARDA ODABAŞI

SELANİK SOSYALİST İŞÇİ FEDERASYONU'NUN 1909 YILINDA DÜZENLEDİĞİ FERRER MİTİNGİ, DÜNYADAKİ FERRER EYLEM ZİNCİRİNİN BİR HALKASIDIR. ÜLKE ÇAPINDA BAKILACAK OLURSA, DEMOKRAT/SOSYALİST OSMANLI TEPKİSİNİN SOKAĞA YANSIMASINI TEMSİL EDER. EYLEM KENDİ İÇİNDE DE BİR TÜR "BİRLEŞİK CEPHE" İZLENİMİ VERİR.

1909'da İspanyol hükümetinin Fas'a savaş ilanı İspanya'da siyasi atmosferi gerginleştirirken, hükümet ile muhalif kesimler ve işçi hareketini karşı karşıya getirir. Savaşa karşı çıkan sosyalistlerin, anarşistlerin ve cumhuriyetçilerin çağrısıyla Temmuz ayı sonunda başlayan genel grev sırasında devrimci işçilerin eline geçen kimi şehirlerde cumhuriyet ilan edilmiş, isyancılar kısa bir süre Barselona'yı da elde tutmayı başarmıştır. Ancak, ayaklanma muhafazakâr Maura hükümeti tarafından kanla bastırılır.

İsyandan sorumlu tutulan ve ihanetle suçlanan isimlerden biri Katalan eğitimci Francisco Ferrer'dir. Anarşist ve ateist pedagog Ferrer'in Barselona'da patlak veren ayaklanmanın örgütleyicisi olduğu iddia edilir. Kurduğu "Modern Okul"; önerdiği akılcı, seküler, özgürlükçü eğitim sistemi[1] ve antiklerikal çizgisiyle tutucu çevrelerin tepkisini çekmiş olan Ferrer, bilhassa Kilise'nin kışkırtmalarıyla hükümet tarafından tutuklanıp göstermelik bir yargılamanın ardından 13 Ekim'de Barselona zindanlarında kurşuna dizilir. Ferrer'in idamı yeni bir "Dreyfus olayı" olarak uluslararası çapta infial doğuracak, dünyanın değişik yerlerinde ve bilhassa Avrupa'da kitlesel ve sert protesto dalgalarına yol açacaktır.

İspanya'da ahiren idam olunan kahraman-ı insaniyet Ferrer. Klerikalizm kurbanı. *Resimli Kitap* No: 13

OSMANLI KAMUOYUNDA TEPKİLER

Ferrer olayı, genç meşrutiyet Osmanlı'sında da yakından takip edilip tepkiyle karşılanır. Günlük gazetelerin ilgili çok sayıda haber ve makalesi[2] bir yana, "Ferrer İçin" şiirler kaleme alınmış[3], eleştirel karikatürler yayımlanmış[4], sütunlar ilgili görsellerle bezenmiştir.[5] *Servet-i Fünûn*, okurlarına bir "Ferrer ilavesi" bile verir.[6] *Resimli Kitap*'ta Raif Necdet [Kestelli] Bey'in "Ferrer'in Büyük Ruhuna" ithaf ettiği yazısı[7], Bektaşi *Muhibban* dergisinin meseleye dinî açıdan yaklaşan ilginç makalesi,[8] Osmanlı Demokrat Fırkası'na yakın görünen *İnkılap*'ın neşriyatı,[9] Türkçe Ferrer literatürünün dikkat çeken numuneleridir. *Muhibban*'ın sahibi Hacıbeyzade Ahmet Muhtar'ın, protesto amacıyla dergisinin yayımını 10 gün kadar durdurması da dikkat çeken tepkilerden biridir.

Osmanlı basınında kendisinden kimi zaman "anarşist" ama daha çok "sosyalist" diye bahsedilen Ferrer, Osmanlı kamuoyunda sosyalizme ilgiyi artırmıştır. Ferrer'in dünya görüşünü de içeren biyografileri[10] bir yana, sözgelimi Bedii Nuri Bey "Ferrer'in idamı münasebetiyle" sosyalizmin kısa bir tarihini kaleme alır.[11] Mehmet Rauf sosyalizmin daha çok Almanya'daki tarihsel gelişimine odaklanan yazı dizisine girişir.[12] Moiz Kohen Efendi, yani Munis Tekinalp Selanik'te "Sosyalizm" isimli eserini forma forma neşre başlar.[13] Emine Semiye Hanım'ın "Büyük Ferrer ve Sosyalizm" başlıklı makalesi[14] Kırım'da yayımlanmakta olan *Tercüman* gazetesinin eleştirilerine hedef olacak ve Emine Semiye'nin cevabıyla sosyalizmin muhteviyatının tartışıldığı kısa süreli bir polemiğe de yol açacaktır.[15]

***Kalem*'in "Plaicek" imzalı karikatürü. İspanya'da Ferrer'in idamı. Meğer hedef pek müthiş imiş. Hangi hedef?!!!**

Emine Semiye Hanım'ın üyesi olduğu Osmanlı Demokrat Fırkası (nam-ı diğer Fırka-i İbâd), payitaht cihetinde Ferrer konusunda duyarlılık gösteren siyasi oluşumların başında gelir. Reisi Dr. İbrahim Temo, partisi adına Brüksel'deki İnsan Hakları Derneği Başkanı'na İspanya'yı protesto telgrafı çekmekten[16] başka, Ferrer hakkında bir de konferans verecektir.[17] Hatta Osmanlı mizah basınına "emek" temalı karikatürü sokan öncülerden Mustafa Fazlı'nın sol tandanslı (ve "M. Fazlı" imzalı eleştirel Ferrer karikatürleri yayımlayan) dergisi *Lâklâk*'a[18] bakılırsa, İbrahim Temo'nunki "ilk" protestodur ve *Lâklâk* da bu protestoya iştirak eder.[19] Taşnaklar gibi[20], o sırada Paris'te bulunan İstanbul mebusu Krikor Zohrab Efendi de protestoda bulunmuş ve İttihatçı *Tanin* de onun protestosuna iştirak etmiştir.[21]

Mudurnu Belediye Başkanı Tevfik Efendi'nin, Ferrer'in idamını protesto eden Zohrab Efendi ile İbrahim Temo'ya –hissiyatlarına tercüman olduklarından ötürü– aleni teşekkürüne[22] cevaben İbrahim Temo, Anadolu gibi Rumeli ahalisinin de aynı insaniyet-perverâne çizgide bulunduğunun, Ferrer meselesi üzerine binlerce vatandaşın geçen gün Selanik'te toplanmasından anlaşıldığını ifade eder.[23] Sözünü ettiği, Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun (SSİF) örgütlediği Ferrer mitingidir ve bu protesto, kitlesel eyleme dökülmesiyle Osmanlı kamuoyundaki diğer tepkilerden farklılaşır.

SSİF'İN FERRER MİTİNGİ

Avraam Benaroya ile bir grup arkadaşı tarafından Mayıs-Haziran 1909'da temelleri atılan Selanik Sosyalist Amele Heyet-i Müttehidesi (Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu), Osmanlı'daki diğer sol oluşumlarla kıyaslandığında, kitle tabanına ve kitlesel eylem kabiliyetine sahip belki de tek örgüttür. 19 Haziran 1909'da o sırada Meclis-i Mebusan'da müzakereleri sürmekte olan Tatil-i Eşgal Kanunu'nu protesto mitingini ve 28 Ağustos'ta Beynelmilel Amele Eğlencesi'ni 6 bin kişi civarı hatırı sayılır katılımlarla gerçekleştirebilmiştir.[24] İki ayda bir kitlesel nümayiş düzenleyebilen örgütün üçüncü büyük eylemi Ekim ayında ve bu sefer Ferrer'in idamını protesto için yapılacaktır.

Benaroya hatıratında, Ferrer'in idam haberinin duyulmasıyla Selanik'te büyük bir tepki belirdiğini yazar.[25] Gerçekten de şehirde esen hava, İspanya'nın Selanik konsolosunun Fas seferinde ölen askerlerin aileleri yararına düzenlemeyi tasarladığı müsamereden, idamın ahali üzerindeki kötü tesiri nedeniyle vazgeçmesinden[26] de anlaşılır. 20 Ekim'de (7 Teşrinievvel) Selanik'ten İstanbul'a çekilmiş bir telgrafa bakılırsa, amele kulüpleri ile Federasyon Sosyalist Kulübü[27] siyah matem bayrağı çekmiş ve Ferrer'in idamını bir mitingle protesto etmeyi kararlaştırmışlardır.[28] İspanya'da haksız şekilde idam edilen Ferrer'in katli-

Paris'te düzenlenen nümayişler. *Resimli Kitap* No: 13

Ferrer'in idamı münasebetiyle Berlin'de İspanya sefarethanesi civarında icra edilen nümayişler ve nümayişçilerin dağıtılması. *Resimli Kitap* No: 13

ni protesto etmek üzere Sosyalist Amele Kulübü tarafından Beyaz Kule meydanında büyük bir miting düzenlenecek, hatipler çeşitli dillerde konuşmalar yapacaklardır.[29]

Selanik gazetelerinden *Zaman*, ertesi günü eylemin ayrıntılarını aktarır. Gazetenin deyişiyle, yalnız İspanya'nın değil, bütün dünya medeniyetinin düşünürlerinden ve hürriyetperverlerinden olan muallim Ferrer'in bütün insanlıkça ret ve takbih edilen haksız idamını protesto etmek maksadıyla Selanik şehri Sosyalist Amele Cemiyeti tarafından bir mitingin düzenleneceği daha önce bildirilmiştir. 24 Ekim Pazar günü şehrin bütün işçileri, kulüplerinde toplanarak önlerinde matem alameti olmak üzere siyah bir bayrak bulunduğu halde ve uluslararası sosyalist marşını (Enternasyonali) söyleyerek İttihat Bahçesi önündeki meydana gelmişlerdir.

Özgürlük mücadelesi ve vatanperverliğiyle bütün medeni milletlerin teveccüh ve hürmetine mazhar olan Selanik'in muhterem ahalisi, insanlığın en kutsal ve meşru haklarından sayılan hürriyetin, düşünce ve ifade özgürlüğünün müdafaası uğrunda kurban olan bu zavallı hürriyet fedaisinin katlini ve idamını protesto etmek için düzenlenen mitinge ka-

***Lâklâk*'ın "M. Fazlı" imzalı karikatürleri. (Soldaki) İspanya'da papazların nüfuzuyla kemal-i vahşetle kurşuna dizilen sosyalist muallim Ferrer. (Sağdaki) Alfons: Ahdettim. Barbar Faslılara medeniyet öğreteceğim! İspanya'yı bütün sosyalist ve de anarşistlerden kurtaracağım! Ötekiler: Biz de ahdettik!**

tılmayı yüksek bir medeni görev bilmiştir. Ahalinin yüzünde hüzün ve matem belirdiği bir sırada şehrin avukatlarından ve *Zaman* gazetesi yazarlarından Celal Derviş Bey hazin fakat ateşli bir ses ile 20. yüzyıl medeniyetinde bütün insanlığın temiz çehresine vurulmak istenilen cinayet ve fecaat damgasını ret ve takbih ettikten sonra bir konuşma yapmıştır. Onun ardından Jak Carasso Efendi Fransızca, *Narodna Volya* gazetesi başyazarı Tomov Efendi Bulgarca, Albert Dassa Efendi de Yahudice (Ladino-İspanyolca) birer nutuk vermişlerdir. Mitingin sonunda Osmanlı ve İspanya hükümetlerine, Brüksel'deki Beynelmilel Sosyalist Fırkası'na (II. Enternasyonal'e) Ferrer'in katlini ve idamını protesto eden birer telgraf çekilmesi kararlaştırılmıştır. Mitinge katılım 4 bin kişi civarındadır. *Zaman* ayrıca, sık sık başyazılarını kaleme alan Celal Derviş'in nutkuna da sayfalarında yer verir.[30]

Ertesi günlerin İstanbul gazetelerine bakılacak olursa, Selanik'te Amele Sosyalist Cemiyeti tarafından Ferrer'in idamı dolayısıyla düzenlenen miting Pazar günü gerçekleşmiştir. Saat 9 civarında başlayan program gereğince evvela Alyans (Alliance) Mektebi yakınında bulunan Sosyalist Kulübü'nden, önünde matem bayrağı taşıyan büyük bir alayla Beyaz Kule İttihat Meydanı'na hareket edilmiştir. Meydanda Celal Derviş Türkçe, Jak Carasso Fransızca, Dr. Rizof Rumca, Angel Tomov Bulgarca, Albert Dassa İspanyolca (Ladino) nutuklar irat etmişlerdir. Nutukların ardından protesto metni okunmuş ve bir sureti Brüksel'de bulunan Sosyalist Fırkası merkezine telgrafla gönderilmiştir.[31]

Mitingin 24 Ekim'de gerçekleştiğini bildiren bir başka haberde etkinlik "beynelmilel muazzam bir miting" şeklinde nitelenmiş; 5-6 bin kişilik büyük bir kalabalığın hazır bulunduğu, kalabalığın kürsüye sırayla çıkan hatipleri alkışladığı, İspanya hükümetine ve genel olarak istibdada beslediği nefret hissini gösterdiği bildirilmiş; halkın miting esnasında soğukkanlılığını koruduğu, bitiminde düzenli şekilde dağıldığı belirtilmiştir.[32] Mitingi düzenleyen komisyonun

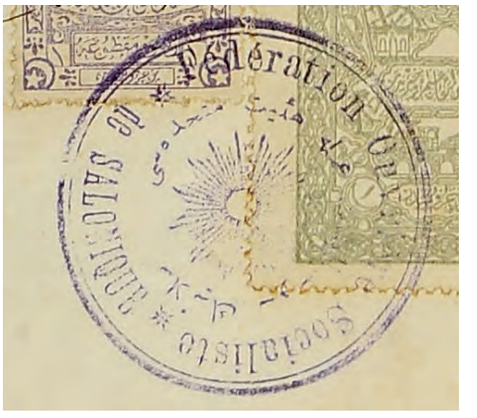
Ferrer ve hakkında Londra ve Paris'te yapılan nümayişler. *Servet-i Fünûn*'un Ferrer ilavesi

Celal Derviş'in Miting Konuşması

Vatandaşlar,
Bugün buraya sizi ve bizi cem eden his ve maksat, vahşete, barbarlığa karşı âvâze-i şikâyetimizi ref' etmekten, cinayet ve istibdada karşı her nerede vuku bulursa bulsun insaniyet âleminin sükût etmeyeceğini ve bu gibi ahvalde bütün erbab-ı vicdanın derhal ittihat ve ittifaklarına istinat ederek alçakları telin edeceklerini açık bir misal ile göstermekten ibarettir.
İspanya'da, hiçbir hak ve adaletin kabul edemeyeceği hûn-rîzâne bir şekilde, alçakçasına katl ve idam edilen hürriyetperverân âlemden ve İspanya'nın en maruf hükemâ ve ulemasından Francisco Ferrer'in niçin ve ne suretle öldürüldüğünü ve muhterem arkadaşlarının dahi idam edilmek üzere bulunduğunu tabiidir ki umumen biliyorsunuz ve tabiidir ki Francisco Ferrer'in, bu muallim-i hakîm ve muktedirin katlini icra edenlerle ettirenler sırf taassub-ı cahilânelerine, hissiyat-ı vahşiyanelerine mağlup olarak güya Ferrer'in İspanya hükümetinin Fas'ı zapt ve istila etmeye kalkışmasının muvafık olmadığı mütalaasında bulunarak hükümete ihanet etmekte olduğu iddiasıyla ve fakat ellerinde mucib-i mahkumiyeti olacak bir emare-i zaîfe bile mevcut bulunmadığı halde bilâ-tahkikat bu cinayet-i rezilâneye fikr-i istila ile cüret etmiş bulunduklarını ve bilâd-ı medeniyenin umumunda bu fiilin mesullerini protesto etmek üzere mitingler yapıldığını da okudunuz.
Her ne cins ve mezhebe mensup olursa olsun umum insanları kardeş olarak yaratmış olan Hâlik-i azîm, uhuvveti ve muavenet-i mütekabileyi emrediyor. Hükm-i adalete muhalif olarak icra edilen mezalim ve i'tisâfâta karşı ilan-ı isyan etmek hususunda da efkâr-ı umumiyeye salahiyet veriyor. İşte bugün hürriyetperver Osmanlıları bu meydan-ı hamiyet ve ittihatta cem eden kuvvet, o fikr-i uhuvvet ve o kuvvet ve salahiyettir.
İcâbât-ı vicdaniyeye, levazım ve kavâid-i ahlakiyeye her yerden ziyade hürmetkâr olan ve fikr-i istibdat ve irticaın en büyük düşmanları olduklarını mücâhedâtıyla ispat eyleyen biz Osmanlılar dahi medeniyet ve insaniyetin gözü önünde mekruh ve müstekreh bir tarz-ı caniyanede vuku bulan bu cinayet-i istibdadkârâneyi kemal-i nefretle protesto ediyoruz.
Ve bu protestomuzla Ferrer'in idamından dolayı mesul olması lazım gelen fail ve müsebbiplerin duçar-ı mücazat edilmesini kemal-i ısrar ile talep ve dava eden umum medeni insanların efkârına biz dahi iştirak eyliyoruz. Kahrolsun istibdat!

SSİF'in antedi. Haupt ve Dumont, s. 195

SSİF'in resmî mührü. BOA.SYS 65/7

İspanya'nın İstanbul sefaretine çektiği telgraf şöyledir: "Selanik'te bulunan bütün sosyalistler Ferrer'in idamına sebep olanları şiddetle protesto ve takbih ederler."[33]

SSİF üyesi ve Türkçe yayın organı *Amele Gazetesi*'nin müdürü Rasim Haşmet Bey, mitingin hemen ardından *Bahçe* dergisinde Ferrer konulu sert bir başmakale kaleme alır.[34] Enis Avni Bey, yani Aka Gündüz'ün Selanik'te yayın hayatına yeni giren *Hak* gazetesi ise, Federasyon'un mitingini övmüş, "büyük ve insan Ferrer için, büyük ve insanca bir miting yapan Osmanlılara" Ferrer adına izafetle bir ilkokul kurmalarını teklif etmiş, bundan kaçacak hiçbir "arkadaşın" düşünülemeyeceğini belirtmiştir.[35] Benaroya da hatıratında, SSİF'in az sonra açacağı kütüphane ve kitapevine "Ferrer" adını verdiğini yazar.[36]

BİRLEŞİK CEPHEDEN AYRIŞMAYA

Osmanlı kamuoyunun Ferrer tepkisi daha çok basın ve telgraf mecralarında seyretmiştir. Avrupa'yla kıyaslandığında kitlesel eylemler, protesto mitingleri, yani tepkinin sokağa çıkışı sınırlıdır. Nadir kitle gösterilerinden biri, Arnavutlar tarafından İpek'te (Kosova veya Üsküp'te) düzenlenen mitingdir. Gazetelerden anlaşıldığı kadarıyla 20 Ekim'den önce (17-18 Ekim civarında) İpek ahalisi Ferrer'in idamı dolayısıyla büyük bir miting tertip etmiştir.[37] Bir diğer nadir örnek olan SSİF mitinginin, İpek mitinginden daha çok ses getirdiğine şüphe yoktur.

Federasyon'un 1909 yılındaki son kitle eylemi olan Ferrer mitingi[38], dünyadaki Ferrer eylem zincirinin bir halkasıdır. Ülke çapında bakılacak olursa, demokrat/sosyalist Osmanlı tepkisinin sokağa yansımasını temsil eder. Eylem kendi içinde de bir tür "birleşik cephe" izlenimi verir. Osmanlı birliği (ittihad-ı anâsır) idealini yansıttığı gibi, SSİF tarafından masonlar ve İttihatçılarla elbirliği içinde düzenlenmiştir. Masonların ilgisi, Ferrer'in mason olmasından kaynaklanır. *Zaman* gazetesinin deyişiyle, Ferrer hem mason hem sosyalisttir.[39] Mitingde Türkçe konuşmayı yapan Celal Derviş, İttihat ve Terakki Selanik merkezinin tanınmış simalarındandır ve herhalde masondur.[40]

Ama bu "birleşik cephe" aynı zamanda Federasyon'un tam bir bölünmesine değilse bile, bileşenlerinden birinin tasfiyesine yol açacaktır. Benaroya ve Vlahov'un hatıralarında verdikleri bilgiye göre, masonlarla iş birliği yapılması Federasyon içindeki çelişkileri şiddetlendirmiştir. Mitingde Federasyon'dan, bu iş birliğine karşı olan Benaroya yerine Dassa konuşma yapmış, masonlarla iş birliğini hoşnutsuzlukla karşılayan Federasyon içindeki Bulgar grup az sonra örgütten ayrılmıştır.[41] Ama buna karşın, yine Benaroya'nın deyişiyle mitingle birlikte SSİF'in prestiji daha da artar.

Ferrer'in idamı aleyhine Paris'te İspanya sefarethanesi civarında icra edilen nümayişler esnasında ika olunan tahribat. *Resimli Kitap* No: 14

DİPNOTLAR

1 İdamından sonra yayımlanan eseri için bkz. Francisco Ferrer, *Özgür Eğitim Modern Okulun Kökenleri*, Hakan Şahin (çev.), İstanbul: Pales, 2014.
2 Başmakale örnekleri için bkz. "Ferrer'in İdamı", *Yeni Gazete*, No: 413 (7 Teşrinievvel 1325), s. 1; "Ferrer", *Zaman*, No: 348 (14 Teşrinievvel 1325), s. 1.
3 Haşmet Ali, "Ferrer İçin", *Bahçe*, 3. Cilt No: 6 (14 Teşrinievvel 1325), s. 92; Elif. Rıfkı, "Ferrer İçin", *Musavver Eşref*, No: 7-33 (15 Teşrinievvel 1325), s. 9.
4 *Kalem*, No: 59 (15 Teşrinievvel 1325), s. 5; *Lâklâk*, No: 14 (15 Teşrinievvel 1325), s. 4.
5 *Yeni Tasvir-i Efkâr*, No: 143 (10 Teşrinievvel 1325), s. 1; *Haftalık Resimli İstanbul*, No: 20 (19 Teşrinievvel 1325), s. 312; *Servet-i Fünûn*, No: 961 (22 Teşrinievvel 1325), s. 397; *Resimli Kitap*, No: 13 (Teşrinievvel 1325), s. 64, 78-79, 91; *Resimli Kitap*, No: 14 (Teşrinisani 1325), s. 140-141, 143; *Resimli Kitap*, No: 15 (Kânunuevvel 1325), s. 240-242.
6 "Servet-i Fünûn'un 960 Numaralı Nüshasına İlavedir", *Servet-i Fünûn*, No: 960 (15 Teşrinievvel 1325).
7 Raif Necdet, "Ah, O Zaman", *Resimli Kitap*, No: 13 (Teşrinievvel 1325), s. 76-77.
8 "Ferrer İspanyalı Muallim Francisco", *Muhibban*, 1. Sene No: 2 (15 Teşrinievvel 1325), s. 12-13.
9 "Âlem-i Medeniyette Bir Hadise-i Elime Ferrer'in Mahkumiyeti ve İdamı", *İnkılap*, No: 14 (10 Teşrinievvel 1325), s. 210-211.
10 Örneğin bkz. "Ferrer'in Tercüme-i Hali", *İnkılap*, No: 14 (10 Teşrinievvel 1325), s. 211-212; "Ferrer'in Tercüme-i Hali", *Zaman*, No: 348 (14 Teşrinievvel 1325), s. 3.
11 Bedii Nuri, "Sosyalizm Tarihi", *Haftalık Resimli İstanbul*, No: 21 (26 Teşrinievvel 1325), s. 325-328; Bedii Nuri, "Sosyalizm Tarihi", *Haftalık Resimli İstanbul*, No: 22 (2 Teşrinisani 1325), s. 342-346.
12 M. Rauf, "Sosyalizmin Şekl-i Hazırı: internationalisme", *Resimli Kitap*, No: 14 (Teşrinisani 1325), s. 117-120, 122-123, 126; "Lasalle, Marx ve Erfurt Kongresi", *Resimli Kitap*, No: 15 (Kânunuevvel 1325), s. 237-242.
13 "Âsâr-ı Münteşire", *İkdam*, No: 5427 (16 Teşrinievvel 1325), s. 5. Ama kitabını tamamlayamayacaktır.
14 Emine Semiye, "Büyük Ferrer ve Sosyalizm", *Yeni Gazete*, No: 428 (22 Teşrinievvel 1325), s. 3. İnkılâp dergisinde de yayımlanmıştır: Emine Semiye, "Büyük Ferrer ve Sosyalizm", *İnkılap*, No: 16 (24 Teşrinievvel 1325), s. 249-251.
15 "Ferrer ve Sosyalizm", *Yeni Gazete*, No: 450 (13 Teşrinisani 1325), s. 3; Emine Semiye, "Kırım'da Münteşir Muteber Tercüman Gazetesine", *Yeni Gazete*, No: 453 (16 Teşrinisani 1325), s. 2.
16 "Ferrer'in İdamı", *Yeni Gazete*, No: 413 (7 Teşrinievvel 1325), s. 3; "Ferrer'in İdamı Aleyhinde Protesto", *Tanin*, No: 408 (9 Teşrinievvel 1325), s. 3.
17 "Konferans", *Yeni Gazete*, No: 416 (10 Teşrinievvel 1325), s. 2.
18 İ. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, İstanbul: Dergâh, 2015, s. 372-376.
19 *Lâklâk*, No: 14 (15 Teşrinievvel 1325), s. 4.
20 "Taşnaksütyun'un Protestosu", *Sabah*, No: 7215 (12 Teşrinievvel 1325), s. 3.
21 "Ferrer'in İdamı Aleyhinde Protesto", *Tanin*, No: 409 (10 Teşrinievvel 1325), s. 3. Telgraf için ayrıca bkz. "Ferrer'in İdamı Aleyhinde Protesto", *Servet-i Fünûn*, No: 960 (15 Teşrinievvel 1325), s. (ilave kısmında) 190.
22 "Ferrer'in İdamı Münasebetiyle", *Yeni Gazete*, No: 420 (14 Teşrinievvel 1325), s. 3.
23 Doktor Temo, "İstanbul Demokratlarının Anadollu Kardeşlerine Teşekkürü", *Yeni Gazete*, No: 422 (16 Teşrinievvel 1325), s. 3. Tevfik Efendi'nin telgrafı ile İbrahim Temo'nun cevabı *İnkılap* dergisinde de yayımlanır: "Ferrer'in İdamı Meselesi", *İnkılap*, No: 15 (17 Teşrinievvel 1325), s. 236.
24 İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık Rasim Haşmet Bey*, İstanbul: Kaynak, 2012, s. 103-114.
25 George Haupt ve Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, Tuğrul Artunkal (çev.), İstanbul: Gözlem, 1977, s. 294.
26 "Selanik'te Bir Müsamere", *Tanin*, No: 409 (10 Teşrinievvel 1325), s. 3; "Selanik'ten Osmanischer Lloyd'da Yazılıyor", *İkdam*, No: 5421 (10 Teşrinievvel 1325), s. 3; "Şuûn-ı Muhtelife", *Sabah*, No: 7213 (10 Teşrinievvel 1325), s. 4; *Yeni Gazete*, No: 416 (10 Teşrinievvel 1325), s. 2.
27 Basında SSİF'ten kimi kez "kulüp" kimi kez "cemiyet" diye bahsedilir. Gazetelerde anıldığı şekilde kaydedeceğiz.
28 "Rumeli Ahvali: Ferrer Hakkında", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, No: 144 (11 Teşrinievvel 1325), s. 6.
29 "Miting", *Zaman*, No: 344 (10 Teşrinievvel 1325), s. 2.
30 "Ferrer'in İdamı Aleyhinde Miting", *Zaman*, No: 346 (12 Teşrinievvel 1325), s. 2. *İkdam*, *Zaman*'ın haberini aktarmıştır: "Ferrer'in İdamı Aleyhinde Selanik'te Miting", *İkdam*, No: 5425 (14 Teşrinievvel 1325), s. 4.
31 "Selanik'te Miting", *Yeni Gazete*, No: 419 (13 Teşrinievvel 1325), s. 3; "Ferrer İçin Selanik'te Miting", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, No: 146 (13 Teşrinievvel 1325), s. 8. Ayrıca bkz. "Ferrer Hakkında Selanik'te Miting", *Sadâ-yı Millet*, No: 11 (12 Teşrinievvel 1325), s. 3; "Selanik'te Miting", *Sabah*, No: 7215 (12 Teşrinievvel 1325), s. 3.
32 "Ferrer İçin Selanik'te Miting", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, No: 147 (14 Teşrinievvel 1325), s. 5.
33 "Ferrer'in İdamı", *Yeni Gazete*, No: 422 (16 Teşrinievvel 1325), s. 3.
34 Rasim Haşmet, "Haftalık Notlar", *Bahçe*, 3. Cilt No: 6 (14 Teşrinievvel 1325), s. 81-85. Ayrıca bkz. Odabaşı, s. 203-207.
35 "Ferrer Mektebi", *Hak*, No: 1 (4 Teşrinisani 1325), s. 4.
36 Haupt ve Dumont, s. 294.
37 "Rumeli Ahvali: İpek", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, No: 142 (9 Teşrinievvel 1325), s. 4; "Ferrer'in İdamı Aleyhinde Protesto", *Tanin*, No: 408 (9 Teşrinievvel 1325), s. 3.
38 SSİF'in yıllık raporunda, Ferrer için yapılan ve 2 binden fazla bilinçli işçinin katıldığı iki gösteri yürüyüşünden söz edilir. Benaroya ve Vlahov ise hatıralarında tek bir mitingden söz ederler. Haupt ve Dumont, s. 82, 275, 293-294.
39 "Ferrer", *Zaman*, No: 348 (14 Teşrinievvel 1325), s. 1.
40 Sabiha Sertel'in ağabeyi Celal Derviş'in mason olduğuna dair bkz. Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?*, İstanbul: Belge, 2001, s. 44-45.
41 Haupt ve Dumont, s. 275, 294.

Tayfun Atay
Oğlak Yayınları'nda...
"İnsanlık tarihi bir bakıma doğadan duaya 'kültürel kopuş'la gerçekleşen bir serüvendir."

Bütün seçkin kitapçılarda, internet satış noktalarında, Zambak sokak, 21 Beyoğlu adresinde ve **oglak.com**'da.

oglak.com'da tüm kitaplar %40 indirimli!
Ayrıca her pakette bir sürpriz kitap hediye!

OSMANLI SOSYALİZMİ TARİHİNE KATKI:

Balkan Savaşı'nın Akabinde Toplumsal Araştırmalar Grubu

STEFO BENLİSOY

TÜRKİYE SOSYALİST MERKEZİ'NİN ÖNEMLİ ŞAHSİYETLERİNDEN STEFANOS PAPADOPULOS'UN BU YAZIDA SUNDUĞUMUZ MEKTUBU, BALKAN SAVAŞI VE HEMEN SONRASINDA AÇIK SOSYALİST PROPAGANDA FAALİYETİ YÜRÜTMENİN GİDEREK GÜÇLEŞTİĞİ BOĞUCU SİYASAL İKLİM ALTINDA DAHİ BAŞKENT İSTANBUL'DAKİ HAREKETİN BELLİ BİR CANLILIĞI MUHAFAZA ETTİĞİNE İŞARET EDİYOR.

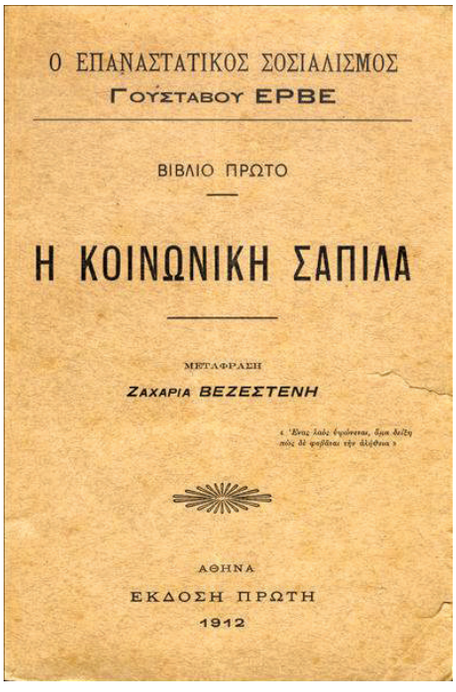
Osmanlı işçi ve sosyalist hareketlerinin tarihi hâlâ doldurulması gereken boşluklara, muğlak ve birbiriyle çelişkili görünen kısımlara veya hafızadan tamamen silinmiş, unutulmaya mahkûm edilmiş bölümlere sahip. Geç dönem Osmanlı işçi ve sosyalist hareketi içerisinde gayrimüslim unsurun hatırı sayılır ağırlığı, bu hareketin ilerleyen dönemlerde büyük ölçüde görünmez kılınmasına, adeta unutulmasına, gayrimüslim işçilerin deneyimlerinin ve hatta bizzat mevcudiyetlerinin çoğunlukla göz ardı edilmesine vesile olmuştur. Osmanlı gayrimüslimlerini Osmanlı toplumunun asli, otokton-yerli unsurları olarak algılamaktan imtina eden yaklaşım, buradan yola çıkarak sosyalizmi de Osmanlı'ya "yabancı", toplumsal bir tabana sahip olmayan taklitten ibaret bir unsur olarak ele alabilmektedir. İşte İstanbul'un ilk sosyalist örgütlenmesi sayılabilecek, Mayıs 1909'dan başlayarak, bilhassa başkent İstanbul'un Rum işçileri arasında örgütlenen, ama faaliyetlerini bu toplulukla sınırlı tutmayan Türkiye Sosyalist Merkezi (TSM) ve yayın organı *Ergatis* gazetesi çevresi de işte bu çok bilinmeyen, unutulmaya terk edilmiş işçi ve sosyalist hareketin bileşenlerinden birisini oluşturuyor.[1] Oysa bu çevre, kesintilerle de olsa I. Dünya Savaşı'na dek hatırı sayılır bir Marksist sosyalist propaganda ve işçi örgütlenme çalışmasını birlikte yürütmüş, sonrasındaysa Mütareke Dönemi'nde de Beynelmilel İşçiler İttihadı (*Panergatiki*) olarak yeni bir atılıma girişmiş oldukça kalıcı sayılabilecek bir topluluktur.[2]

Nikos Yanyos

Okumakta olduğunuz yazı işte bu grubun önemli şahsiyetlerinden Stefanos Papadopulos'un 6 Aralık 1913 tarihli, TSM çevresinin bir diğer önemli ismi Nikos Yanyos'a hitaben kaleme aldığı mektuba odaklanıyor. Nikos Yanyos'un kişisel arşivinde bulunan mektup, grubun Balkan Savaşları'nın hemen sonrasındaki durumuna ilişkin bildiklerimizi bir nebze daha netleştiren bir muhtevaya sahip.

Mektubun yazıldığı Nikos Yanyos, İstanbul'da sosyalist hareketin oluşumunda önemli rol oynamış bir isim. 1909 yılında demotikçi (halk Yunancasını savunan) ama aynı zamanda sayfalarında sosyalizme ve işçi hareketine de yer açan *Laos* (Halk) gazetesini yayımlar, sonrasındaysa içerisinde Papadopulos'un da yer aldığı sosyalist bir çevreye katılarak Türkiye Sosyalist Merkezi yayın organı olan *Ergatis* (Irgat) gazetesini çıkartır. Fakat hükümetin muhalefete ve sosyalistlere yönelik artan baskıları neticesinde 1910 yılının Eylül ayında İstanbul'dan ayrılmak zorunda

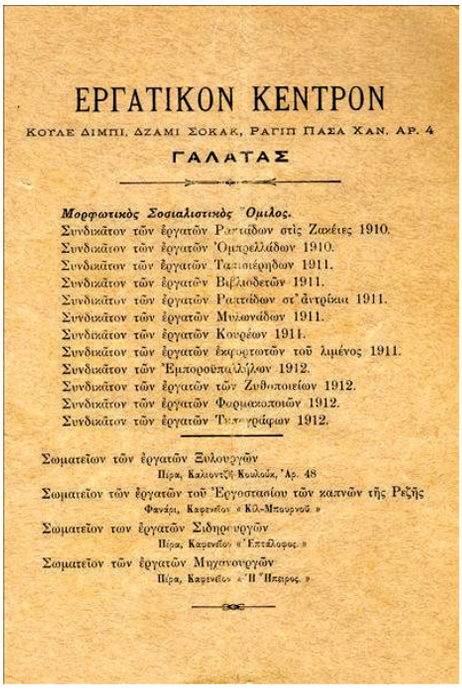

Ο ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ
ΓΟΥΣΤΑΒΟΥ ΕΡΒΕ

ΒΙΒΛΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΑΠΙΛΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΖΑΧΑΡΙΑ ΒΕΖΕΣΤΕΝΗ

ΑΘΗΝΑ
ΕΚΔΟΣΗ ΠΡΩΤΗ
1912

ΕΡΓΑΤΙΚΟΝ ΚΕΝΤΡΟΝ
ΚΟΥΛΕ ΔΙΜΠΙ, ΔΖΑΜΙ ΣΟΚΑΚ, ΡΑΓΙΠ ΠΑΣΑ ΧΑΝ. ΑΡ. 4
ΓΑΛΑΤΑΣ

Μορφωτικὸς Σοσιαλιστικὸς Ὅμιλος.
Συνδικᾶτον τῶν ἐργατῶν Ραπτάδων στὶς Ζακέτες 1910.
Συνδικᾶτον τῶν ἐργατῶν Ὁμπρελλάδων 1910.
Συνδικᾶτον τῶν ἐργατῶν Ταπισιέρηδων 1911.
Συνδικᾶτον τῶν ἐργατῶν Βιβλιοδετῶν 1911.
Συνδικᾶτον τῶν ἐργατῶν Ραπτάδων σὲ ἀντρίκια 1911.
Συνδικᾶτον τῶν ἐργατῶν Μυλωνάδων 1911.
Συνδικᾶτον τῶν ἐργατῶν Κουρέων 1911.
Συνδικᾶτον τῶν ἐργατῶν ἐκφορτωτῶν τοῦ λιμένος 1911.
Συνδικᾶτον τῶν Ἐμπορουπαλλήλων 1912.
Συνδικᾶτον τῶν ἐργατῶν τῶν Ζυθοποιείων 1912.
Συνδικᾶτον τῶν ἐργατῶν Φουρνατζήδων 1912.
Συνδικᾶτον τῶν ἐργατῶν Τυπογράφων 1912.

Σωματεῖον τῶν ἐργατῶν Ξυλουργῶν
Πέρα, Καλιοντζῆ-Κιοσκὶ, Ἀρ. 48
Σωματεῖον τῶν ἐργατῶν τοῦ Ἐργοστασίου τῶν καπνῶν τῆς Ρεζῆς
Φανάρι, Καφενεῖον « Κὸ-Μπουρνοῦ »
Σωματεῖον των ἐργατῶν Σιδηρουργῶν
Πέρα, Καφενεῖον « Ἐπτάλοφος »
Σωματεῖον τῶν ἐργατῶν Μηχανουργῶν
Πέρα, Καφενεῖον « Ἡ Ἤπειρος »

Zahariya Vezestenis'in çevirdiği *Toplumsal Çürüme* kitabının ilk sayfası (solda)

İşçi Merkezi'nin (Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadı) ilanı (sağda)

kalarak Atina'ya yerleşir. Bir süre sonra sevgilisi ve yoldaşı, feminist yazar Athina Gaitanu da onu takip eder. Yanyos sonraki yıllarda Yunanistan'daki sosyalist hareketin kurucu şahsiyetlerinden biri haline gelirken Athina da sosyalist feminizmin ülkedeki en önemli temsilcilerinden birisi olacaktır.

Yanyos, Mayıs 1911'de Atina Sosyalist Merkezi'nin (Σοσιαλιστικό Κέντρο Αθηνών) kuruluşunda aktif rol alır. Merkez hızla bazı taşra kentlerine, çeşitli iş kollarına ve gençlik içerisine yayılır. Bu iş kolları arasında otel çalışanlarının kurduğu ve aynı adla bir gazete de yayımlayan *Amina* (Müdafaa) sendikası da bulunur. İşte aşağıda, mektupta göreceğimiz Papadopulos'un bir sütunu kendilerine ayırmalarını talep ettiği gazete bu olmalıdır.

Yanyos giderek dönemin bir dizi sosyalist şahsiyeti gibi, çalkantılı siyasal atmosferin tesiriyle Venizelizm'in liberal reformcu çizgisinin cazibesine daha fazla kapılır. Bölgedeki statükonun muhafazasına yönelik tutumunu değiştirerek Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardan çıkarılması yönünde tavır almaya başlar. Balkan Savaşı, Atina Sosyalist Merkezi'nin faaliyetlerini kesintiye uğratır. Nikos Yanyos'un kendisi de yedek subay olarak orduya katılır, hatta gösterdiği başarılardan ötürü madalya alır. Bu dönemde Yanyos, ülkedeki egemen "yurtsever" ortamın etkisine kapılacaktır.

1913 yılının sonlarıyla birlikte Merkez faaliyetine kaldığı yerden başlar. I. Dünya Savaşı'nda ülkenin İtilaf Devletleri safında savaşa katılmasını savunan Venizelos'u destekleyen Yanyos, sosyalist hareketin Bolşevik Devrimi'nin akabinde ikiye bölündüğü dönemde de İkinci Enternasyonal saflarında kalmaya devam eder. Yunanistan Sosyalist Partisi içerisinde faaliyet sürdüren Yanyos, önemli siyasal dönemeçlerde Venizelosçu Liberal Parti'ye eleştirel destek sunarak sosyalizmin Yunanistan'da inşasına ilişkin evrimci-aşamacı ve "parlamenter yolu" benimseyen bir anlayış geliştirecektir.[3]

İstanbul'daki TSM çevresiyse Eylül 1911'de başlayan Osmanlı-İtalyan savaşını protesto etmesi ve bozulan iktisadi durumun etkisiyle sarsıntıya uğrasa da varlığını bu çalkantılı dönemde dahi muhafaza eder. Stefanos Papadopulos ile Merkez'in "kasadarı" ve Matbaa İşçileri Sendikası'nın önderi Zaharias Vezestenis önderliğindeki çevre, gazetelerinin kapatılmasının ardından, İstanbul'da bulunan önemli sosyal demokrat kuramcı Parvus'un da teşvikiyle ağırlıklı olarak kuramsal alanda faaliyet gösterecek, Toplumsal Araştırmalar Grubu'nu (Dersaadet Tetebbuat-ı İçtimaiye Cemiyeti) kurar. Cemiyet, 1 Ocak 1912 tarihinde hükümetten faaliyet izni almayı başarır. Aynı yıl Papadopulos, "İki Düşman Sınıf" (Αι δύο Εχθρικαί Τάξεις) ve "8 Saatlik İşgünü" (8 Ώρες Δουλειά την Ημέρα) başlıklı broşürleri yayımlar.[4] Vezestenis ise aynı yıl, Fransız antimilitarist ve pasifist sosyalist Gustave Hervé'in (1871-1944) *Toplumsal Çürüme* (Η Κοινωνική Σαπίλα) başlıklı eserini Yunancaya çevirir.[5]

Öte yandan çevre, sendikal alandaki faaliyetine de yeniden ağırlık vererek Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadı'nı ve ona bağlı sendikaları örgütlemeye çalışır. Vezestenis'in yukarıda anılan çevirisinin son sayfasında yer alan İşçi Merkezi (Εργατικόν Κέντρον) başlıklı ilan bize Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadı'nın bu dönemde bünyesindeki sendikalar hakkında net bir bilgi veriyor. Buna göre Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadı ya da İşçi Merkezi'nin 1912 ortalarında yeniden açmayı başardığı Galata Kuledibi Cami Sokağı'nda, Ragıp Paşa Hanı 4 numaralı dairedeki bürosunda yer alan ve sınıf esasına dayalı oldukları için sendika namıyla adlandırılan örgütler ve kuruluş tarihleri şunlardı: Zenne Ceket İşçileri Sendikası (1910), Şemsiye İşçileri Sendikası (1910), Döşemeci İşçileri Sendikası (1911), Mücellit İşçileri Sendikası (1911), Erkek Terzi İşçileri Sendikası (1911), Değirmenci İşçileri Sendikası (1911), Berber İşçileri Sendikası (1911), Rıhtım İşçileri Sendikası (1911), Tezgâhtar İşçileri Sendikası (1912), Bira Fabrikaları İşçileri Sendikası

Atina'daki Kundura İşçileri Cemiyeti (Yanyos en sağda arkada)

(1912), Eczacı İşçileri Sendikası (1912), Matbaa İşçileri Sendikası (1912). Aynı ilanda henüz sosyalist sınıf esasına göre örgütlenmediği gerekçesiyle sendika değil cemiyet (Σωματείον) olarak adlandırılan örgütler ve adresleri ise Marangoz İşçileri Cemiyeti (Pera, Kalyoncu Kulluk, No. 48) Demirci İşçileri Cemiyeti (Pera, Eptalofos Kahvehanesi), Makine İşçileri Cemiyeti (Pera, Epir Kahvehanesi), Cibali Reji Tütün Fabrikası İşçileri Cemiyeti (Fener, Kılburnu Kahvehanesi) olarak sıralanır.[6] Bu örgütsel başarılara rağmen imparatorluktaki sosyalist harekete yönelik hükümetin artan baskı siyaseti, çevrenin faaliyetlerini yeniden kısıtlamasına sebep olur.

Bu dönemde Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadı'nın sekreterliğine Zaharias Vezestenis seçilmişti. 1912 ilkbaharında örgüt, mebus seçimlerinde İstanbul'da Theodor Sivaçev önderliğindeki Bulgar "dar" sosyalistleriyle birlikte kendi adayları ve sosyal demokrat bir program lehine propaganda yürütür. Bu, o dönemde Osmanlı sosyalist hareketinin diğer bileşenlerinin izlediğinden hayli farklı bir seçim siyasetidir. Zira Osmanlı sosyalistlerinin çeşitli unsurları, seçimlerde birbiriyle kıyasıya rekabet eden egemenlerin iki ana blokundan birisiyle ittifak yaparak seçime katılırlar. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, Hınçaklar ve İştirakçi Hilmi'nin Osmanlı Sosyalist Fırkası, muhalefetteki Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla ittifak yaparken Ermeni Devrimci Federasyonu/Taşnaklar ise İttihat ve Terakki'yle birlikte hareket eder. Toplumsal Araştırmalar Grubu, seçimlerde sendikacılardan oluşan bir seçim komitesi oluşturur. Örgüt 19 Şubat'ta, Cadde-i Kebir'deki (İstikal Caddesi) Odeon Tiyatrosu'nda, çoğunluğu tütün ve terzi işçilerinden oluşan bin beş yüz kişinin katıldığı halka açık bir toplantı gerçekleştirse de bu faaliyetinden somut bir sonuç elde edemez.[7] Üstelik örgüt içerisinde Vezestenis'in etkisiyle parlamentoya dönük çalışmaları küçümseyen devrimci sendikalist eğilimler giderek ağırlık kazanmaktadır.[8] Örneğin Dersaadet Amele Cemiyeti İttihadı'na bağlı olarak 1912 yılında kurulan Dersaadet Ticaret ve Sanayi Müstahdemin Cemiyeti'nin tüzüğünü inceleyen Silier'e göre metin, bürokratiklikten uzak ve üyelerin özyönetimi ve demokratik denetimini öngören bir örgüt modeline uygun bir biçimde kaleme alınmıştı.[9] Yine bu dönemde Vezestenis'in Fransa'daki *Le Temps Nouveaux* ve *Bataille Syndicaliste* gibi anarşist ve sendikalist gazetelerde haber ve yazıları yayımlanacaktır.

Toplumsal Araştırmalar Grubu ve Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadı, Balkan Savaşları ve asıl olarak da I. Dünya Savaşı'nın sarsıcı etkisiyle büyük ölçüde ortadan kalkar. Grup Balkan Savaşı'na karşı çıksa da savaşın açığa çıkardığı olumsuz koşulların ve yeni baskı dalgasının kurbanı olur. Vezestenis Balkan Savaşı'nın sonucunu, Balkan ve Türkiye işçi sınıfının "bir despotun hâkimiyetinden diğer bir despotun hâkimiyetine" geçişi olarak nitelendirir. Vezestenis'e göre savaşın en büyük kurbanı, burjuvazinin "can pazarına" ya da zindan ve darağacına yolladığı işçi sınıfıdır.[10]

Bu son derece karamsar ve baskıcı ortama rağmen Dersaadet Amele Cemiyeti İttihadı, 1913 yılının 1 Mayıs'ına yönelik bir bildiri yayımlar.[11] İlerleyen aylarda ise koşullar işçi hareketi açısından hafiflemek bir yana daha da ağırlaşmıştır. Babıâli Baskını, Haziran 1913'te Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya yönelik suikast, her türlü muhalif hareket için İstanbul'u nefes alması güç bir duruma sokar. Üstelik Rumeli'nin kaybı, İstanbul işçi ve sosyalist hareketini bu bölgenin örgütsel ve siyasal olarak oldukça gelişkin deneyim ve destek havuzundan mahrum bırakıp yalıtılmışlığını da arttırmış olsa gerek.[12]

İşte Papadopulos'un aşağıda yer alan mektubu, bu son derece olumsuz koşullar altında Toplumsal Araştırmalar Grubu'nun faaliyetlerinin iyiye gittiğini ifade etmesiyle dikkat çekiyor. Papadopulos'un Yanyos'a

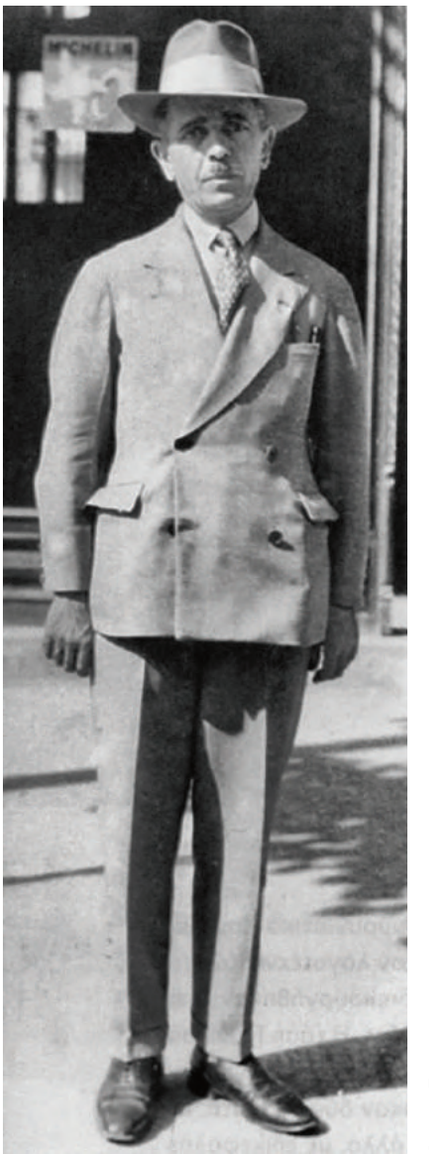
bazı sendikaların hayli canlılık gösterdiğini ve hükümetle başları derde girmesin diye "Sosyalist Pedagoji Derneği" olarak adlandırdıkları gruplarının oldukça iyi bir eğitsel ve propagandif çalışma yürüttüğünü ifade etmesi, varsaydığımızın aksine Balkan Savaşı ve hemen sonrasındaki boğucu siyasal iklim altında dahi başkentteki hareketin belli bir canlılığı muhafaza ettiğine işaret ediyor. Yine de Papadopulos'un yeni matbuat kanunu ve İstanbul'da herhangi bir materyal basma olanaklarının bulunmayışına ilişkin ifadeleri, açık sosyalist propaganda faaliyeti yürütmenin giderek güçleştiğini ortaya koyuyor.

Mektuba ilişkin bir başka önemli husus, Balkan Savaşları'nın yarattığı olumsuz iklime rağmen Balkan sosyal demokrat hareketinin bileşenlerinin yakın bağlarını muhafaza ettiklerini göstermesi. Papadopulos, Yanyos'a, Selanik İşçi Federasyonu ile bağlantı kurmalarını salık verip mutlaka kendisinin veya Merkezlerinden birilerinin Selanik'le irtibat kurmasını istiyor. Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu'ndan Balkan Savaşları sonrasında kopan Selanik'in gelişkin işçi hareketini örgütlemiş Federasyon, artık Yunanistan işçi ve sosyalist hareketlerinin önemli bir parçası haline gelecektir. Üstelik ilave etmek gerekir ki Yanyos'un Balkan Savaşı'na ilişkin tutumu ve I. Dünya Savaşı'nda İtilaf yanlısı tavrı ile Benaroya'nın ve Federasyon'un savaş karşıtı çizgisi arasında kaçınılmaz gerilimler doğacaktır.

Papadopulos Yanyos'a, Bulgar sosyal demokrat hareketi hakkındaki görüşlerini ilettiği mektupta son seçimlerden ve "Geniş" fraksiyonun parlamentoda burjuva siyasi hizipleriyle ittifaka girmesiyle gerçek yüzünün ortaya çıkacağından dem vuruyor. Bulgar Marksist sosyal demokrasisi Osmanlı ve İstanbul işçi ve sosyalist hareketi üzerinde şimdiye kadar yeterince ele alınmamış bir kurucu ve yönlendirici etkiye sahip. Bizzat TSM'nin oluşumunda Bulgar sosyal demokrasisinin "Dar" fraksiyonu belirleyici bir etkide bulunmuştu.[13] İşte sosyalist eğitimini "Darlar" arasında edinmiş Papadopulos'un Yanyos'a gazetelerini "Darlar" aracılığıyla Bulgaristan'da satabileceğini iletmesi, savaşa ve yarattığı iklime rağmen Balkan sosyalist hareketinin oluşturduğu ağların büyük ölçüde muhafaza edilmiş olduğunu ortaya çıkarıyor.

Papadopulos'un mektubu İstanbul ile Atina'daki gruplar arasında eğitsel ve propagandif materyal değişimini de ortaya seriyor. Papadopulos bizzat kendisinin çevirmiş olduğu yüz adet "İki Düşman Sınıf" broşürünü alıp almadıklarını sorarken, 25 adet de Yanyos'un 1912'de Yunancaya çevirdiği Alman sosyal demokrat partisinin kurucu önderlerinden Willhelm Liebknecht'in (1826-1900) *Sosyalizmin Aleyhinde ve Lehinde* (Τα κατά και τα υπέρ του Σοσιαλισμού)[14] başlıklı broşürünü edinmek istediklerini ifade etmekte. Belli ki bizzat Yanyos'un çevirileri ve Atina Sosyalist Merkez'inin yayınları İstanbul'da eğitim ve propaganda amacıyla Toplumsal Araştırmalar Grubu'nun kullandığı önemli materyaller arasındadır. Öte yandan İstanbul'da basılan Papadopulos'un çevirileri de Atina'da aynı biçimde kullanılıyor olsa gerek. Pera'da, Tünel civarındaki önemli kitapçılardan Otto Keil kitapçısı da bu materyallerin temin edilebileceği bir noktadır. Yine Papadopulos'un, Yanyos çevresinin yayımladığı gazetelerinde kendilerine bir sütun ayırmaları halinde gazeteyi İstanbul'da dağıtabileceklerini ifade etmesi, Yanyos'un İstanbul hareketi üzerinde hâlâ belli bir ağırlığa sahip olduğunu gösteriyor.

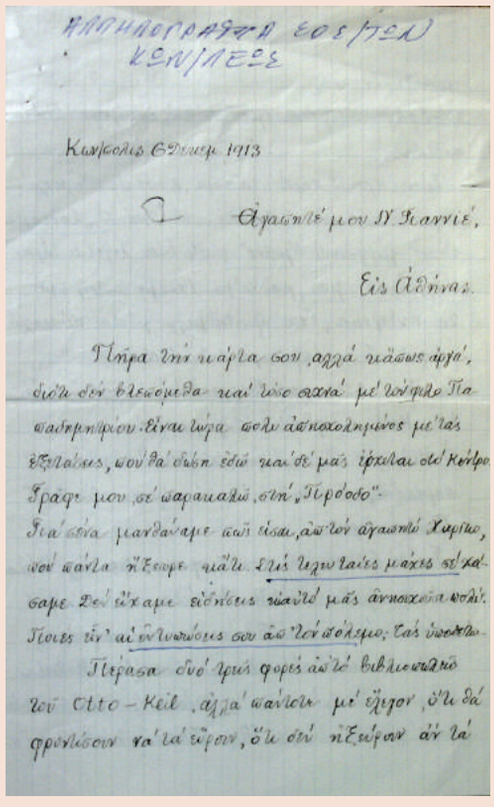
Yine de Yanyos'un özellikle savaşa ilişkin hayırhah tutumunun, İstanbul grubunun savaşa karşı çıkan tutumuyla içerdiği büyük çelişkinin bu ilişkiyi sonraki süreçte nasıl etkilediği bir muamma. Papadopoulos, Yanyos'un savaşa ilişkin tutumunun nasıl olabileceğine ilişkin bir fikre sahip olduğunu mektubunda ima ediyor. Üstelik İstanbul hareketinde giderek ağırlığı artan Zaharias Vezestenis'in gruba taşıdığı devrimci sendikalist eğilimler, bu potansiyel gerilimi daha da tırmandırmış ve ilerleyen süreçte kaçınılmaz bir kopuşa götürmüş olmalı. Papadopulos'un mektubu, Osmanlı başkentindeki işçi ve sosyalist hareketi izlerinin, savaş ve artan siyasal baskı ortamının etkisiyle belirsizleştiği, hatta silikleştiği bir döneme ait oluşuyla önem taşıyor. Çoğunluğunu Rum işçilerin oluşturduğu bu çevrenin hayli ilginç sayılabilecek fikri ve siyasal güzergâhının izlerini bir parça daha açığa çıkarıyor.

Avram Benaroya

Konstantinopolis 6 Aralık 1913
Sevgili N. Yanyos,
Atina'da

Kartını biraz gecikerek aldım; zira arkadaş Papadimitriu ile o kadar da sık görüşmüyoruz. Bu ara burada vereceği sınavlarla oldukça meşgul ve Merkez'e pek gelmiyor. Lütfen bana "Proodos"tan[15] yaz.
Senin nasıl olduğunu her zaman bir şeyler bilen sevgili Harikos'tan öğreniyorduk. Son muharebelerde seni kaybettik. Hiç haber alamadık ve bu da bizi endişelendiriyordu. Savaşa dair izlenimlerin ne? Bunları tahmin edebiliyorum.
Otto-Keil kitapçısına iki üç kez uğradım; ancak sürekli olarak bana onları bulmaya çalışacaklarını, onları satıp satmadıklarını bilmediklerini vs. söyleyip duruyorlardı.
Benim aracılığımla ona onları iade etmesini yaz. Ben onları satarım.
Bizler şimdilik kesinlikle iyi gidiyoruz. Bazı sendikalar çok canlılar. Hükümetle aramızda sorun çıkmasın diye şimdi "Sosyalist Eğitim Cemiyeti" [Σοσιαλιστικός Μορφωτικός Όμιλος] diye adlandırılan örgütümüzün çok sayıda üyesi var ve iyi bir eğitsel ve propagandif iş çıkartılıyor.
Keil'dekiler yetmez diye en az 25 adet "aleyhinde ve lehinde"[16] göndermeni rica ediyorum. Theodoros Papadimitriu bir aydan daha fazla zaman evvel size yüz adet D.E.T. [İki Düşman Sınıf] gönderdi. Almadınız mı?
Yazılı propaganda meselesi hakkında her zaman irtibat içerisinde bulunmamız iyi olur. Görünüşe göre biz de broşürlerimizi Atina'da bastıracağız; çünkü bu burada zor ve tehlikeli. Hatta şimdi basın hakkındaki bu berbat yasayla burada herhangi bir şeyin basılması mümkün değil. "Amina"yı neşretmeye devam ederseniz, ki bunu zaruri addediyoruz ve bize buradaki hareket hakkında bir sütun ayırırsanız çok sayıda nüsha satabiliriz. "Amina"nın ve broşürlerinizin burada dağıtılmasını üstleniyorum. "Amina"yı son zamanlarda gazete ve broşür talep edilen Bulgaristan'da da dağıtabiliriz. Sofya'daki sosyalist kitapçısına birkaç tane "aleyhinde ve lehinde" gönder. "İşçi Gazeteleri" ile Yunan broşürleri için iyi reklam yapacaklardır.
Atina ve taşradaki örgütlenme ne durumda? Selanik'te ne yapıyorlar? Geçenlerde Benaroya'ya yazdım; ancak neden bilmem ondan bir mektup almadım. Senin ya da örgütünüzden bir başkasının Selanik'e gitmesi iyi olacaktır. Şimdi sıkıyönetimin kaldırılmasıyla orada bazı propagandif toplantılar yapılabilir ve taktikler ve birleşik eylem hususunda bazı meseleler halledilebilir.
Bir ara Bulgaristan sosyalistlerinin tutumuna dair bana sorular soruyordun. Seçim sonuçları yeterince aydınlatıcı. Doğrusu "Genişler" küçük burjuva eğilimler taşıyan bir parti olarak doğru çizgiden zaman zaman sapıyorlardı ama zannedildiği gibi genel olarak abartmıyorlardı. Şimdi *Sabranie*'de [Bulgaristan Ulusal Meclisi] herhangi bir burjuva partisiyle işbirliğine giderlerse iyice teşhir olacaklar ve böylece de zararsızlaşacaklar.
Lütfen arada yaz.
Athina arkadaşa ve Merkez'deki diğer arkadaşlara selamlarımı ilet.
Selamlar.
Stefanos.

Stefanos Papadopoulos'un mektubu

DİPNOTLAR

* Stefo Benlisoy, İTÜ, İnsan ve Toplum Bilimleri
1 TSM çevresi için bkz. Stefo Benlisoy, *İstanbul'un Irgatları II. Meşrutiyet'te Sosyalist Bir İşçi Örgütü*, (İstanbul: İstos, 2018).
2 Mütareke döneminde kurulan Beynelmilel İşçiler İttihadı hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı, Mütareke İstanbul'unda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgüyü ve TKP ile İlişkileri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016).
3 Yanyos'un Atina'daki siyasal kariyeri ve yönelimi hakkında bkz. Panayotis Noutsos, *Νίκος Γιαννιός, Άνδρος 1885–Αθήνα 1958* [Nikos Giannios, Andros 1885–Atina 1958]," (Atina: Tipothito 1997) ve Panayotis Noutsos, *Η Σοσιαλιστική Σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974* [1875'ten 1974'e Yunanistan'da Sosyalist Düşünce], cilt 2, (Atina: Ekdoseis Gnosi, 1994) s. 91-101.
4 Stefanos Papadopulos, *Αι δύο Εχθρικαί Τάξεις* [İki Düşman Sınıf], (Κωνσταντινούπολη: Σοσιαλιστική βιβλιοθήκη 1912); *8 Ώρες Δουλειά την Ημέρα* [8 Saatlik İşgünü], (Κωνσταντινούπολη: 1912). İkinci broşürde Papadopulos metnin çevirmeni olarak görünmektedir.
5 Gustave Hervé, Η κοινωνική σαπίλα, Ο επαναστατικός σοσιαλισμός [Toplumsal Çürüme], çev: Zaharias Vezestenis, (Atina: 1912). Hervé Cihan harbi öncesinde antimilitarist ve pasifist görüşlerini bir kenara iterek giderek daha koyu bir sosyal şovenist haline gelecektir.
6 Age, s. 34. Merkez'in sınıf esasına dayalı sosyalist sendikalar ile o işkolundaki yer alan işçi işveren tüm kişileri bünyesinde toplayan cemiyetler/uhuvvetler arasındaki farka ilişkin tutumu için bkz. Benlisoy, s. 119-140.
7 Alexandros Daggas & Akis Apostolidis, *Η Σοσιαλιστική Οργάνωση Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης 1909-1918* [Selanik'in Sosyalist Örgütü Federasyon 1909-1918], (Atina: Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 1989) s. 105-6.
8 ΕΛΙΑ, Αρχείο Ν. Γιαννιού, Σχέσεις Με Σοσιαλιστικές Οργανώσεις – Κόμματα (Ι-Φ); Akbulut & Tunçay, s. 52-3.
9 Orhan Silier, "Toplumsal Araştırmalar Grubu ve 1912 Yılına Ait İki Sendika Tüzüğü," Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı* içinde, s. 223-224.
10 "Belge: 58," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* içinde, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), s. 140.
11 *L'Humanite*, sayı 3297, 27.04.1913, s. 6.
12 Balkan Savaşları'nın bu etkisi konusunda bkz. Kadir Yıldırım, "Balkan Savaşları'nın Osmanlı'da İşçi Hareketleri Üzerindeki Etkileri," *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2, Kış 2012, s. 213-234.
13 Benlisoy, s. 23-27.
14 Wilhelm Liebknecht, Τα κατά και τα υπέρ του Σοσιαλισμού [Sosyalizmin Aleyhinde ve Lehinde], çev.N. Yanyos, (Atina: Εκδόσεις Σοσιαλιστικού Κέντρου Αθηνών 1912).
15 Başkent İstanbul'un önemli Rumca gazetelerinden *Proodos* kastediliyor olabilir.
16 Yukarıda bahsedilen *Sosyalizmin Aleyhinde ve Lehinde* broşürü kastediliyor.

Tiyatro Sahnelerinde Türkçe Sosyalizm

BİLGE SEÇKİN ÇETİNKAYA

1908 DEVRİMİ'NDEN SONRA KİTLESELLEŞEN SİYASAL HAYATIN ÖNEMLİ BİR ARACI VE SAHNESİ OLAN TİYATRO, FARKLI SİYASAL İDEOLOJİLERİN DE TEMSİL EDİLDİĞİ BİR MEKAN HALİNE GELDİ. BÖYLE BİR ORTAMDA SOSYALİZMİN VE SOSYALİST HAREKETLERİN DE TOPLUMDA VE SİYASAL HAYATTA TEKABÜL ETTİKLERİ YER KADAR TİYATRO SAHNELERİNDE DE KENDİLERİNE BİR YER EDİNDİKLERİNİ SÖYLEMEK MÜMKÜNDÜR.

DEVRİM

1908 Devrimi Osmanlı İmparatorluğu için birçok açıdan bir dönüm noktası olmuştu. Toplumun tüm değerleri ve unsurları ile altüst oluşuna sokak gösterileri, kitlelerin politikleşmesi ve kamusal alanın siyasi tartışmalar ile dönüşmesi eşlik ediyordu. Basın kamusal hayatın hem kurucu unsurlarından biri hem de önemli bir parçasıydı. Devrimin hemen arkasında sivil toplum örgütlerinin sayısı hızla katlanmış, toplumsal tarihimizin en büyük grev dalgasını örgütleyen işçiler başta olmak üzere toplumun tüm kesimleri kendilerini hem örgütleriyle hem de sokaklarda ifade etmeye başlamıştı. 1908 Devrimi'nden sonra basın, meydanlarda yapılan mitingler ve sokaklarda gerçekleşen yürüyüşler siyasetin ana akım damarı haline geldi. Böylelikle 1908, kendisinden sonra gelen tüm dönemleri derinden etkilemiş oldu.[1]

DEVRİMİN TİYATROSU

1908 Devrimi ile birlikte kendilerini bir toplumsal altüst oluş içerisinde bulan kitleler, her kararın bir ölüm kalım anı olduğu bir durumda kendilerine rehberlik edecek bir ışık aradılar. Bu kısmen basındı. Ancak basın, sayısı az olan okuma yazma bilen kitlelere hitap ediyordu. Kahvehane okumaları da göz önüne alınsa bile bu sayı hala dönemin Osmanlı toplumu için bir hayli düşüktü. Halbuki tiyatronun yaydığı ışık okuma yazma bilsin bilmesin herkesi aydınlatıyordu. Okuma yazma oranının çok düşük olduğu

Sahne-i Heves 1908 senesi
Cengiz Kahraman Arşivi'nden

Tepebaşı Yazlık Tiyatrosu
Cengiz Kahraman Arşivi'nden

dönemlerde ve toplumlarda tiyatro kitlelere ulaşma noktasında önemli bir üstünlüğe sahipti. Bu nedenle özellikle toplumun ileri gelenleri tiyatroya bir araç gözüyle bakmaya başlamışlardı. Siyasi fikirlerin, ideolojilerin topluma yayılmasında ve meşrulaştırılmasında tiyatro önemli işlevler edinmiştir. Tiyatro sadece edebi metinlerden oluşmaz, aynı zamanda politik ve toplumsal bir fenomendir. Kendisi bir kamusal mekan olan tiyatro, devrim zamanlarında meydanlar ve sokaklar gibi kamusal alanlarda ciddi toplumsal ve politik etkileri olan performanslar ortaya koyabilir. 1908 Devrimi de *Besa*, *Vatan yahud Silistre* ve *Sabah-ı Hürriyet* gibi devrimci oyunları gündeme getirdi.

Yeni zamanlarda yeni ihtiyaçlar içerisindeki geniş kitleler tiyatro salonlarını doldurmakta gecikmedi. Yalnız tiyatro salonlarını mı? Aynı zamanda yerleşik kurumsal tiyatrolara bir amatör tiyatro salgını eşlik ediyordu. Sadece salonlar değil sokaklar ve meydanlar da hem bu amatör-profesyonel oyuncuların performansları hem de seyircinin bitmek bilmez coşkusu ile dolup taşıyordu. Yerleşik tiyatrolar eski rejimin yasakladığı tiyatro eserlerini adeta hürriyetin birer simgesi olarak sahnelere taşıyordu. Bunların yanında yeni döneme uygun yeni eserler de hızla üretiliyor ve izleyici ile buluşturuluyordu.

Örneğin Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre*'si adeta bir devrim simgesi olarak imparatorluğun her köşesinde sahneleniyordu. Sadece ana akım tiyatro grupları ve profesyoneller değil amatör topluluklar da okul sahnelerinde, kent meydanlarında Vatan'ı sahneliyorlardı.[2] Devrim ve "yeni zaman"ı pek çok tiyatro tarihçisinin sanatsal değeri olmadığını iddia ettikleri yeni oyunları ve yeni yazarları ortaya çıkarmıştı. Bu yeni yazarlara, daha önce tiyatroya gitmemiş yeni seyirciler ve artık seyretmekten sıkılarak sahneye atılan amatörler de eşlik ediyordu. Amatörler o kadar çoğalacak ve o kadar çok grup ortaya çıkıp sahne alacaktı ki o güne kadar yerleşik tiyatro yapmış bulunan gruplar onların baskısı ile önce repertuvarlarını değiştirecekler, ardından nefes almak için İstanbul'u terk ederek çareyi turneye çıkmakta bulacaklardı. Karmaşıklaşan toplumsal ve politik atmosfer içerisinde amatör gruplar ve sahneler sıradan insanlar için hem yönlerini buldukları bir öğrenme alanı hem de yeni devrimle ortaya çıkan yeni toplumsal rollerini tehlikesizce prova ettikleri yerlerdi. İşçiler, sıradan insanlar gazete çıkarmaya çalıştıkları gibi tiyatro da yapıyorlardı. Meydanlarda, sokaklarda sahneler kuruluyor, yeni zamana uygun sloganlı yürüyüşlü oyunlar oynanıyor, oyunlar esnasında sıradan insanlardan oluşan seyirciler pasif alıcılar olmaktan çıkarak bizzat oyuna katılan eyleyiciler haline geliyorlardı. Tıpkı tarih sahnesine çıktıkları gibi. Devrim tiyatroyu devrimcileştirirken, tiyatro da sokaklardaki halkın duygularını galeyana getiriyor ve devrimin heyecanını yeniden ve yeniden harlıyordu.[3]

Eski rejimin yasakladığı ve devrimle birlikte yeniden oynanabilen oyunlardan ikisi bu döneme damgasını vurmuş oyunlardı. Bunlardan ilki, devrimin

1908'de Ahmed Fehim'in çektiği Raşit Rıza'nın Besa'yı oynarken fotoğrafı. Cengiz Kahraman Arşivi'nden

Mınakyan Efendi
Cengiz Kahraman Arşivi'nden

ardından Tepebaşı Tiyatrosu'nda ilk defa olmak üzere oynanan Şemsettin Sami'nin *Besa yahut Ahde Vefa*'sıdır. Bu oyunun oynanması adeta yeni bir devrin başlangıcının simgesi olarak algılanmıştır.[4] Dönemin gazetelerinin köşe yazıları bu oyunun oynanması ile yakından ilgilenmiş, oyunun büyük kumpanyalarca yapılacak temsillerinin provaları bile Osmanlı gazetelerinin sayfalarını süslemiştir. *Besa* oyunu devrimin ilk oyunuydu. Şemsettin Sami'nin bu yasaklı oyununun devrimin ilk günlerinde sahnelenmesi çok sembolik bir öneme sahipti. *Besa*'dan sonra tiyatro çok kısa bir sürede meydanlara ve sokağa inecekti. Osmanlı meydanlarında kurulan dev sahnelerde, eşine belki de ancak Rus Devrimi'nde rastlanabilecek devrim atmosferini yansıtan oyunlar sahnelenmiştir.

SAHNEDE SOSYALİZM

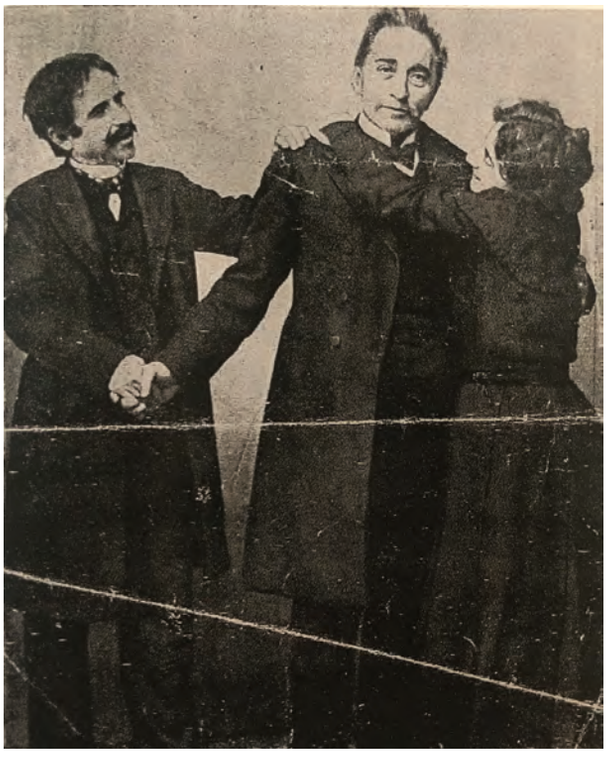
1908 Devrimi ile başlayan meşrutiyet aynı zamanda siyasi partilerin ve siyasal ideolojilerin parladığı ve çeşitlendiği bir dönemdi. Siyasal örgütler kitleselleşiyor ve az ya da çok kendilerince taraftar buluyorlardı. Toplumsal hareketler ve siyasallaşan kamusal hayat ile birlikte sosyalizm de önemli bir siyasal alternatif olarak ortaya çıkıyordu. Sosyalist yayınlar çıkarılıyor, sosyalist örgütler boy gösteriyor ve işçi örgütleri olarak değişik emek örgütleri ve sendikalar bir uyanış yaşıyorlardı. Diğer birçok şey gibi sosyalizm de tiyatronun sahnesinde kendisine bir yer bulacaktı. Sadece taraftarları değil karşıtları bile en azından tiyatrodan sosyalizme cevap verme telaşına kapılmışlardı.

1909 yılında yayımlanan *Amele* gazetesi devrimden sonraki bir senenin kendileri açısından muhasebesini yaparken tiyatrodan da bahsetmişti. İşçilerin sendikal örgütlenmeleri yükselirken her sendikanın gerçekleştirdiği faaliyetlerden bir tanesi de tabii ki temaşaydı.[5] Daha geç bir tarihte, 27 Kasım 1336'da Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda Türkiye Sosyalist Fırkası Mensupları Kumpanyası işçiler yararına bir oyun sahnelemişti. Hem sahne Türkiye tiyatro tarihinin önemli bir sahnesiydi hem de Türkiye Sosyalist Fırkası işçi mücadelesinde önemli bir taban yakalayabilmiş bir siyasal partiydi. Bu oyundan da anladığımız gibi fırkanın mensupları bir tiyatro kumpanyası da kurmuşlardı. Metin And'ın aktardığına göre bu oyun Tünel Elektrik İdarehanesi, Hereke Dokuma Fabrikası, Debbağhaneler, Anadolu Şimendiferleri hasta amele ve mensupları yararına oynanan *Sosyalist yahut Hak Çalışanındır* adlı piyesti.[6] Tabii sadece Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan bir grup sosyalizm üzerine bir temsil sahnelememişti. Osmanlı tiyatrosunun önemli isimlerinden Mınakyan Efendi'nin topluluğu da 1911 senesinde Kadıköy'de Zamboğlu Apollon Tiyatrosu'nda *Sosyalizm yahut Amir mi Hami mi?* adlı hissi ve içtimai beş perdelik bir dramı sahnelemişti.[7] Aynı dönemde "muhtacin amele ve ailelerinin menfaatine," Fahri ve Naşit Beyler topluluğunun *Biçare Amele* adlı ve dört perdelik bir dramı sahneledikleri de bilinmektedir. Metin And bu oyunun oynandığı bir gün Dr. Rıza Bey'in sosyalizm üzerine bir konferans da vermiş olduğu bilgisini paylaşır.[8]

Sosyalizm sadece sosyalistler ve işçiler tarafından propaganda amacıyla sahneye taşınmaya çalışılmamış, muarızları anti-propaganda yapmak için

Osmanlı tiyatrosu için önemli bir yer Direklerarası
Cengiz Kahraman Arşivi'nden

Osmanlı tiyatrosunun üç efsane ismi birlikte: Ahmed Fehim, Mınakyan Efendi ve Kınar Hanım. Cengiz Kahraman Arşivi'nden

de sosyalist düşünce ve sembollerini tiyatroda kullanabilmiştir. Tunalı Hilmi'nin yazdığı, 1921 ya da 1923 yılında basılan *Köylü Memiş Çavuş Ankara'da 'Halk Dersleri' Kürsüsünde* adlı oyunda "İçtimaiyat hocası" olduğu belirtilen Yoldaş Mahir'in şahsında sosyalizmin tenkit edildiğini öğreniriz. Daha önceleri İştirakçi Hilmi'nin karikatürleştirilmesi ile benzeyecek bir şekilde Yoldaş Mahir kırmızı bir boyun atkısı takmaktadır ve yazara göre de bu onun fanatizmini göstermektedir. Yoldaş Mahir aynı zamanda tahtaya yazı yazdığında da kırmızı tebeşir kullanır.[9] Yine benzer bir tutumla bu sefer İştirakçi Hilmi'nin kendisi *Hürriyet Kurbanları* adlı piyeste, literatürde yaygın olarak bulunabilecek bir şekilde kaygısız ve vurdumduymaz bir kişilik olarak resmedilir.[10] Bu iki örnekte sosyalizm ve sosyalistler sahneye olumsuz olgu ve karakterler olarak çıkarılmış olsa da bu durum, sosyalizmin toplumdaki ve siyasal yelpazedeki yerine tersten de olsa bir delil teşkil etmektedir.

Hüseyin Cavid'in Şeyda'sı ise 1917 yılında basılmış olan beş perdelik ve 80 sayfalık bir oyundur ve Osmanlı işçi hareketinin önemli bir cüzü olan mürettiplerin dünyasından bir pencere açar. Mürettiplerin matbaadaki yaşam ve sıkıntılarının da anlatıldığı oyunda Şeyda, matbaa ressamının kızı Roza'ya olan aşkının yanında işçilere de öğütler veren bir şahsiyettir. Ancak matbaadaki işçilerin içine düştükleri sefil durum dolayısıyla gelişen olaylar neticesinde bir 1 Mayıs günü kır gezisinde, hedef olmasa da Roza işçilerden Musa tarafından vurulur. Bir facia ile biten piyeste Şeyda mürettiplere şöyle hitap eder:

> Şeyda- Hayır azizim. Bence şu bahanelerin, hiçbir ehemmiyeti, hiçbir manası yok... yeryüzünü sarmış olan bütün ameleler, bütün fukara-yı kasibe hep sizin gibi düşünseler beşeriyet bir çok asırlar daha ayak altında ezilmeye mahkum olur. Halbuki bütün cihanı besleyen, bütün orduları silahlandıran, bütün sermayedarları sersemleten, hep bu aciz sandığımız ameleler, hep o nasırlı ellerdir. Bugün yeryüzünün bütün, felaket ve saadeti yalnız o ellere bakıyor. Emin olunuz ki o eller bir gün çalışmaz olursa bütün beşeriyet şaşırır, bütün dünya hareketsiz kalır.[11]

Oyunda Osmanlı sosyalist söyleminde karşımıza çıkan Demirci Kava ya da Gave figürü de bir örnek olarak ortaya çıkar:

> Mesud- Fakat şu talebler son derece ağır ve kesin... Bana kalırsa azcık mülayim yazılmalıydı...
>
> Birinci Mürettip- Yanılıyorsun Mesud, pek yanılıyorsun, bir kere düşün ki biz talep edeceğiz, boyun eğip yalvarmayacağız.
>
> Şeyda- Evet hak alınır, verilmez...
>
> Mesud- Lakin o güçlü, biz aciz.... O halde ne yapabiliriz?
>
> Şeyda- Firavun'u kahreden Musa, bir çobandan başka bir şey değildi. Lakin sarsılmaz bir ruh ile meydana atıldı. Öyle gaddar zalim bir imparatora galip geldi.
>
> Dahhaki mahveden Gave, yoksul-arkasız bir demirci idi. Lakin ateşli bir kalble inkılaba başladı, öyle hunhar, mağrur bir hükümdarın tahtını başına çevirdi...[12]

KISSADAN HİSSE

1908 Devrimi'nden sonra kitleselleşen siyasal hayatın önemli bir aracı ve sahnesi olan tiyatro, farklı siyasal ideolojilerin de temsil edildiği bir mekan haline geldi. Böyle bir ortamda diğer ideolojilerle karşılaştırıldığında mütevazi bir yeri de olsa sosyalizmin ve sosyalist hareketlerin de toplumda ve siyasal hayatta tekabül ettikleri yer kadar tiyatro sahnelerinde de kendilerine bir yer edindiklerini söylemek mümkündür. Bu bağlamda bu dönem için sosyalizm fikrinin sahnelerde temsil edildiğine varlığına işaret etmeye çalıştık. İleride yapılacak yeni çalışmalar belki bize bu konuda daha fazla şey söyleme imkanını verecektir.

DİPNOTLAR

1 *Bilge Seçkin, "Ezilenlerin Şenliğinde Sahne Almak: Toplumsal Hareketler ve Tiyatro," Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim, Y. Doğan Çetinkaya (Derleyen), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), ss. 471-504.*

2 *Bilge Seçkin, "Revolutionary Theatre and Mass Politics in the Ottoman Empire: Vatan Performances during the 1908 Revolution" Social Transformation and Mass Mobilization in the Balkan and Eastern Mediterranean Cities (1900-1923), Andreas Lyberatos (Derleyen) (Heraklion: Crete University Press, 2013).*

3 *1908 Devrimi ve ortaya çıkan politik tiyatro salgını için bkz. Bilge Seçkin, 'Staging the Revolution: The Theatre of the Revolution in the Ottoman Empire 1908-1909' Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi 2007.*

4 *Bilge Seçkin, "1908 Devrimi'nde Politik Tiyatro ve Besa Oyunu," İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No. 38, Mart 2008, ss. 265-274.*

5 *21 Ağustos 1325 tarihli Amele gazetesinden aktaran Alemdar Yalçın, II. Meşrutiyet'te Tiyatro Edebiyatı Tarihi, (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını, 1985), s. 189.*

6 *Metin And, Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971), s. 198.*

7 *Age. s. 198.*

8 *Age. s. 198.*

9 *Alemdar Yalçın, II. Meşrutiyet'te Tiyatro Edebiyatı Tarihi, s. 219.*

10 *Age. s. 190.*

11 *Age. s. 194.*

12 *Age. s. 194.*

"KEMALİST KOMÜNİSTLER"

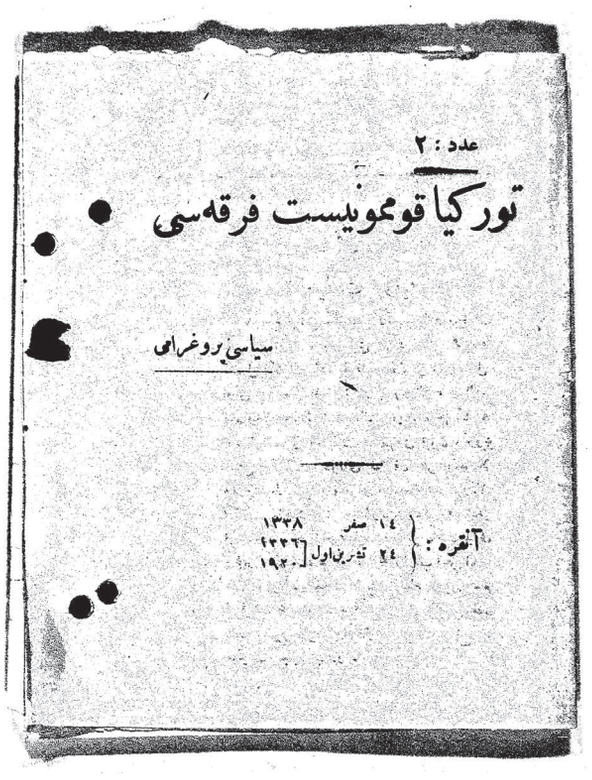
İşgal İstanbul'unda Ankara'ya Bağlı Bir Sol Eğilim

EROL ÜLKER

ÇEŞİTLİ SOL AKIMLAR 1920 YILININ SON ÇEYREĞİNE KADAR ANKARA HÜKÜMETİ'NİN TAM OLARAK KONTROL ALTINA ALAMADIĞI MERKEZKAÇ BİR EĞİLİMİ TEMSİL EDİYORDU. POLİTİK OLARAK ANKARA'YLA BAĞLARI NEDENİYLE KEMALİST KOMÜNİST İSMİ VERİLEN BİR ÇEVRE DE YİNE BU SÜREÇTE İSTANBUL'DA ORTAYA ÇIKMIŞTI.

Milli Mücadele yıllarında İstanbul ve Anadolu'da birçok sosyalist ve komünist grup ortaya çıkmıştır.[1] Özellikle İstanbul, ağırlıklı olarak gayrimüslim kesimler arasında etkin olan sol hareketlere ve uluslararası niteliğe sahip örgütlenmelere sahne olurken, gerek başkent İstanbul'da gerekse başta Eskişehir ve Ankara olmak üzere Anadolu'nun farklı bölgelerinde sosyalist ve komünist eğilimlerin Müslüman unsur arasında da belirgin bir etkinlik kazandığını söylemek yanlış olmaz. Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle Bulgar ve Ermeni toplumlarında, sosyalist hareketin gelişimi İkinci Meşrutiyet Dönemi'nden önce başlamıştır.[2] Komünist hareketin kuruluş süreciyse, işgal ve direniş koşulları altında ve Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi'nin yarattığı özgün bağlamda,[3] Mütareke Dönemi'nde belirgin hale gelmiştir.[4]

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde ortaya çıkan ve komünist olarak nitelendirilen farklı örgütlenmelerin iki temel çizgi etrafında öbeklendiğini söyleyebiliriz. Bunlardan biri, uluslararası komünist akımla ilişki içinde gelişen, daha spesifik olarak Komintern çizgisini takip etme gayretinde olan eğilimdir ve tarihsel olarak Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) kuruluş sürecine yön vermiştir.[5] Diğeriyse, Mete Tunçay'ın İttihatçı sol olarak nitelendirdiği, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) içindeki radikal eğilimlerden kaynaklanan ve Milli Mücadele sırasında anti-emperyalist bir ideolojik/politik çizgiyi ön plana çıkaran harekettir.[6] Radikal İttihatçı kadrolar kimi durumlarda kendilerini komünist olarak adlandırsalar da bu yazı çerçevesinde yalnızca birinci eğilimi, yani Komintern çizgisini komünist olarak nitelendireceğim ve ikinci eğilim hakkında genel olarak İttihatçı sol kavramını kullanmaya devam edeceğim.

عدد : ۲

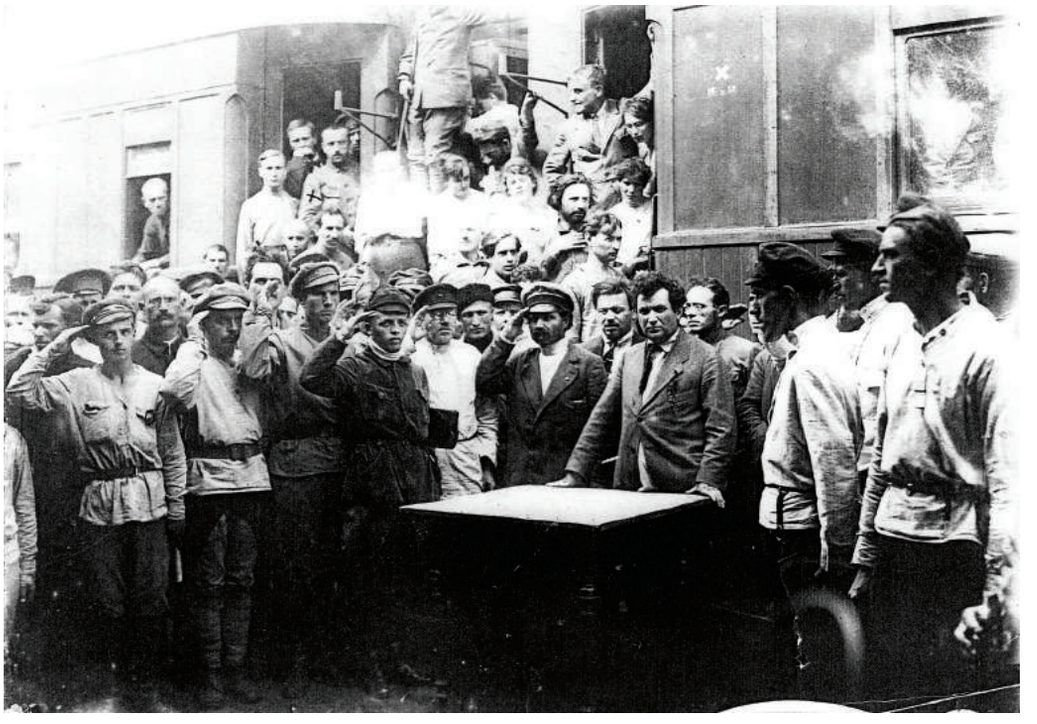
تورکیا قومونیست فرقه‌سی

سیاسی پروغرامی

آنقره : ۱۴ صفر ۱۳۳۸ / ۲۴ تشرین اول ۱۹۲۰

Türkiye Komünist Fırkası Siyasi Programı. Ankara 24 Teşrinievvel 1920. TÜSTAV Görsel/İşitsel Arşiv Fonu

Yazının temel amacı, komünist akımlar ve İttihatçı sol dışında, mevcut kaynaklarda Kemalist komünist olarak adlandırılan bir üçüncü eğilimin ortaya çıkışına işaret etmek olacak.[7] Aşağıda öncelikle Mütareke'nin ilk yıllarındaki komünist örgütlenmelere, İttihatçı sol eğilimlere ve bunlar arasındaki ilişkilere değineceğim. En genel anlamıyla sol akımların 1920 yılının son çeyreğine kadar Ankara hükümetinin tam olarak kontrol altına alamadığı merkezkaç bir eğilimi temsil ettiğini vurgulayacağım. Daha sonra komünist ve İttihatçı solun 1921 yılı başlarına kadar tasfiye edilişine odaklanacağım ve İstanbul'da politik olarak Ankara'yla bağları nedeniyle Kemalist komünist ismi verilen bir çevrenin bu süreçte ortaya çıktığını göstermeye çalışacağım.

Mustafa Suphi Bakü Doğu Halkları Kurultayı'na giden trende. Arkada vagonun kapısında "X" ile İşaretlenmiş kişi Mustafa Suphi'dir. TÜSTAV RGASPI [Rusya Devlet Siyasi Sosyal Tarih Arşivi], Fon: 495, Op. 266, Dosya No:250, Mustafa Suphi Şahsi Dosyası

KOMÜNİSTLER VE İTTİHATÇI SOL

Mütareke döneminde kurulan, genel olarak Komintern çizgisini benimseyen ve TKP'nin kuruluş sürecinde rol oynayan üç temel yönelimden bahsedebiliriz.[8] Bunlardan Mustafa Suphi'nin önderliğini yaptığı yönelim nihai olarak Bakü'de merkezileşse de,[9] İstanbul'da Türk Komünist (Bolşevik) Partisi ve Anadolu'da Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gibi örgütlenmelerle güçlü bağlara sahipti. Şefik Hüsnü'nün liderliğindeki yönelim ise, Cihan Harbi sırasında Almanya'da bulunan ve Mütareke döneminin başlarında faaliyet merkezini İstanbul'a taşıyan işçi ve öğrenci kesimlere dayanmaktaydı.[10] TKP'nin kuruluş sürecinde en belirleyici olan, İstanbul Komünist Grubu ve Aydınlık dergisi etrafında gelişen bu çevreydi. Üyelerinin büyük bir çoğunluğu Rumlardan oluşan Beynelmilel İşçiler İttihadı, bu sürecin bir diğer bileşeniydi.[11] Bu üçüncü örgütlenmeden aşağıda biraz daha ayrıntılı olarak bahsedeceğim.

Öte yandan İttihatçı sol, Milli Mücadele yıllarında Yeşil Ordu'dan Halk Zümresi'ne, Halk Şuralar Fırkası'ndan resmî Türkiye Komünist Fırkası'na uzanan geniş bir yelpazede örgütsel temsil olanağı bulmuştu.[12] İdeolojik ve politik yönelimleri itibariyle de Komintern/TKP çizgisinden hayli farklıydı. Yine de anti-emperyalist programlara sahip İttihatçı sol örgütlenmeler kimi durumlarda komünist sıfatını kullanmaktan kaçınmamıştır. Mustafa Suphi liderliğindeki Türk Komünist Teşkilatı'ndan (TKT) önce Bakü'de örgütlenen bir komünist grubun üyeleri arasında İttihatçılar bulunuyordu.[13] Aşağıda değinileceği gibi, Ankara'da bir grup radikal İttihatçı, hükümetin izniyle kurulan bir komünist partide yer almışlardı.

Komünist ve İttihatçı sol hareketler, homojen siyasal eğilimler olarak görülmemeli. Aynı siyasal eğilimin temsilcisi olarak değerlendirebileceğimiz örgütlenmeler kimi durumlarda rekabet içindeydi ve farklı siyasal programlar dahi ortaya koymuşlardı.[14] Ayrıca kadro düzeyinde belirgin bir geçişkenlik de söz konusuydu. Örneğin Bakü merkezli TKT'nin kimi kadroları İttihatçı bir siyasal geçmişe sahipti.[15] Öte yandan Mayıs 1920'de Ankara'da kurulan Yeşil Ordu, radikal İttihatçıların yanı sıra daha sonra gizli bir komünist örgütlenmeye gidecek olan ve Mustafa Suphi'nin Bakü merkezli hareketiyle bağlantılı kimi unsurları da içermişti.[16] Bu sırada Mustafa Suphi'nin TKT'si ile İttihatçı liderler arasında Bakü'de temaslar ortaya çıkmış, her iki eğilim orada Eylül 1920'de toplanan Komintern'in Doğu Halkları Kurultayı'nda temsil edilmişti.[17]

ANADOLU'DA SOLUN TASFİYESİ

Sol hareketler ve özellikle İttihatçı sol 1920 yılının son aylarına kadar Milli Mücadele ekseninde merkezkaç bir eğilimi temsil etmekteydi. Eylül 1920'de Yeşil Ordu, TBMM'deki oylamada kendi adayı Nazım Bey'i, Mustafa Kemal'e rağmen İçişleri Bakanı seçtirebilmişti.[18] İstanbul merkezli bir İttihatçı örgütlenme olan Karakol Cemiyeti, Ankara'nın inisiyatifi dışında Bolşeviklerle bir anlaşma imzalamış ve yerel komünist unsurlarla ilişkiye geçmişti.[19] Enver de dâhil olmak üzere İttihatçı liderler pek çok komünist ve başka devrimci grupla birlikte Doğu Halkları Kurultayı'nda boy göstermişti.

Ancak Doğu Halkları Kurultayı'ndan sonra Ankara Hükümeti'nin sol hareketlerle ilişkilerinde önemli bir değişim yaşandı. Bu açıdan ilk adımın, Ankara'da Mustafa Kemal'in bilgisi dâhilinde kurulan "resmî" Türkiye Komünist Fırkası (TKF) olduğunu söylemek mümkün.[20] Ekim 1920'de ortaya çıkan resmî fırka, giderek bağımsızlaşan ve Mustafa Kemal'in liderliğine meydan okuyan Yeşil Ordu/Halk Zümresi çizgisini bölmeyi amaçlamaktaydı. Resmî TKF'de, daha önce Yeşil Ordu'ya mensup birçok İttihatçı yer aldı ve Ankara Hükümeti bu fırkanın dışında kalan tüm

Tokat Mebusu Nazım Bey. Yeşil Ordu Cemiyeti Genel Sekreteri. Eylül 1920'de Dahiliye Vekili seçildi. Daha sonra Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na katıldı
TÜSTAV Görsel/İşitsel Arşiv Fonu

komünist ve Bolşevik yapılanmaları yasakladı.[21] Bunun üzerine resmî partiye katılmayan ve Mustafa Suphi'yle bağlantılı komünistlerin de aralarında olduğu bir başka grup, o sıralar Sovyet Temsilciliğine gelmiş olan Upmal Angarski'nin de yönlendirmesiyle Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı kurdu.

Ekim ayından itibaren giderek gerginleşen ilişkiler, Ocak 1921'de Milli Mücadele'nin sol kanadına karşı oldukça sert bir tasfiye sürecine evrildi. Resmî TKF Aralık 1920-Ocak 1921 döneminde patlak veren Çerkez Ethem ayaklanmasının bastırılması sırasında ortadan kalktı.[22] Bu aynı zamanda, sol hareketlere karşı girişilen tasfiye sürecinin zirve noktasına ulaştığı bir dönemdi. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Çerkez Ethem ile iş birliği yaptığı gerekçesiyle bu dönemde kapatıldı. 28-29 Ocak 1921'de, Anadolu'ya geçmeye çalışan Mustafa Suphi ve yoldaşları katledildi. Bir gün önce Mustafa Kemal ile geniş kapsamlı bir görüşme yapan Sovyet Temsilcisi Upmal Angarski "persona non grata" ilan edilerek sınır dışı edildi.[23]

İSTANBUL'DA AYRIŞMA

Anadolu'da sol hareketlere yönelik tasfiye süreci devam ederken işgal İstanbul'unda da önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. İstanbul'da sosyalist, komünist ve İttihatçı kadrolar arasında özellikle Mütareke Dönemi'nin ilk yıllarında bir yakınlaşma süreci ve

Resmi TKF'nin kurucularından Menteşe Mebusu Tevfik Rüştü Bey. TÜSTAV Görsel/İşitsel Arşiv Fonu

birlikte çalışma pratiğinin ortaya çıktığını daha önce göstermeye çalışmıştım. Sol hareketlerin 1919 yılının son çeyreğinde İstanbul seçimleri için bir koalisyon girişiminde bulunduğunu, bunların Mart 1920'deki resmî işgalden sonra çeşitli düzeylerde teması sürdürdüklerini, özellikle İttihatçı bir yönelimi temsil eden Karakol Cemiyeti'nin ve Mustafa Suphi'yle bağlantılı Türk Komünist (Bolşevik) Grubu'nun bu süreçte aktif rol oynadığını tartışmıştım.[24]

Resmî TKF'nin ortaya çıktığı sıralarda, İstanbul'da da sol çevreler arasındaki yakınlaşmanın son bulduğu ve ibrenin komünistler aleyhine dönmeye başladığı anlaşılıyor. Damat Ferit Paşa kabinesi yerine Milli Mücadele'ye karşı daha uzlaşmacı bir tavır alan Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin göreve geldiği süreçte, resmî TKF'nin başkentte de örgütlendiğine dair kanıtlara sahibiz. Bu konuda, İstanbul'da direniş hareketinin önemli kadroları arasında yer alan Ahmet Hamdi (Başar) Bey'in anılarına başvurabiliriz. Ahmet Hamdi, "M. M. Teşkilatı"nın bir üyesi olarak İstanbul'da yürüttüğü faaliyetlerden bahsederken, bir aralık "... Ankara'dan aldığımız emir gereğince, Türk Komünist Fırkası'nın İstanbul şubesini de, tabiî gizli olarak, teşkil etmiştik" der.[25]

Ahmet Hamdi, komünist parti şubesinin İstanbul'da kendisi ve arkadaşları tarafından ne zaman kurulduğu hakkında bilgi vermiyor. Yine de bu örgütlenmenin Ankara'da kurulan resmî TKF olduğunu tahmin edebiliriz. Mete Tunçay, bu partinin Kasım 1920'de İstanbul'da da örgütlenmiş olduğunu gösterir. Bunun en önemli kanıtı, TKF mührünü taşıyan ve onun genel sekreteri Hakkı Behiç imzasıyla, İstanbul'da bulunan bir semt icra komitesi üyeliğini konu alan Kasım 1920 tarihli belgedir.[26] Dolayısıyla

Ahmet Hamdi'nin anılarında, İstanbul'da şubesinin kurulduğu belirtilen parti, resmî TKF olmalıdır.

Resmî TKF İstanbul'da örgütlenirken komünist kadrolar aleyhine bir sürecin başladığını söylemek mümkün. Kasım ayının ikinci yarısında Bakü'de Mustafa Suphi liderliğindeki TKF merkez komitesi toplantıları, İstanbul'da komünistlere yönelik tutuklamalara ilişkin görüşmelere sahne olur. Bu konudaki bilgilendirmelerin kaynağı, çeşitli sebeplerle Anadolu'ya ve İstanbul'a gönderilen kimi parti unsurlarının Merkez Komite toplantısında yaptıkları açıklamalar ve sundukları raporlardır. Bunlar Türkistan'dan dönen ve komünistlerle çalışmış olan bazı subayların, tespit edebildikleri komünist unsurları resmî makamlara bildirerek tevkif ettirdiklerini bildirmektedir.[27] Bu ifadelerin doğruluğu tartışmalı da olsa İstanbul'da farklı radikal çevreler arasında 1919 yılından beri gelişen iş birliği sürecinin sekteye uğradığı söylenebilir.

Komünistlere yönelik tutuklama haberlerinden kısa bir süre sonra, yurtdışında kendini Mustafa Kemal'e sol bir alternatif olarak sunan Enver'e yakın İttihatçı kadroların İstanbul'da örgütlenmeye başladığı görülmektedir. Enver, Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle İstanbul'dan ayrılan İttihatçı liderler arasındaydı. Yeşil Ordu ve resmî TKF liderleriyle bağlantısını sürdürürken, Bolşeviklerin desteğini alabilmek için 1920 yılında merkezi Berlin'de olan İslam İhtilâl Cemiyetleri İttihadı'nı kurmuştu.[28] Bunun İslam coğrafyasında şubeleri olması öngörülüyordu ve Türkiye kanadı Halk Şuralar Fırkası olarak isimlendirilmişti. Ankara hükümetinin kontrol ettiği coğrafyada yasal bir konumu olmayan bu İttihatçı teşkilat, [29] Ocak 1921'de İstanbul'da bağımsız olarak örgütlenme çabası içindeydi. [30]

KEMALİST KOMÜNİSTLER

1921 yılı başlarına gelindiğinde Ankara Hükümeti belirgin bir özerkliğe sahip radikal örgütlenmeleri etkisiz hale getirmeyi başarmış, Ankara'nın yanı sıra İstanbul'da da sol çevreler arasında bir ayrışma süreci yaşanmıştı. Ancak Ankara'nın sol hareketlere karşı yalnızca bir tasfiye politikası izlemediği, yine 1921 yılı başlarında Kemalist-komünist olarak nitelendirilen bir eğilimin İstanbul merkezli olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu gelişmeye işaret eden en önemli kaynaklardan biri, işgal İstanbul'unda görev yapan Fransız askerî istihbaratının Ağustos 1921 tarihli raporudur:

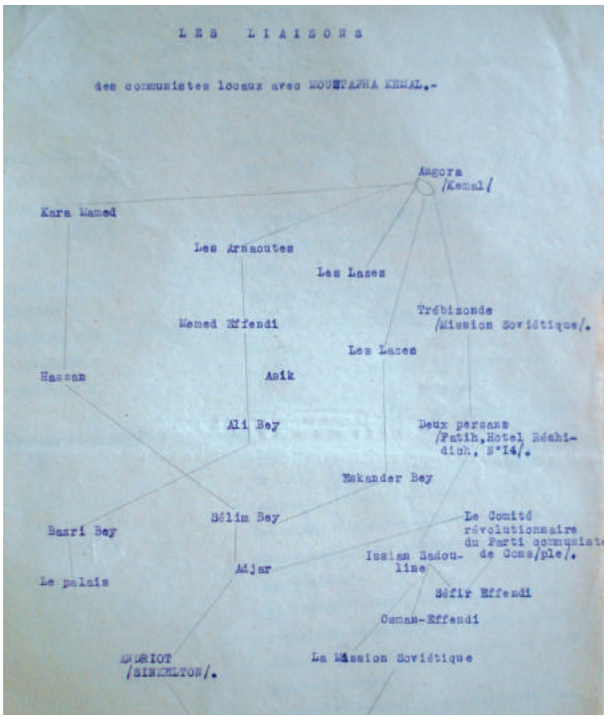
> 1921 Şubat ayında İstanbul'daki bir yeraltı direniş grubu, bu şehirde iyice örgütlenmiş olan Rus, Rum ve Bulgar komünist gruplarına yetişmek ve işçi hareketini onların etkisinden sıyırmak için sahte bir komünist partisi hücresinin kurulmasını Ankara'ya salık verdi. Bu tavsiye yerine getirildi. Oysa, Ankara'daki resmî TKF daha önce kapatılmıştı. Yine de İstanbul'un Kemalist-Komünistleri yabancı komünistlerden istihbarat toplayıp Anadolu'ya aktarmaya devam ettiler. Mustafa Kemal Paşa bir yandan bu ilişkiyi sürdürürken bir yandan da Kemal Ragıp Bey adında bir emekli albayın yönetimindeki anti-Bolşevik Müslüman örgütünü de desteklemekteydi.[31]

Eğer bu rapor Kemalist komünistlere ilişkin mevcut tek kaynak olsaydı kolaylıkla ihmal edilebilirdi. Ancak aynı nitelendirmeye yerel bir kaynakta da rastlıyoruz. Daha önce belirtildiği gibi, Beynelmilel İşçiler İttihadı (Bİİ) işgal İstanbul'unda faaliyet gösteren ve üyelerinin büyük bir çoğunluğunu Rumların oluşturduğu önemli bir işçi örgütlenmesiydi. Kökenleri İkinci Meşrutiyet döneminde kurulan Toplumsal Araştırmalar Grubu [İçtimaî Tetebbuat Grubu] ve bununla yakından ilişkili Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadı'na dayanan Bİİ,[32] 1921 yılı içinde merkezi Moskova'da bulunan Kızıl Sendikalar Enternasyonali'ne ve ona bağlı Balkan-Tuna Konfederasyonu'na üye olmuştu.[33] Kasım 1921'de tutuklanana kadar Bİİ'nin genel sekreterliğini yürüten Serafim Maksimos, Ağustos 1921'de, yani yukarıda tartışılan Fransız istihbarat raporuyla neredeyse aynı günlerde, Georgi Dimitrov'a hitaben yazdığı bir mektupta önemli bir noktaya temas eder:

> Gayet iyi bildiğiniz üzere, İstanbul'a 16 gün önce geldim. İstanbul'da eskiden var olan kargaşa hâlâ sürüyor. Şimdi Smilov ve şürekâsı yok, ama Ankara imalatı Kemalist komünistler var. Bu adamlarla ilişkimiz uzun zamandır (Mart 1921) kopuk. Ancak şimdi, Moskova'dan dönüşümde, bu sözde komünistlerin sayısının her geçen gün arttığını görüyorum. Bunların arasında saf milliyetçiler ve liberal aydınlar var.[34]

Bu alıntı, Fransız istihbaratının gözlemlerini doğrular bir şekilde, Kemalist komünist olarak isimlendirilen Ankara'ya bağlı bir grubun işgal koşulları altında İstanbul'da faaliyette bulunduğunu iddia ediyor. Elbette her iki alıntıda karşımıza çıkan Kemalist nitelendirmesi, 1930'lar Türkiye'sinde egemen hale gelen ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 6 Oku'yla yakından ilintili olan ideolojik yönelimle karıştırılmamalıdır. Burada söz konusu olan, siyasal olarak Milli Mücadele'nin Ankara'daki merkezine ve onun lideri Mustafa Kemal'e bağlı, İstanbul'daki yeraltı direnişinin kimi unsurlarına dayanan bir örgütlenmedir ve bu açıdan merkezkaç bir eğilimi temsil eden İttihatçı soldan farklıdır.

1921 yılının ilk günlerinde Enver liderliğindeki Halk Şuralar Fırkası'nın başkent İstanbul'da örgütlenmesi ve bu sıralarda Ankara Hükümeti'ne bağlı bir çizginin ortaya çıkması, İttihatçı solda bir ayrışma olarak değerlendirilebilir. Mevcut kaynaklarda, Enver'e bağlı kadrolar belirgin bir biçimde Kemalist komünistlerden ayrı bir kategoridir. Örneğin 19 Haziran 1921'de Moskova'dan Mustafa Kemal'e gönderilen bir yazı, Gülnihal ya da Gülcemal gemisinde çarkçı olan Hamid Kaptan isminde bir Türk komünistinden bahseder.[35] Vaktiyle Zinovyev ile çalışan Azmi Bey tarafından komünist teşkilat yapmak üzere İstanbul'a gönderilmiş olan Hamid Bey'in Enver teşkilatıyla alakadar olduğu ihtimalinden bahsedilir ve hükümet bu konuda bir tahkikat yapması için uyarılır.[36]

"Yerel Komünistlerin Mustafa Kemal ile bağlantıları"
Service Historique de l'Armée de Terre, 20 N 1106, 38/4

29 Ekim 1921 tarihli bir İngiliz istihbarat raporuysa, İstanbul'daki milliyetçi komitenin, Eylül sonlarında Batum'dan gelen ve Enverci olmasından şüphelenilen kişileri yakın takibe aldığını bildirmektedir.[37] Bilindiği gibi Halk Şuralar Fırkası 5-8 Eylül 1921'de Batum'da bir konferans yapmış, orada teşkilatın ismi İttihat ve Terakki olarak değiştirilerek Mesaî Programı kabul edilmiştir.[38]

Yukarıda değinildiği gibi Maksimos, Kemalist komünistlerin sayısının giderek arttığını söyler. Bu gözlem bir doğruluk payı taşıyor olmalı. Elimizdeki bir başka Fransız askerî istihbarat raporu, İstanbul'da faal olan belli başlı Kemalist komünist gruplara atıf yapmaktadır ki bunlar arasında Laz denizciler önemli bir yer tutar. Söz konusu rapor, Lazlar grubu dışında spesifik olarak Beykoz'da Ali Bey grubu, Kara Mehmed grubu ve yine Beykoz'da mavnacı olan Hasan isimli şahsın kontrolündeki bir başka gruptan bahseder. İstanbul'daki "Türk ya da Kemalist milli komitenin" doğrudan doğruya Ankara'dan direktif aldığını ileri sürer.[39] Ankara, Trabzon ve İstanbul'daki Sovyet misyonları İstanbul-Ankara bağlantısının sürdürülmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu karmaşık ilişkiler ağı bir diğer Fransız istihbarat raporunda şematik olarak resmedilmiştir. Yerel komünistlerin Mustafa Kemal ile bağlantıları başlıklı şemada Ankara ve İstanbul arasındaki ilişkileri sürdüren Sovyet misyonları da dâhil olmak üzere birçok aktöre yer verilmektedir.[40]

MİM-MİM

Fransız istihbarat raporlarında Kemalist komünistlere atfedilen örgütsel ilişki ağlarının ne dereceye kadar gerçeği yansıttığını tespit etmek bu aşamada çok mümkün görünmüyor. Ancak Müdafaa-i Milliye teşkilatına bağlı bir istihbarat grubu olarak Mim-Mim ile bu çevre arasında belirgin bir örtüşme olduğunu söyleyebiliriz. Mim-Mim'in kuruluş süreci bu grubun liderlerinden Hüsamettin Ertürk'ün İstanbul'dan Samsun'a geçtiği tarih olan Aralık 1920'den başlatılabilirse de, Ankara Hükümeti'nin bu grubun kuruluşuna ilişkin verdiği direktif Mart 1921 tarihlidir. [41] Haziran 1921 tarihli belgeye göre Mim-Mim istihbarat grubunun kadrosu 15 kişilik dar bir ekipten oluşmuştur.[42] Bunlar arasında resmî TKF İstanbul şubesinin kuruluşuna katıldığını belirten Ahmet Hamdi de bulunmaktadır.

Ahmet Hamdi Bey, İstanbul'da kurulan komünist parti şubesinin aktif olarak çalışmadığını iddia eder. Yalnızca bir defasında Bulgaristan yoluyla İstanbul'a gelen bir Rus Komünist Partisi üyesini, eşi Şükufe Nihal Hanım'la ağırladıklarını ve Hüsamettin Ertürk'ün bu şahsı görebilmek için bir aralık Ankara'dan İstanbul'a geldiğini ekler.[43] Ancak Hüsamettin Ertürk anılarında şunu söyler:

> Mülazim Saffet Beyin gizli bolşevik ajanlarıyla teması devam ederken vatanperver ajanlarımızdan Hemşinli Mehmet, Hemşinli Mahmut ve Hemşinli Abdullah adındaki zevat da komünistlerden haber alıp bize bildirmekte idiler. Gizli teşkilâtımıza dâhil bulunan Ahmet Hamdi Bey de Ruslarla yakından görüşüyor, onların itimadını elde etmiş bulunuyordu.[44]

Hüsamettin Ertürk burada, Ahmet Hamdi de dâhil olmak üzere kimi Mim-Mim grubu üyelerinin komünistler ve Bolşeviklerle ilişkilerinden bahsediyor. Bu gözlem, yukarıda Fransız istihbarat raporundan alıntılanan iddiayla da bire bir örtüşmektedir; yani Kemalist komünistlerin yabancı komünistlerden istihbarat toplayıp Anadolu'ya aktardığı iddiasıyla.

Mim-Mim ve Kemalist komünistler bağlantısına işaret eden daha doğrudan kanıtlara da sahibiz. Yukarıda tartışılan Fransız raporu, İstanbul'daki Lazlar grubunu Ankara için çalışan komünist ilişkiler ağı içinde konumlandırmaktaydı. Bu bize Mim-Mim – Kemalist komünist bağlantısına dair önemli bir ipucu sunuyor. Lazlar tam da komünistler ve direniş hareketiyle ilişkileri nedeniyle, 1923 yılının yaz aylarında Ankara Hükümeti ile İstanbul arasında gerçekleşen bir grup önemli yazışmada karşımıza çıkar.[45] Daha önce ayrıntılı bir şekilde tartıştığım bu belgelerde, başta Hemşinli Mehmet olmak üzere kimi Mim-Mim grubu üyeleriyle İstanbul Komünist Grubu arasındaki ilişkiler sorgulanmaktadır. Devrim zamanında Rusya'da bulunan Hemşinli Mehmet'in Lazlar üzerinde önemli bir nüfuzu olduğu özellikle vurgulanır. Onun yakın çevresi olarak Hemşinli Mahmut, Osman ve Tahsin kaptanlardan bahsedilir. Bunların Fatih civarında gizli komünist teşkilat toplantılarına katıldığı belirtilir. Her gece çete kıyafetli Lazlar toplantıların yapıldığı haneyi ziyaret etmektedir.[46]

Dolayısıyla Lazlar 1923 yılı ortalarında halen direniş hareketiyle komünistler arasındaki ilişkilerin merkezinde yer almaktadır. Lazlar üzerinde etkili olduğu vurgulanan Hemşinli Mehmet ve arkadaşları bu bağlantıda kilit bir role sahiptir.[47] Hemşinli

Mehmet Haziran 1921'de Ahmet Hamdi'yle birlikte Mim-Mim grubunun kadrosu içinde yer almıştır. Yukarıda incelenen bir Fransız istihbarat raporunda Ankara'ya bağlı komünist unsurlar arasında Haliç'te mavnacılar şefi olan bir Mehmet Efendi'den bahsedilmektedir. Bu noktada, 1973-1983 döneminde TKP Genel Sekreterliği görevini yürüten İsmail Bilen'in, kuzeni Hemşinli Mehmet'in Haliç-Kasımpaşa civarında faaliyet gösteren bir komünist gruba katıldığı iddiasını hatırlamalıyız.[48]

SONUÇ YERİNE

Bu yazıda, Kemalist komünist olarak isimlendirilen çevre ve bunun bağlantıları hakkında yürütmeye çalıştığım ön tartışmanın üç önemli sonuca işaret ettiğini düşünüyorum. Öncelikle; mevcut kaynaklarda Ankara Hükümeti'ne bağlı olduğu vurgulanan bu çevre, Ekim 1920'de Ankara'da kurulan resmî TKF'nin İstanbul'daki ilişkiler ağına dayanıyor olmalı. Dolayısıyla Ocak 1921'de Anadolu'da gerçekleşen tasfiye sürecinden sonra bu partinin İstanbul'daki ilişkilerinin bir dereceye kadar korunmuş olduğunu tahmin edebiliriz ki, Fransız istihbaratı Şubat 1921 tarihini Kemalist komünist çevrenin başlangıcı olarak almaktadır.

İkinci olarak; Mim-Mim kuruluşundan itibaren dar bir istihbarat örgütünden çok daha fazlasını temsil ediyor olmalı. Elbette bu grubu oluşturanlar arasında Karakol Cemiyeti'nden, özellikle bunun Topkapı ve Şehremini birimlerinden gelen kadroların önemli bir ağırlığı vardı. Ancak Mim-Mim direniş hareketinin bütünü üzerinde Topkapı-Şehremini eksenindeki yerel ilişkileri aşan önemli bir nüfuza sahipti ve grup farklı siyasal çevrelerle ilişki kurabilmişti. Ben bu etki gücünün önemli ölçüde resmî TKF'den devralınan ilişkiler ağına dayandığını düşünüyorum.

Son olarak; Ankara'ya bağlı bu çevre İttihatçıların yanı sıra komünist hareketten de kadro devşirmiş görünüyor. Bilindiği gibi Hemşinli Mehmet, 1919 yılı içinde İstanbul'da çalışmaya başlayan ve Mustafa Suphi'nin TKT'siyle bağlantılı olan Türk Komünist (Bolşevik) Grubu üyelerinden biriydi. Hemşinli'nin tam olarak ne zaman ve nasıl Ankara'ya bağlı çevrelerle ilişkilendiğini bilmesek de, bunun resmî TKF'nin kuruluşundan Mim-Mim grubunun örgütlenmesine kadar geçen kritik dönemde gerçekleştiğini tahmin edebiliriz.

EROL ÜLKER - IŞIK ÜNİVERSİTESİ, TÜSTAV YÖNETİM KURULU

DİPNOTLAR

1 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I, 1908-1925,* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009).
2 Sosyalizmin gayrimüslim unsurlar arasındaki etkisi hakkında bak. Mete Tunçay ve Eric Jan Zürcher (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1879-1923)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018).
3 Ekim Devrimi ve bunun Türkiye'nin kuruluş sürecine etkileri hakkında son dönemde dikkate değer bir Türkçe literatür ortaya çıkmıştır. Bu konuda bak. Mehmet Ö. Alkan ve Y. Doğan Çetinkaya (der.), *1917: Rusya'da Devrimde Devrim*, (İstanbu: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2018); Y. Doğan Çetinkaya ve Foti Benlisoy, *Gelecek 1917; Tarih, Devrim, Kültür*, (İstanbul: Habitus Kitap, 2018); Erden Akbulut ve Erol Ülker (der.), *100 Yılın Ötesinde Ekim Devrimi ve Türkiye*, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2020).
4 Erden Akbulut, "Oktobr Devrimi, Komintern ve Türkiye'de Komünist Hareketin Biçimlenişi," Erden Akbulut ve Erol Ülker (der.), *100 Yılın Ötesinde*, s. 193-222.
5 *A.g.e.*
6 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 266-284.
7 Kemalist komünistler konusuna daha önce Nur Bilge Criss, İşgal Altında İstanbul adlı önemli çalışmasında dikkat çekmiştir (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), s. 130-133.
8 Bu konuda kapsamlı bir tartışma için bak. Erden Akbulut, "Oktobr Devrimi".
9 Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997).
10 Mete Tunçay ve Erden Akbulut, İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926. 1. Cilt 1919 – 1923, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2012).
11 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı. Mütareke İstanbul'unda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016).
12 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 266-284.
13 Yavuz Aslan, "Bolşeviklerle İlişki Kurmak Amacıyla Oluşturulan Bir Siyasi Kuruluş: Türk Komünist Fırkası (Bakü-1920), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, no: 6, 2002, s. 31-52.
14 Örneğin Mesai ve Temsil-i Meslekî İttihatçı sol ile ilişkilendirilebilecek iki ayrı siyasal programdır. Bu konuda bak. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsil-i Mesleki Programı," İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı. Birinci Kitap: Köktenci Modernitenin Doğuşu*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), s. 361-367; Mete Tunçay, *"Mesaî" 1920 Halk Şûralar Fırkası Programı*, (Ankara: AÜSBF Yayını, 1972).
15 Bu konuda bak. Arsen Avagyan, *Karalıkta Kalmış Bir Eylemci: İttihatçı Komünist Salih Zeki (Kuşarkov)*, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2020).
16 Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2007), s. 9-17, 83-86; Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 119-131.
17 Bu kurultay hakkında bak. Yavuz Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920 – Bakû)*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007); Alp Yenen, "The Other Jihad: Enver Pasha, Bolsheviks, and Politics of Anticolonial Muslim Nationalism during the Baku Congress 1920," T. G. Fraser (der.) *The First World War and Its Aftermath*, (London: Ginko Library, 2015), s. 273-293
18 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 301; Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde*, s. 220-222.
19 Karakol Cemiyeti hakkında bak. Betül Aslan, "Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma," *Atatürk Dergisi*, 4/1, 2004, s. 29-63
20 Bu örgüt hakkında bak. Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde*, s. 279-287; Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 31-82.
21 Dahiliye Nezareti'nin bu konudaki kararı için bak. Türkiye İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), 23/27, 20 Ekim 1920. Bu belgede "Yeşil Ordu teşkilatının Ankara'da Komünist Fırkası'na mensub ve münkalib bulunduğu" ifade edilmiştir.
22 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 315. Bu konuda tartışılması gereken bir mesele, Tevfik Rüştü'nün Haziran 1921'de Komintern III. Kongresi çerçevesinde Moskova'da bulunmasıdır. Tevfik Rüştü orada resmî TKF temsilcisi olarak görüşmeler yapmakta, rapor sunmaktadır. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 76-82.
23 *A.g.e.*, s. 146-147. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005), s. 263-95.
24 Erol Ülker, "1919 Seçimler ve İstanbul'da Bir Sosyalist İttifak Girişimi," *Toplumsal Tarih*, No: 304, Nisan 2019, s. 52-57; "İşgal İstanbul'unda Müdafaa-i Milliye'nin Kuruluşu Üzerine Bir Değerlendirme: İttihatçılar, Komünistler, Sosyalistler," *Kebikeç*, No: 41, Haziran 2016, s. 67-94.
25 Murat Koraltürk (der.), *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları -1. Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi. "Gazi Bana Çok Kızmış!...,"* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), s. 102.
26 Mete Tunçay, *Bilineceği Bilmek. Türkiye'de Siyasal Gelişmenin Evreleri ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sol Akımlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), s. 411, dipnot: 2.
27 Nazım ve Zeki isimli kişilerin beyanatları için bak. Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921. Dönüş Belgeleri – 1*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004), s. 195-218. Bu konuda ayrıca bak. TİTE, 57/20.
28 Masayuki Yamauchi, *The Green Crescent under the Red Star. Enver Pasha in Soviet Russia 1919-1922*, (Tokyo: Institute for the Study of Cultures of Asia and Africa, 1991), s. 37-43.
29 Bu nedenle Eylül 1921'de Batum'da yapılan konferansta, teşkilatın faaliyetlerinin yasallaştırılması Ankara'dan talep edilmiştir. *A.g.e.*, s. 60.
30 *A.g.e.*, s. 142, belge no: 46.
31 Nur Bilge Criss bu ifadeyi Fransız askeri arşivlerinde bulduğu bir rapordan alarak doktora tezinde yayınlamıştır. Söz konusu raporun arşiv dökümü şöyle: Service Historique de l'Armée de Terre (SHAT), 20 N 1106, 38/4, Dosya: 1. Aynı alıntı daha sonra Nur Bilge Criss'in doktora tezine atıfla Mete Tunçay tarafından yayınlandı. Mete Tunçay, *Sol Akımlar I*, s. 315, dipnot: 121.
32 Stefo Benlisoy, İstanbul'un Irgatları. II. Meşrutiyet'te Sosyalist Bir İşçi Örgütü, (İstanbul: İstos Yayınları, 2018).
33 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, s. 8.
34 *A.g.e.*, s. 43.
35 Bu belgeye göre Hamid Kaptan'ın adı İstanbul'dan Moskova'da olduğu düşünülen Azmi Bey'e gönderilen bir mektupta geçmektedir. TİTE, 326/37, 19 Haziran 1921.
36 Gerçekten Hüsamettin Ertürk 19 Temmuz 1921 tarihli bir yazışmada İstanbul'daki Mim-Mim grubundan böyle bir tahkikatın yürütülmesini istemiştir. TİTE, 46/35, 19 Temmuz 1921.
37 Public Record Office, Foreign Office Catalogs (FO), 371/6580, "The Angora Government and the Enverists," 29 Ekim 1921
38 Mete Tunçay, *"Mesaî". 1920 Halk Şuralar Fırkası Programı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972).
39 "Aperçu sur les Comité Communiste de Constantinople et sur ses Liaisons," SHAT, 20 N 1106, 38/4, Dosya: 1. Nur Bilge Criss, İşgal Altında İstanbul, s. 130-131.
40 "Relations Turco-Communistes de Constantinople avec Angora," SHAT, 20 N 1106, 38/4, Dosya: 1.
41 Asaf Özkan, İşgal İstanbul'unda İstihbarat ve Eylem Mim Mim Grubu, (Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi, 2015), s. 50-57.
42 TİTE, 34/8, 15 Haziran 1921.
43 Murat Koraltürk (der.), *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları -1*, s. 102-103.
44 Samih Nafiz Tansu (der.), İki Devrin Perde Arkası. *Anlatan: Emekli Süvari Albayı Hüsamettin Ertürk (Teşkilât-ı Mahsusa Başkanı)*, (İstanbul: Çınar Matbaası, 1969), s. 279.
45 TİTE, 70/3, Numero: 505, Suret: İstanbul Vilayetine; TİTE, 70/3, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Celilesine, 21/22 Temmuz 1923; TİTE, 70/2, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa'dan Dâhiliye Vekâleti Celile'sine, 15 Ağustos 1923.
46 Bu konu ve belgeler hakkında bir tartışma için bak. Yunus Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbullu ve Ankaralı Komünistler*, (İstanbul: İleri Yayınları, 2014), s. 101-107.
47 Hemşinli ve arkadaşları hakkında bak. a.g.e., s. 58-75.
48 S. Üstüngel [İsmail Bilen], *TKP. Doğuşu, Kuruluşu, Gelişme Yolları*, (İstanbul: Alev Yayınları, 2004), s. 10.

Marx, Leon Walras'la Tanıştı mı?

E. AHMET TONAK*

BU KISA YAZI, MARX'IN VE LEON WALRAS'IN 1862 YAZINDA İSVİÇRE'DE AYNI GÖL KIYISINDA TATİL YAPMA İHTİMALİNİ DEĞERLENDİRDİKTEN SONRA BU İDDİANIN KAYNAĞI HAKKINDA BİR SPEKÜLASYONDA BULUNMAYI AMAÇLIYOR.

Marx hakkındaki şehir efsanelerinin ne kadar yaygın olduğu malum. Hala tekrarlanan bu şehir efsanelerinin başında, kırk yıl önce çürütülmesine rağmen, Marx'ın *Kapital*'i Darwin'e ithaf etmek istediği gelir. Oysa Margaret Fay, Marx'ın *Kapital*'in herhangi bir cildini Darwin'e ithaf etmeye teşebbüs etmediğini kanıtlamakla kalmamış, ayrıca bu şehir efsanesinin nereden kaynaklanmış olabileceğini de göstermişti.[1] Fay, adeta dedektif gibi Marx'ın dosyalarını, orijinal mektuplaşmalarının tamamını elden geçirmiş, ithaf edilmek istenen kitabın Marx'ın kızı Eleanor'un sevgilisi Edward B. Aveling'in yazdığı *Öğrencilerin Darwin*'i adlı bir biyoloji kitabı olduğunu ortaya çıkartmıştı.[2] Dolayısıyla, Darwin'in 13 Ekim 1880 tarihli "beni mazur görün" yollu mektubunun da Marx'ın değil, Aveling'in ithaf talebine cevaben yazıldığı kanıtlanmış oluyordu.

Yukarıda bahsettiğimiz türde yaygın bir şehir efsanesi olmamasına rağmen iktisat-içi taşıdığı ima itibariyle bana hayli manidar[3] gelen bir başka iddia da bu yakınlarda iktisatçı Sam Bowles tarafından öne sürüldü: Marx'ın ve Leon Walras'ın 1862 yazında İsviçre'de aynı göl kıyısında tatil yapmalarına rağmen tanışma fırsatını kaçırmış olmaları![4]

Bowles bu tatil ihtimalini iktisadi düşünce tarihçisi William Jaffe'den bir sohbet sırasında duyduğunu belirtiyor ve açıkçası topu Jaffe'ye atarak "olmuş olabilir de, olmayabilir de" diyerek sorumluluk almıyor.[5] Yine de, Thomas Weisskopf için derlenmiş armağan kitaba[6] yazdığı oyuna -*İki iyidir, üç fazla: Karl, Leon ve Maynard'la akşam yemeği*- şöyle bir diyalogla başlamaktan kendini alamıyor:

KARL: (ayağa kalkarak Leon'un elini içtenlikle sıkar)

Leon, 1862 yazında İsviçre'de aynı gölde tatil yaptığımız halde tanışamamış olmamıza gerçekten

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

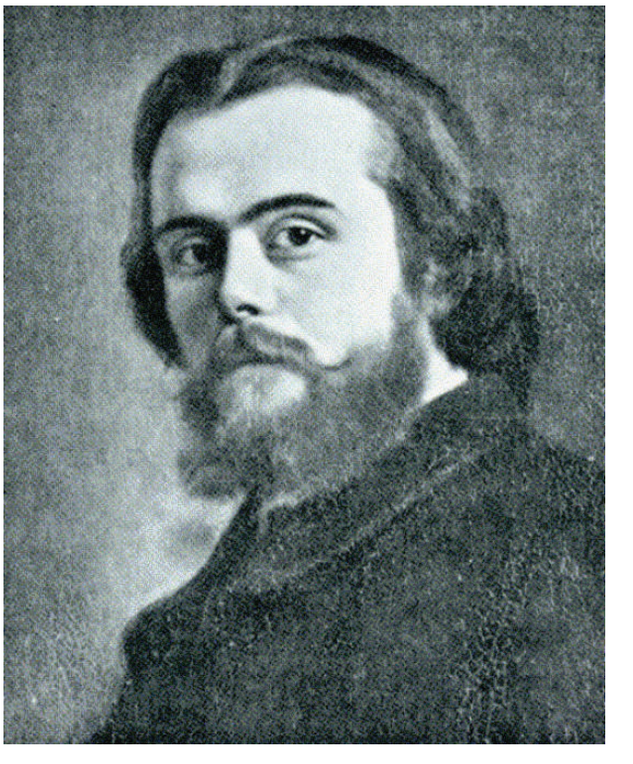
Erster Band.

Buch I.: Productionsprocess des Kapitals.

Zweite verbesserte Auflage.

Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1873.

Marx'ın Darwin'e imzaladığı *Kapital*'in I. cildinin 2. Almanca basımı

Léon Walras (1813-1910)

çok üzgünüm. (Duraksar, Leon tam bir şeyler söyleyecek iken Karl devam eder.) Belki, o senin hayli ılımlı piyasa sosyalizmi reformlarının bile ancak devrimci işçi sınıfı tarafından uygulanabileceğine seni ikna edebilirdim.

LEON:

Sizin matematiğe olan ilginizi biliyor olsaydım –Karl diyebilir miyim?—kesinlikle sizi bulmaya çalışırdım

Bu kısa yazıda, Marx'ın 1862 yazında İsviçre'de tatil yapma ihtimalini değerlendirdikten sonra, Jaffe'nin Bowles'la paylaştığı bu iddianın kaynağı hakkında bir spekülasyonda bulunmak istiyorum.

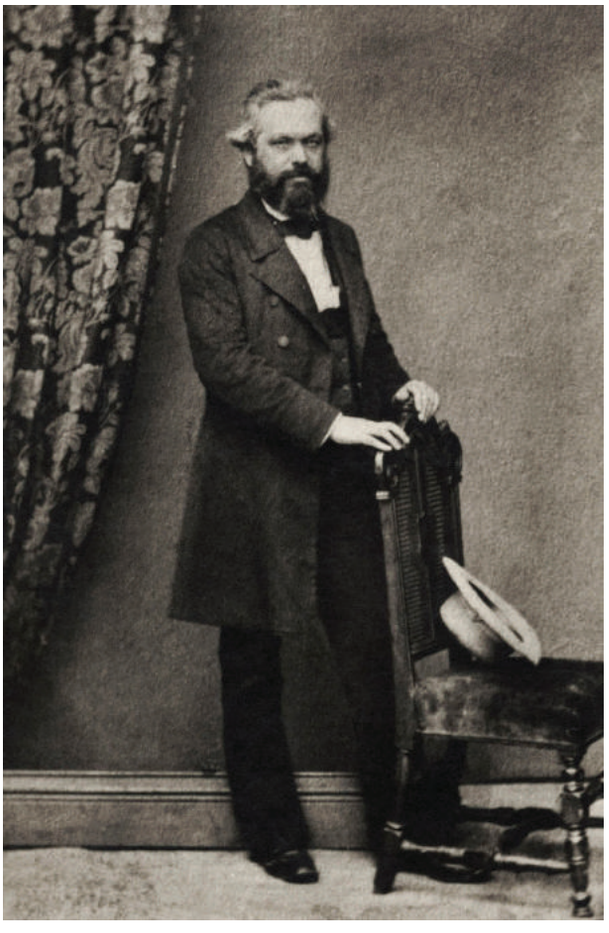
MARX 1862 YAZINDA NE YAPIYORDU?

Marx'ın hayatına ilişkin bu tür iddialarla karşılaştığımda genellikle ilk başvurduğum kaynak Hal Draper'ın *The Marx-Engels Chronicle* kitabıdır;[7] aşağıda aktarılan bilgiler de ağırlıklı olarak oradan. Geçerken belirteyim, Marx'ın hayatını kronolojik olarak izlemek için Draper'ın kitabı kadar ayrıntılı olmasa da bir başka yararlı kaynak Türkçeye de çevrilmiş olan Mary Gabriel'in *Aşk ve Kapital*'idir.[8]

Haziran: Viyana'da yayımlanan *Die Presse* adlı gazeteye yazı başına £1'a (yaklaşık 1032 TL) yazdığı makalelerin çoğu basılmadığı için Marx'ın ezeli parasal sorunları devam etmektedir. Gönderdiği dört yazıdan sadece Amerikan İç Savaşı üzerine olan basılmış, diğer üç yazı kullanılmadığı için Marx'ın aylık geliri £1'da kalmıştır. Engels'e yazdığı mektuplarda sık sık parasal sıkıntıdan, *Die Presse*'den ne kadar müşteki olduğundan bahseder, editörlere kızgınlığını dile getirir. Geçim sıkıntısı karısı Jenny'i sonunda Marx'ın kitaplarının bazılarını satmak, birçok şahsi eşyayı da tefecilere rehine bırakmak zorunda bırakır.

Temmuz: Engels'in bazı borçların ödenmesi için para göndermesine, *Die Presse*'de, Marx'ın dört makalesinin basılmasına rağmen parasal sıkıntı devam eder. Bu arada Londra Sanayi Fuarı'na katılmak üzere Ferdinand Lassalle Marx'lara gelecek ve 4 Ağustos'a kadar kalacaktır. Bu ziyaret sırasında Lassalle, Marx'a Alman işçilerini seçim hakkı ve Prusya devletinin destekleyeceği üretici kooperatifleri talepleri etrafında örgütlemeye çalıştığını anlatır.[9] Lassalle'ın bir tür devlet-sosyalizmine benzeyen görüşlerini Marx reformist ve gerici bulur. Nitekim, Lassalle bu hareketin yayın organının Londra muhabiri olmasını önerince, Marx bu teklifi herhangi bir siyasi sorumluluk yüklenmeden, ancak "parası iyi olursa" kabul edebileceğini söyler. Lassalle ile nihai sosyalizm hedefi dışında "siyasi olarak hiçbir konuda anlaşamadıkları" açıktır.[10]

Ağustos: Ziyareti boyunca Lassalle son derece hovarda davranmış, ayrıca spekülatif bir yatırımda £750 kaybettiğini Marx'a anlatmakta bir sakınca görmemiştir. Ayrılmadan bir gün önce Marx parasal sıkıntılarını Lassalle'le paylaşarak yardım talebinde bulunur. Lassalle de £15 borç verebileceğini, Engels kefil olursa ileride daha fazla da yardım edebileceğini söyler. 19 Ağustos'ta Marx ailesini Ramsgate sa-

Karl Marx (1818-1883)

hiline tatile gönderir. "Dünyadaki en mükemmel ve yetenekli çocuk" dediği büyük kızı Jenny'nin (Jennychen) sağlığından çok endişelidir. O sıralar gerçekten Jenny hem kilo kaybetmekte hem de geçmek bilmez bir öksürükle boğuşmaktadır. Marx geçim sıkıntılarının yarattığı ortamdan bir süre de olsa uzaklaşmanın ve deniz kıyısı tatilinin herkese iyi geleceğini düşünür. Kendisi de ayın sonuna doğru enistesi Lion Philips'den borç alabilmek için Zaltbommel'e (Hollanda) gider, fakat Philips seyahatte olduğu için umduğunu bulamaz. Daha sonra, Eylül başında önce Köln'e uğrayarak 1848-49 arası editörlüğünü yaptığı *Neue Rheinische Zeitung* gazetesinin yazarlarından Friedrich Kapp ile buluşur. ABD'den yeni dönmüş olan Kapp, Marx'a Amerikan iç savaşında Alman göçmenlerin rolü hakkında bilgi verir. Ardından Trier'de annesini ziyaret eder. Annesinden de herhangi bir parasal destek bulamayan Marx için bu "gezi" tam bir hüsran olmuştur. Son çare olarak Londra'ya döndüğünde kuzeni August Philips'in aracılığı ile İngiliz demiryollarında işe girmeyi dener, fakat el yazısının kötülüğü nedeniyle işe alınmaz.

1862 yazına ilişkin yukarıda aktardığımız bilgiler, Marx'ın Ağustos ve Eylül içinde yaptığı Londra dışı seyahatler Gabriel'ın kitabındaki kronoloji ve mektuplaşmalardaki bilgilerle de uyum içinde. Temmuz ayı zaten Lassalle'ın ziyaretine tahsis edilmiş gibidir. Özellikle Marx'ın yaz boyunca yaşadıkları, ailenin para sıkıntısı dikkate alındığında bütün bunlardan benim çıkardığım sonuç Marx'ın İsviçre'ye yaz tatiline gitmiş olma ihtimalinin neredeyse sıfır olduğudur.

Ferdinand Lassalle (1825-1864)

JAFFE'NİN İDDİASI ÜZERİNE SPEKÜLASYON

O zaman, acaba Bowles'un Jaffe'den aktardığı bu tatil anektodunun kaynağı ne olabilir? Jaffe neye dayanarak böyle bir iddiada bulunmuştur? Şimdilik kesin cevabını veremeyeceğimiz bu sorulara ancak spekülatif cevaplar vermek mümkün. Bir ihtimal, Jaffe'nin 1970'lerde en ciddi Marx biyograsi sayılan D. McLellan'ın *Karl Marx: His Life and Thought* (daha sonra *Karl Marx: A Biography*) kitabında Lassalle'ın Temmuz 1862 ziyaretine ilişkin yazılanları yanlış hatırlaması. McLellan'ın Lassalle'ın karakterine ilişkin söyledikleri şöyle:

> Don Juan ve devrimci Kardinal Richelieu. Ayrıca, tuhaf tiz bir ses, didaktik bir ton ve çarpıcı çirkin el kol hareketleriyle sürekli gevezelik. Ve, konuşmasına 'İşçiler! *İsviçre Kaplıcaları*'na gitmeden önce' gibi sözlerle ve kendine duyduğu muazzam bir güvenle başlayabilecek böylesi bir adamın ziyaretine Marx'ın uzun süre tolere etmesi gerçekten zor olmalıydı.[11]

Muhtemel bir tatil iddiasını destekleyebilecek yeterince malzeme mevcut: yıl 1862, mevsim yaz ve de (göl kenarında?) İsviçre Kaplıcaları. Tek sorun, sözkonusu tatili yapma ihtimali olan kişinin Marx değil Lassalle olması![12]

E. AHMET TONAK - UNIVERSITY OF MASSACHUSETTS, AMHERST

KAYNAKLAR

Bowles, Sam. 2013. "Three's a crowd: my dinner party with Karl, Leon, and Maynard" in Jeannette Wicks-Lim and Robert Pollin, eds. *Capitalism on Trial: Explorations in the Tradition of Thomas E. Weisskopf*. Northampton, MA: Edward Elgar Publishing.

Draper, Hal. 1985. *The Marx-Engels Chronicle: A Day-by-Day Chronology of Marx and Engels' Life and Activity*. New York: Schocken Books.

Fedesoyev, P. N. et al. 1976. *Karl Marx: Biyografi*, Çev. E. Kürkçü, İstanbul: Öncü Yayınevi (yeni basım Sorun Yayınları, 1995).

Gabriel, Mary. 2019. *Aşk ve Kapital: Karl ile Jenny Marx ve bir Devrimin Doğuşu*, Çev. B. Eres, D. Gedizlioğlu, G. Kurt, İstanbul: Yordam Kitap.

Jaffe, William. 1968. "Leon Walras." *International Encyclopedia of Social Sciences*, New York: Macmillan.

Margaret A. Fay. 1980. "Marx and Darwin: A Literary Detective Story" *Monthly Review*. Mart.

McLellean, David. 1973. *Karl Marx: His Life and Thought*, London: Macmillan.

Morgan, R. 1965. *The German Social Democrats and the First International*. Cambridge: Cambridge University Press.

Shaikh, Anwar. 2018. *Kapitalizm: Rekabet, Çatışma, Bunalımlar*, Çev. Ü. Şenesen, İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Teber, Serol. 1984. "Evrim teorilerini Çarpıtma Çabaları." *Bilim ve Sanat*, Sayı: 11.

Tonak, E. Ahmet. 1984. "'Altı Yıl Geciken' Mektup Vesilesiyle Marx-Darwin İlişkisi Üzerine Bir Not, *Bilim ve Sanat*, Sayı: 14.

DİPNOTLAR

* Bu kısa notu okuyarak önerilerini esirgemeyen Sungur Savran'a ve Zümray Kutlu'ya, ayrıca bazı kaynaklara erişmemi sağlayan Kaan Kangal'a ve Erdem Bulduruç'a müteşekkirim.

1 Yıllar önce, bahsettiğim şehir efsanesinin hem Serol Teber'in *Bilim ve Sanat* dergisindeki bir yazısında (Teber. 1984) hem de hala piyasada bulunan *Karl Marx: Biyografi* (Fedesoyev vd. 1976) kitabında tekrarlanması üzerine Margaret Fay'in bu katkısını (Fay. 1980) yazdığım kısa bir yazı ile duyurmuştum (Tonak. 1984).

2 Bu söylediklerimizden Marx'ın Darwin'e olan ilgisini, hatta hayranlığını küçümsediğimiz sonucu çıkarılmamalı. Bilindiği gibi, Marx *Kapital*'in I. cildinin 2. Almanca basımını imzalayarak (16 Haziran 1873) Darwin'e gönderir. Bu imzalı kitap halen Down House'daki Darwin Koleksiyonu'nda muhafaza edilmektedir.

3 Walras hem genel denge teorisinin hem de marjinalist değer teorisinin kurucusu (diğer marjinalistler C. Menger ve W. S. Jevons ile aynı yıllarda ve onlardan bağımsız olarak) bilinir. Babasından Fabianist sosyalizan görüşler edindiğini de biliyoruz. A. Shaikh ana akım iktisadın Walras'ı sahiplenişine ilişkin "Kendini sosyalist sayan Walras, modelini, 'sistemin ideal serbest rekabet sistemine dönüşmesini engelleyen güçleri politika koyucusunun anlamasına' yardım eden bir model olarak görür. Onun anlayışına göre uygulamada bu dönüşüme, 'doğru koşullarda, Devletin uygun bir yönlendirmesiyle' erişilebilir... Bu, tarihin öyle bir ince alayıdır ki kendini Fransız sosyalisti ilan eden biri şirket kapitalizmini savunan Anglo-Amerikanların koruyucu evliyası olmuştur." (Shaikh. 2018). Bu ironi bize Walras'ın ekonomik sisteminin bugün bütünüyle neoklasik iktisadın ana çatısını oluşturan Arrow-Debreu modeli tipi genel denge teorisinin tarihsel atası olduğunu unutturmamalı.

4 Kurgusal bir metinde yer aldığı için Bowles'un (2013) Jaffe'den aktardığı bu spekülatif iddiayı hoş görmek tabii ki mümkün.

5 William Jaffe sadece ilk iki bölümünü yazdığı Walras biyografisini tamamlayamadan 1980'de ölür. Fakat daha önce Walras'ın hayatına ilişkin yazdığı metinlere (mesela Jaffe, 1968) baktığımda hayli ilginç olan bu iddiaya rastlamadığımı belirteyim.

6 Bowles, Sam. 2013, "Three's a crowd: my dinner party with Karl, Leon, and Maynard" Jeannette Wicks-Lim and Robert Pollin (Der.), *Capitalism on Trial: Explorations in the Tradition of Thomas E. Weisskopf*. Northampton, MA: Edward Elgar Publishing.

7 Draper, Hal. 1985, *The Marx-Engels Chronicle: A Day-by-Day Chronology of Marx and Engels' Life and Activity*. New York: Schocken Books. Bir diğer kaynak da şüphesiz Marx'ın mektuplarıdır; bu döneme ilişkin mektuplar Marx-Engels Collected Works'ün 41. cildinde yer alır.

8 Gabriel, Mary. 2019, *Aşk ve Kapital: Karl ile Jenny Marx ve bir Devrimin Doğuşu*, Çev. B. Eres, D. Gedizlioğlu, G. Kurt, İstanbul: Yordam Kitap.

8 Lassalle'ın "Prusya devletinin destekleyeceği üretici kooperatifleri" talebinin çok da masum olmadığını ve daha sonra Alman kapitalizminin emperyalizme evrildiği aşamanın baş mimarı Otto von Bismarck ile bir işbirliği projesi olduğunu da eklemekte yarar var.

10 Draper, s. 112.

11 McLellan'ın Lassalle'e atfettiği "İşçiler! İsviçre Kaplıcaları'na gitmeden önce" alıntısının kaynağı da Morgan, R. 1965, *The German Social Democrats and the First International* Cambridge: Cambridge University Press, 1965).

12 Şüphesiz yaptığım bu spekülasyon ile 1864 yılında düelloda ölecek Lassalle'ın 1862 -1864 arası Walras'la tanıştığını ima etmiyorum. Nitekim, bu konuda yazıştığım Kaan Kangal, 1862 yılında 20, 21, 25 ve 26 Ağustos'ta Lassalle'ın Marx ve Engels'le yaptığı yazışmalarda Zürih adresini kullandığını ama bu yazışmalarda Walras'la buluştuğuna dair bir ibareye rastlanmadığını belirtiyor.

Kozmopolit Bir Kentin Hamallarının Diyeti

İBRAHİM HAMALOĞLU

AMERİKALI BİR HEKİM İZMİR'DEKİ HAMALLARIN SIRTLARINDA 180 KİLOYA VARAN YÜKLER TAŞIDIĞINI VE BU İNSANLARIN BİR AVUÇ KURU ÜZÜM, İNCİR VE KURU EKMEKLE BİRKAÇ HURMA VE ZEYTİNDEN OLUŞAN ÖĞÜNLERİYLE BU İŞİ ET YEMEDEN BAŞARDIKLARINI KAYDETMİŞTİ.

Yirminci yüzyıl başlarken, kozmopolit bir kent olan İzmir kültürel anlamda da artık dünyaya kendini ispat etmişti. Örneğin birçok dilde yayın yapmak için sayılı dünya merkezlerinden biriydi.[1] Osmanlı gayrimüsliminin sahip olduğu ve işlettiği ve hem erkek hem de kadın olarak kozmopolitan burjuvazinin üyeleri tarafından sıkça kullanılan pastane kafeleri, belki de modernliğin en önemli simgesiydi. Bu Avrupaî bir yönelimi ve ona göre bir yaşam tarzını yansıtmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'na kadar topluluklar arası ilişkiler genel olarak iyiydi ve yerleşimler hala etnik bakımdan birbirinden ayrıyken, aynı zamanda farklı dini topluluklara mensup elit kesimlerin birbirine karıştığı sadece pazarlarda, fabrikalarda ya da işçi sendikalarında değil, kafelerde ve spor kulüplerinde de sosyalleşen bir toplum vardı. Bunları takip eden sözlü ve müzikal iç içe geçme hadiseleri farklı etnik toplulukların birbirleriyle düzenli temas halinde olduklarını göstermektedir. Genel olarak sıkı bir etnik iş bölümü olmamasına rağmen, Avrupa şirketlerinde etno-dini sınırlar boyunca istihdam ve tabakalaşma hâkim olmuştur. Yabancılar tabakanın en üstünde yer alırken, Osmanlı gayrimüslimleri (Rum, Ermeni) yetenek gerektiren işlerin çoğunu üstlenmişlerdi. Müslümanlara sıra geldiğinde ise onlar halihazırda en düşük tabakadaki, en düşük maaşlı işleri çoktan doldurmuşlardı. 1912–1913 Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın ekonomik ve politik zorlamaları, kozmopolitan İzmir'in toplumlararası hoşgörüsünü, etkileşimini ve ticaretini tehlikeye attı.[2]

İmtiyazı İngilizlere ait olan İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba demiryolu hatlarının, 1865 yılından itibaren kademeli olarak işletmeye alınmasıyla Ege Denizi'ne

1910'lu yıllarda Hamallar Cemiyeti'nin bir gösterisi. Taha Toros Arşivi

1915 yılında İstanbul'da hamallar, Mortimer J. Fox. The National Geographic Magazine, Mayıs 1915, s. 500.

kavuşan nehir vadileri ve ötesinden gelen pek çok mal İzmir'e yığılmıştır. Bu durum, büyük tonajlı gemilerin doğrudan yanaşarak, daha kolay ve hızlı bir şekilde yükleme boşaltma yapabilecekleri modern bir rıhtımın inşasını zorunlu kılmıştı. Osmanlı yetkilileri 1867 yılında, ortakları İngiliz olan "İzmir Rıhtım Şirketi"ne, Kışla binası ile Tuzlaburnu arasında bir rıhtımın inşası ve işletmesi için imtiyaz vermişlerdi. Bu imtiyazı 1869'da satın alan Fransız Dussaud kardeşler, 1880 yılında inşaatı tamamladılar.[3]

Osmanlı Devleti'nde daha çok ticari hareketliliğin yoğun olduğu liman, iskele, han, mağaza ve şimendifer hatlarında çalışan hamallar, fiziksel açıdan güçlü olmalarının yanında sabırlı bir kişiliğe sahiplerdi. Bütün toplumlarda olduğu gibi bu hamallar, Osmanlı Devleti'nde de sosyo-ekonomik ve gündelik hayatın akışını sağlayan dinamik güç unsurlarındandı. Bunun yanında sarayın ihtiyaçlarının karşılanması için görevlendirilen saray hamallarının sayıları da azımsanamayacak miktardaydı. Bölge bölge örgütlenen ve farklı mekânlarda çalışan hamalların idaresi bulundukları mahallelerden sorumlu Belediye Meclisi tarafından seçilen hamalbaşı vasıtasıyla yürütülürdü. Her şeyden önce güvenilir olmalarına bakılan hamalbaşılar, hamal ücretinin iki katına kadar pay alırlardı. Hamallar ise bazen cüzi miktarlara çalıştırılsalar da bağlı oldukları loncalar tarafından belirlenen ücretlere razı olmuşlardır. Dolayısıyla belirlenen miktarın altında ya da üzerinde bir ücret talep etme hakları yoktu. Yalnız şimendifer ve rıhtım gibi yerlerdeki şirketlerde çalışan hamallar için Rüsumat Emanetinin özel bir ücret tarifesi hazırladığı olmuştur.

Her ne kadar hamal ücretleri belirlenmiş ve bunlara uyulması istenmişse de zaman zaman hamalların tarife dışına çıkarak daha fazla para talep ettikleri görülmüştür. Belirtilen ücretlerin birkaç misline kadar para talebinde bulunan hamallara karşı ise gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Aslına bakılırsa diğer meslek grubu çalışanlarıyla karşılaştırıldığında hamalların elde ettikleri gelir ya da kazancın azımsanmayacak oranda olduğu anlaşılmaktadır. Zira 1918 yılında bir hamalın aylık ortalama geliri, orduda çalışan ikinci ferik ile hemen hemen aynı iken bir daire müdüründen daha fazlaydı. Hamallar, Osmanlı coğrafyasının daha çok liman kentlerinde ve bilhassa İstanbul'da daha geniş bir çalışma alanı bulmuşlardır. Bu durum tamamen İskenderun, İzmir ve İstanbul gibi kıyı kentlerinde yaşanılan ticari ve sosyokültürel canlılığın bir yansımasıdır. Mevcut iskele ve limanlardaki malın öncelikle gemilerden indirilmesi, ardından arabaların giremediği dar yollardan pazarlara ve hanlara taşınması hamallar vasıtasıyla gerçekleştirilirdi. Dahası mal ve ürünlerin kıyılardan daha iç kesimlere aktarılması da hamallar tarafından yapılmaktaydı. Dolayısıyla hamalların üstlendikleri

Kahvehanede bir hamal, İstanbul 1925
The National Geographic

1899'da İzmir'de halı taşıyan bir hamal. ELIA Arşivi

misyon gereği, ticari aktivitelerde ve gündelik yaşamda hayli önemli bir yere sahip oldukları anlaşılmaktadır.[4]

Lady Hester Stanhope'un doktoru Charles Lewis Meryon tarafından kaleme alınan hatırata göre Yafa'daki Türk hamallarının, bir İngiliz hamalının kaldıramayacağı kadar ağır yükler taşıdığı, bunu da vücutlarını üzerindeki ağırlıklara göre iyi ve dengeli kullanmalarına borçlu oldukları aktarılır.[5] Amerika'daki tıp okullarında okutulmak üzere Doktor Reuben Dimond Mussey tarafından kaleme alınan yazıda, İzmir ve İstanbul'daki hamalların güçleri sayesinde meşhur oldukları, fiziksel gelişim açısından Avrupa'nın en iyi taşıyıcıları oldukları, içecek olarak sadece suyu tercih ettiklerine dair bilgilere yer verirken, İzmir rıhtımında, 180 kiloluk kasalardaki Küba şekerini depolara taşıyan hamalların gün boyunca bu işi yaparken hiç şikayetçi olmadığı, aldıkları ücretin taşıdıkları ağırlıkla doğru orantılı olması nedeniyle sık sık şeker kasalarının üzerine kahve çuvalları da ekledikleri, böylece taşınan ağırlığın 340 kiloya kadar çıktığı, bir keresinde 365 kiloluk rekor bir yükü taşıyan bir hamalın sık sık İzmir'i ziyaret eden Amerikalı mümessil tarafından bizzat not alınıp kaydedildiği belirtilirken bu hamalların sudan başka bir şey içmeyip, sadece ekmekle günlerini geçirdiklerine dair bilgiler de dergide kendisine yer bulmuştur.[6]

Avusturya'nın İzmir Başkonsolosu Scherzer'in, 1870'lerin başında hazırladığı bir rapordan, şehirdeki hamallar ve loncaları hakkında çok şey öğrenmek mümkündür: Hala İzmir'de ve diğer Türk şehirlerinde varlığını sürdüren ve önemli bir taşımacılık işi gören hamallardan söz etmek gerekmektedir. Devenin yüklenmesine değmeyecek veya arabaların giremeyeceği kadar dar olan sokaklarda hamallar her türde ve ağırlıktaki yükü, olağanüstü bir kuvvetle, beceriklilik ve dayanıklılıkla taşımaktadırlar. Ülkenin iç kesimlerinden gelen ve genellikle yayla insanı olan hamallar Ermeni veya Türk'tür. Güçlü-kuvvetli ve yapılı olan hamallar çok güçlü kemik yapısına sahiptir ve peynir ekmek ve meyve yemekte, su içmekte, aynı zamanda da yüz kiloya varan yükü çok uzaklara taşıyabilmekte veya merdivenlerden çıkarabilmektedirler. Hatta bazı hamallar iki yüz kiloya varan yük taşımakta ve develerle bu konuda yarışmaktadırlar. Hamallar çok güvenilir ve dürüst insanlar oldukları için depolarda uyumakta ve hatta bu iş için biraz da para almaktadırlar. Yaptıkları işin karşılığında kazançları fena değildir: günde 15–20 kuruş kazanmaktadırlar, masrafları az olduğu için de birkaç yılda çoluk çocuklarının yanlarına dönmektedirler. Hamallar bir tür lonca oluşturmaktadır ve başlarında hamalbaşı bulunmaktadır ki emrindeki hamallara iş dağıtmak, bir ambar kiralayarak buradan çıkan malları gemilere taşımak gibi işleri organize etmekle görevlidir. Bu loncaya gümrükten çıkarılan malların

taşınması hakkı da verilmiştir. Yapılan işlerin karşılığı olarak alınan paralar hamalbaşında toplanmakta; o da bu paraları hafta sonunda eşit olarak dağıtmaktadır. Hamalbaşı ise yaptığı bu işin karşılığında diğerlerinden bir miktar fazla para almaktadır.[7]

II. Abdülhamit zamanının sonlarında (1890-1910 arası) İstanbul'u ziyaret eden seyyah Willy Sperco, *Yüzyılın Başında İstanbul* başlıklı kitabında hamalların güçlü bir örgüte sahip olup, uzun bir süre siyasal bir rol oynadıklarını belirtir. Sperco "Fakir olsanız bile, kendinize ait ağır bir bavulu sırtınızda taşıyamazdınız. Ailenizin yardımıyla eşyanızı bir arabaya yükleyemezdiniz. Yalnız mahallenin hamalları bu hakka sahiptiler ve nakliye ücretlerini de kendileri saptarlardı. Hamalların başkanı gelir, eşyanızı incelerdi." diyerek kethüdaların hamalların başı olarak yaptıkları işi tarif etmektedir. Mahallelerde sıradan halkın yük taşımalarına sınır getirildiği de belgelerden anlaşılmaktadır. Hamalbaşı İstanbul mahallelerinde, kahvehanede ya nargile ya da çubuklarla tütün içerken bulunurdu. Hamallar mahallede belli oturma ve uğrak yerleri ile adresleri bilinen kişilerdi. Mahalle içinde yük taşırken veya pazar yerinde ilerlerken *varda* diye seslenirlerdi. Bu hamalın önünün açılmasını sağlardı. Hamallar taşıdıkları eşyaya zarar verdiklerinde belli bir ceza ile karşılaşırlardı. 1735 yılındaki bir fermanda bu durum belirtilmiştir.[8]

Gerçekten de hinterlandı böylesine büyük bir şehir için iç ve dış ticarette günlük nakliye ve taşımacılıkta demirbaş olan hamalların yemek kültürünü incelemek amacıyla Yakın Doğu'yu gözlemleyen Amerikalı bir hekim, 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki raporunda Suriye'deki gözü pek bedevilerin temel yiyeceklerinin buğday ekmeği ve deve sütü olduğunu, bu sütün kaynatılınca ya kesildiğini ya da tereyağı yapıldığını, hurmaların çiğ ya da pişmiş yenildiğini ve zeytinyağının da öğünlerin vazgeçilmezi olduğunu aktarmakta, etin ise bu yörelerde sadece lüks olarak tüketildiğini kaydetmektedir. Bunun yanında İzmir'in hamallarının 180 ile 360 kilo arasında değişen ağır yükleri tek seferde omuzlarına alıp taşıdıklarına bizzat şahit olduğunu da aktaran yazar, İzmir'de bir hamalın, bir kamyonu dolduracak kadar yükü omuzlarına yükleyip tek seferde taşıdığından da bahsetmiştir. Şehirdeki hamalların günlük öğünlerinin kuru incir, olgun zeytin ve çavdar ekmeğinden ibaret olduğu ifade edilirken, Yunan denizcilerinin de yemeklerinde oldukça mütevazi olduğu, bir avuç dolusu kuru incir, olgun zeytin ve çavdar ekmeğiyle öğünlerini geçirdikleri, akşam yemeğinde de ya küçük bir meyve ya da hiçbir şey yemedikleri, belki de bu nedenle aktif ve güçlü kaldıkları belirtilir. Silezyalılar, Romanyalılar ve diğer pek çok Şark milletinden insanın neredeyse vejetaryen bir yaşam sürdüğü ve et yiyen uluslara göre bir nebze daha güçlü, zinde ve uzun ömürlü oldukları da aynı satırlardan okunmaktadır.[9]

19. yüzyılda İstanbul'da bir hamal. SALT Galata Arşivi

1923 yılının Nisan ayında, insanların yemek kültürü ile ilgili doğru bilinen tüm yanlışları yazmak niyetiyle yola çıkan Doktor Charles Froude, bir süre sonra, bir işçinin "iyi ve besleyici gıda" sınıfını sadece bolca ekmek ve et tüketmek olarak görmesi nedeniyle kendisini Doktor Peebles ile tartışırken bulmuştu. Doktor Froude, Peebles'ın İzmir'deki hamalların sırtlarında 180 kiloya kadar varan yükler taşıdığını ve bu insanların bir avuç kuru üzüm, incir ve kuru ekmekle birkaç hurma ve zeytinden oluşan öğünleriyle bu işi et yemeden de başardıklarına dair görüşlerini de kaydetmiştir.[10]

DİPNOTLAR

1 Maureen Jackson, "Cosmopolitan Smyrna: Illuminating Or Obscuring Cultural Histories?", *Geographical Review*, vol. 102, no. 3, Haziran 2012, s. 338.
2 Henk Driessen, "Mediterranean Port Cities: Cosmopolitanism Reconsidered", *History and Anthropology*, 16:1, 2005, s. 134.
3 Engin Berber, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Domino Etkisi Yapan bir Eylem: İzmir Liman İşçileri", *European Journal of Turkish Studies*, no. 11, 2010, s. 2.
4 Abdullah Lüleci, "Yük Taşımacılığından Devlete İsyana: Ermeni Hamallar", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, 2018, s. 231- 232.
5 Charles Lewis Meryon, *Travels of Lady Hester Stanhope; Forming The Completion of Her Memoirs*, Henry Colburn Press, London, 1846, s. 190- 191.
6 Reuben Dimond Mussey, *Alcohol in Health and Disease : A Lecture Introductory to the Fourth Annual Course of the Miami Medical College*, Cincinnati, 15 Ekim 1855, s. 8- 9.
7 Engin Berber, s. 6.
8 Güray Kırpık, "Osmanlı'da Hamallık Mesleği ve İlgili Arşiv Belgeleri", *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, cilt 2, sayı 3, 2013, s. 226- 227.
9 John Harvey Kellogg, *The Natural Diet of Man*, The Modern Medicine Publishing, Battle Creek, Michigan, 1923, s. 283.
10 Charles C. Froude, *Right Food The Right Remedy*, Brentano's Publishers, New York, 1923, s. 207.

“Tarihin Ruhu” Hakkında Saadet Özen’le Sohbet

SÖYLEŞİ: GÖKHAN AKÇURA

TRT 2’DE YAYINLANAN BAŞARILI BELGESEL PROGRAMI “TARİHİN RUHU” 2019 YILINDAN BU YANA KESİNTİSİZ OLARAK DEVAM ETMEKTE. ŞU SIRALAR BEŞİNCİ SEZONU SÜRMEKTE OLAN PROGRAMI, YARATICILARINDAN (ARAŞTIRMA VE METİN YAZARI) SAADET ÖZEN’LE KONUŞTUK.

Kişisel geçmişinde arşivlerle ilişkin ne zaman, nasıl başladı? Film arşivleri ile ne zaman nasıl tanıştın? Tarihin Ruhu’ndan önce belgesel filmlerle yaptığın çalışmalar oldu mu?

Önce fotoğraf arşivleriyle, daha doğrusu fotoğraflarla ve bunların düzensiz de olsa muhafaza edildiği mekânlarla tanıştım. Bu da, 2005’te Notre Dame de Sion’un Türkiye’deki tarihi hakkında bir kitap yazarken oldu. Mezunlar Derneği’nin yardımıyla, o zaman Roma’da olan rahibelerin arşivine gidebildim. Henüz tarih bölümüne girmemiştim, akademik tarihçiliğin yöntem ve çerçevelerinden habersizdim. Yazılı belgeler de benim için yeniydi, yöntem konusunda da hemen hiçbir bilgim yoktu. Fakat orada, karton kutuların içinde duran fotoğraflar çok daha fazla merakımı uyandırdı. Notre Dame de Sion (NDS) hakkındaki kitap, bu fotoğrafların nasıl “görülebileceğine”, metni nasıl tamamlayacağına, ama ayrıca metinlerde çok sıradan olduğu için geçmeyen bazı ayrıntıların fotoğraflarda birikmesine dair tecrübe kazandırdı. Daha sonra Can Dündar, NDS tarihinin bir belgeselini yaparken birlikte çalıştık. Film arşivlerine de bu şekilde adım attım. Daha sonra gerek Mustafa’nın da içlerinde olduğu bazı belgeseller gerek öykülü filmler için yurtdışı arşivlerinde araştırmalar yapmaya başladım. Bunlar o zamanlar dışarıya kapalı, tarihçilerle bağları çok zayıf olan yerlerdi. Çoğu elindeki filmleri henüz dijitale aktarmamıştı. Arşive gidip seyrederek bölüm seçmek gerekiyordu. Kataloglar eksikti, filmlerin nerede, ne zaman çekildiği, arşive geliş öyküsü çoğu zaman bilinmiyordu. Muazzam bir deneyimdi. Türkiye’deki film arşivlerini çok geç gördüm. Bu da ilk olarak, Atalay Taşdiken ve Hacı Mehmet Duranoğlu’nun yönettiği, Hacı Mehmet ile metnini yazdığımız “Bırakın Çocuk Oynasın, Osmanlılar Devrinde Sinemanın Öyküsü” belgeseliyle oldu. Kültür Bakanlığı Sinema Genel Müdürlüğü Arşivini de böylece tanımış oldum. Tarihin Ruhu ile de TRT Arşivine adım attım.

Atalay Taşdiken, Beran Pekol, Saadet Özen, Üzeyir Karataş (soldan sağa) "Tarihin Ruhu" üzerinde çalışırken

"Tarihin Ruhu" projesi nasıl ortaya çıktı? İlk fikir kimden geldi? Nasıl bir ön çalışma yapıldı? Görev bölüşümü nasıl ve fiili çalışma nasıl gerçekleşiyor?

Tarihin Ruhu gibi bir isim hiç düşünmemiştim ama programın genel çerçevesi arşivlerde ilk çalışmaya başladığım zamanlardan beri aklımda vardı. Aslında bu fikir, arşivlerde sık sık karşılaştığımız eksikler ve görsel malzemenin belgesellerde kullanımındaki sorunlar karşısında, yani pratik ihtiyaçlara cevap vermek üzere gelişmişti. Arşivlerde / depolarda bulduğumuz filmler çoğu zaman belge niteliğine sahip değildi. Görülen mekân ve figürler, yapımcı, kameraman hakkında hiçbir fikrimiz olmayabiliyordu. Film baştan beri uluslararası dolaşımda olan bir malzeme olduğu için arşivciler için de bu sorulara cevap vermek kolay değildi, hatta çoğu zaman imkânsızdı. Program taslağındaki amaç kısaca ve sadece şuydu: Filmlere birer belge niteliği kazandırmak, onları öncelikle "kim, ne zaman, nasıl çekti" gibi basit ve elzem bilgilerle donatmak; böylece ileride, yeni araştırmalarda kullanılmalarını kolaylaştırmak. Sonradan, Arte'de, Serge Viallet'ninki gibi benzer programlar olduğunu öğrendim, fakat temel bir fark vardı: Onlar katalog bilgileri daha sağlam olan filmlerle çalışıyor, içeriğe odaklanabiliyorlardı. Biz ise koşullar gereği, öncelikle belgesel ayrıntıları çözmek zorundaydık. Böylece bir "film belgeliği" oluşacaktı, hatta programın en büyük hizmeti bu olacaktı.

Birkaç yıl önce Atalay Taşdiken ile "Bırakın Çocuk Oynasın" belgeselini çekerken ona bahsettim, o da uygun buldu ve çalışmaya başladık. Ancak her hafta tekrar edilebilecek bir araştırma ve yapım temposunu yakalamak hiç kolay olmadı. Epey tartıştık da. Tarihsel ve mekânsal genel çerçevenin içine filmi yerleştirmek, bir yandan da bilgi yığılmasını engellemek, filmi merkezde tutmak gerekiyordu. Bir de tabii genel kitlenin seyredebileceği bir format lazımdı. Atalay da kurgumuzu yapan Beran Pekol da format konusunda benden çok daha deneyimliydi. Bazı grafiklerle ekranı hareketlendirmeye onlar karar verdi,

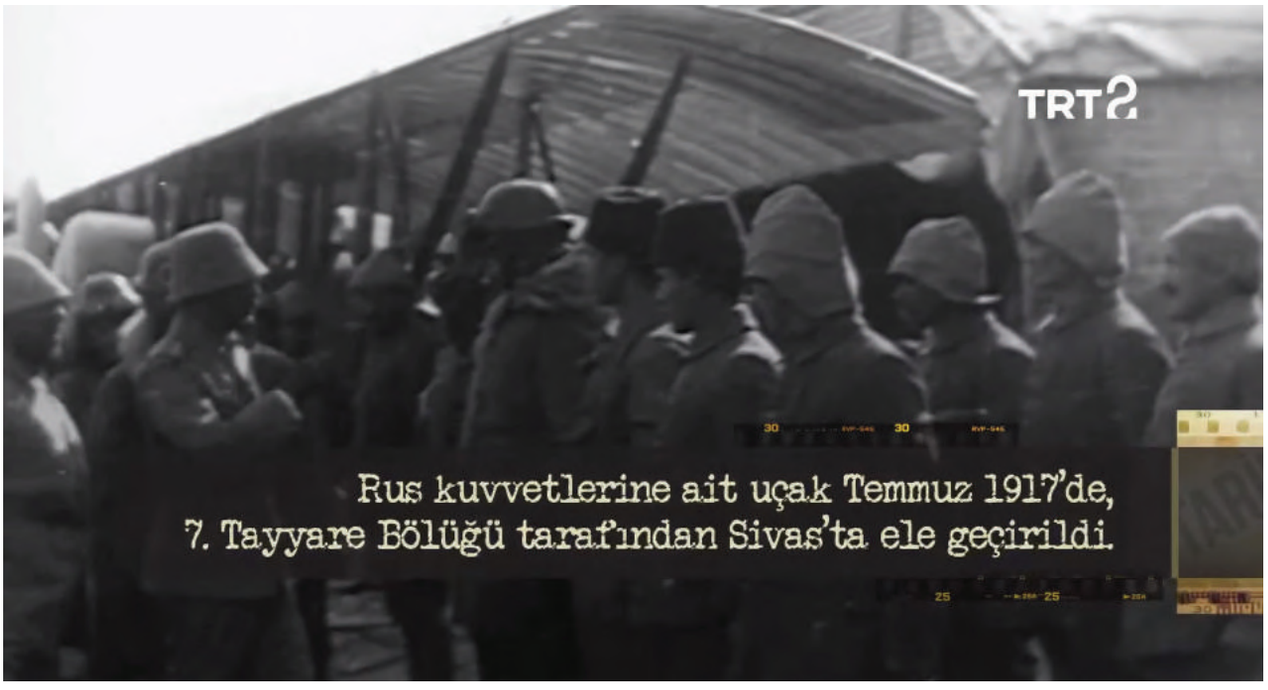

seyircinin tepkilerine göre haklı çıktılar gibi görünüyor. Önce bir deneme bölümü yapıp birkaç kişiye seyrettirdik. Atalay yapımcılığı üstlenerek programı TRT 2'ye tanıttı, kabul edilince devam ettik.

Kalabalık bir ekip değiliz, ama İstanbul ve Afrika'ya dağılmış vaziyetteyiz. Ben araştırma ve metin kısmıyla ilgiliyim. Kurgu ofisinde Beran Pekol ve Umut Şen var. Yapım ofisinde Yasin Taşdiken de bürokratik kısımlarda görev alıyor. Mert Sinay ve Korhan Güneş hem araştırmada ve hem yapımda ekibin geri kalanına yardım ediyorlar. Bazı bölümlerde danışmanlarımız oldu. Bunun dışında dostlarımız var: Tuğçe Uzel, Cengiz Kahraman ve Osmanlıca metinlerde başımız sıkıştığında sorduğumuz Üzeyir Karataş ne zaman yardım gerekse cömertçe ellerini uzattılar. Jenerik müziğimizi Ayşe Önder ve Ümit Önder besteledi. Bazı bölümlerde özel destek aldık: Birinci Bölüm'de İhsan Güneş, Dördüncü Bölüm'de Türkan Olcay. Osmanlı havacılarıyla ilgili olan 36. Bölüm'de de Emin Kurt ve özellikle filmlerin tarihinin tespitinde ve kişilerin teşhisinde çok kritik olan askeri rütbeler ve üniformalar konusunda bize sabırla cevap veren Kadir Türker Geçer çok destek oldu. Venizelos bölümünde Yunanca gazeteleri taramamıza Firüzan Melike Sümertaş yardım etti.

Film arşivlerinin peşine düşmek nasıl bir olgu? Nerede ne bulacağınızı nasıl biliyorsunuz? Çalışma programınız nasıl gelişiyor?

Arşive göre değişiyor. Bir katalog olsa ve bu çok düzgün tutulmuş olsa bile, araştırmacının arşivdeki

filmlere aşinalığının olması şart bence. Kataloğa girmemiş ayrıntıları fark etmek, başka bir açıdan filme bakmak, yeniden anlamlandırabilmek için. Nerede ne bulacağımızı ancak bu şekilde, arşiv ve film gördükçe öğrenebiliyoruz. Bu da zaman alıyor.

Ana film kaynaklarınız nereleri? Bunlara ulaşmak zor olmadı mı? Bürokrasi sorunlarını aşmak, izin almak, filmi aldıktan sonra teknik sorunlarla uğraşmak işin zahmetli tarafları. Bunların nasıl yapıldığı hakkında bilgi verir misin?

İşin bu kısımlarını hep Atalay Taşdiken üstlendi. İlk başta bazı başka arşivlerden film kullanmıştık. İki sezondur yalnız TRT Arşiv Dairesi'nden film alıyoruz. Program yine TRT bünyesinde, TRT 2'de yayınlanması kurallar çerçevesinde, düzenli çalışmaya imkân sağlıyor. TRT Arşiv Dairesi yeni bir dijital restorasyon projesine başladı. Filmler çok yüksek çözünürlüklü olarak taranıyor, bize bu halde geliyor. Bu arşiv açısından çok önemli bir çalışma. "Tarihin Ruhu" da yeni ortaya çıkan bu filmlerin belge haline gelmesini sağlıyor: Nerede, ne zaman, kim tarafından çekildi, olay ne, gibi sorulara cevap bulunmuş oluyor.

Filmleri edindikten sonra, işin araştırma kısmı başlıyor. Kitaplar, dergi ve gazeteler elden geçiyor. Bu aşama hakkında anlatmak istedikleriniz...

İlk adım, hangi filmi ele alacağımıza karar vermek. Araştırma ekibi olarak filmi seyredip anlamaya çalışıyoruz ve yüzde doksan ihtimalle ilk sefer pek az ayrıntıyı teşhis edebiliyoruz. Çoğunlukla sessiz filmleri inceliyoruz. Çekim tarihleri, yapımcıları, kameramanları belli değil, hatta bazılarında olay ve kişiler de net değil. Çok tanınmış kişiler varsa onları görüyoruz tabii, ama bu pek bir ipucu sağlamıyor. Yazılar varsa iş tabii çok kolaylaşıyor, tek bir cümle bile olsa çok şeyi değiştiriyor. Yazı yoksa kişilere, duruşlarına, kıyafetlere, üniformalara, mekânsal ayrıntılara bakarak olayı ve zamanı anlamaya çalışıyoruz. Eninde sonunda bir noktaya varılıyor. Bundan sonra genel çerçeveyi kurabilmek için konuyla ilgili makaleleri,

kitapları hızla bir araya getiriyoruz, bir taraftan da dönemin kaynaklarını araştırmaya başlıyoruz. Amaç biraz da dönem seyircisinin gözünden, onların ulaşabileceği gazete, dergi gibi kaynaklardan olayı ya da filmi takip etmek. Sonuç olarak öğrendiklerimizi, perspektifleri bütün olarak belgesele yansıtamıyoruz. Ama öğrendiklerimizi hiç kullanamayacak olsak bile mümkün olduğu kadar kapsamlı çalışmaya gayret ediyoruz. Bir çerçeve kurmak başka türlü mümkün değil.

İçeriğin dışında filmin çekim öyküsü ayrıca dikkat gerektiriyor. Tarih araştırmalarında film çekimleri nadiren özellikle belirtildiği için, mümkün olduğu kadar geniş dönemsel kaynak taramasıyla film hakkında bilgi edinmeye çalışıyoruz. İkinci aşamada metni yazarken, kavramış olduğumuz bu olayı ne şekilde öyküleştireceğimize karar vermek gerekiyor. Tekrar filme dönüp konuya hangi çerçevenin içinden bakacağımızı ve karakterleri belirlemeye çalışıyorum. Metni görüntüleri düşünerek yazıyorum, bir belgeselde görüntü karşılığı olmayan bir bilgi vermek mümkün değil. Metin kurgu ofisine, görüntüleri de not edilmiş olarak gidiyor, son kararları onlar veriyor. Yapım ve seyirci gözüyle değiştirdikleri, farklı görüntü kullandıkları elbette oluyor. Fakat şu kesin: Tarihini, içeriğini bilmediğimiz görüntüleri kullanmamaya gayret ediyoruz. Arada gözden kaçanlar olmuştur, fakat görüntüleri tıpkı yazılı belgeler gibi,

tarihsel kapsamını göz önünde tutarak kullanmaya çalışıyoruz.

Film arşivlerimiz daha çok hangi konulara odaklanmış? Bunun nedenleri ne acaba?

Bu soruya yanıt vermek zor çünkü bizdeki bütün arşivleri göremiyoruz. Arşivcinin ya da arşivin kendini "bilgi tapınağının bekçisi" konumuna tayin etmesi hastalığı ne yazık ki hâlâ devam ediyor. Bu özellikle kurumsal arşivler için geçerli. Görebildiğim kadarıyla Osmanlı döneminden 1950'lere kadar saklananlar ağırlıklı olarak haber filmleri çünkü öykülü yapımların sayısı başka yerlere kıyasla çok daha düşük, yapan şirketlerin büyük bir kısmı arşivlerini aktaramadan ortadan kalkmış. Bununla birlikte kayıp ya da yanmış sayılan pek çok filmin kopyaları arşivlerde karşınıza çıkabiliyor da. Ayrıca aynı filmin birkaç kopyası yapılmış ve bunlar farklı arşivlere dağıtılmış da olabiliyor. TRT Arşiv bu bakımdan çok kritik ve zengin bir arşiv çünkü programları hazırlarken çok fazla film alınmış, dolayısıyla çeşitlilik çok fazla. Eskiden "TRT filmleri ziyan etmemek için üstüne yeni film çekerdi, o yüzden ellerinde hiçbir şey yok" gibi rivayetler dolaşırdı, bunun kesinlikle doğru olmadığını söyleyebilirim. Restorasyon çalışması ilerledikçe sürekli yeni filmler çıkıyor. Bunun dışında Sinema Genel Müdürlüğü gibi çok büyük gayretle filmleri restore eden birimler, Erler Film gibi 1950'lerden sonra çekilmiş öykülü filmleri dijital ortama aktaran ve arşiv kurmakta olan şirketler mevcut.

Yerli kaynaklar dışında, yabancı arşivlere de uzanabiliyor musunuz? Bunun nasıl gerçekleştirildiğinin öyküsünü anlatır mısınız?

İlk sezonlarda yurtdışından film almıştık. Çok sevgili arkadaşımız Elif Rongen Kaynakçı'nın hep çok yardımcı olduğu Hollanda Eye Film Museum, Pathé, yüksek lisans tezimde çalışma fırsatı bulduğum Makedonya Kinematek gibi. Yurtdışıyla çalışmak zor değil. Hele şimdi, dijital aktarma yöntemleri mevcut olduğu için birkaç gün içinde istediğiniz filmi elde edebiliyorsunuz. Ancak bütçeler genellikle çok yüksek. Son sezonlarda yalnız TRT Arşiv'den film kullandık, böyle devam edeceğiz gibi görünüyor.

En zor hayata geçirdiğiniz "Tarihin Ruhu" programı hangisiydi? Öyküsünü anlatır mısınız?

16. Bölüm'ün metninde çok zorlanmıştım, hem de hiç beklemediğim halde. Yaklaşık kırk beş dakika uzunluğunda demiryolu inşaatı filmimiz vardı, yani görüntü sıkıntımız olmaz diye düşünmüştük. Görüntülerin nerede çekildiği belli değildi fakat bunu da fazla dert etmemiştik, her nedense hepimiz bunun Bağdat Demiryolunun bir bölümü olduğuna dair bir hisse kapılmıştık. 1. Dünya Savaşı sırasında, Adana civarındaki çalışmalar, Toros tünelleri diye düşünüyorduk... Fakat bir türlü görüntülerle okuduklarımız birbirini tutmadı. Zaten görüntülerde bir-iki yer, demir bir köprü başka yerde olduğumuzu gösteriyordu. Sonunda filmlerin, savaş sırasında başlayan ve yarım kalan bir projeden görüntüler içerdiğini anladık: 1. Dünya Savaşı sırasında Ankara-Erzurum Demiryolu inşaatı, daha doğrusu girişimi. Zorluk, bu konuda çok az araştırmaya ulaşabilmiş olmamızdan kaynaklanıyordu. Dönemin kaynaklarını iyice araştırarak, fotoğraflar bulup eşleştirerek bölümü tamamladık. Film arşivlerinin, döneminde temsil edici sayılıp sonradan unutulan bazı olayları muhafaza edebildiğine dair iyi bir örnekti.

Bundan sonrası için hedefleriniz, arzularınız, hayalleriniz...

Hayalimiz ve arzumuz, bütün arşivlerdeki filmlerin olması gereken yere, seyirci karşısına çıkarılması. Film marjinal bir belge değil, aksine, bunlar döneminde kitlesel tüketim için üretilmiş olan, dolayısıyla dönemin sivrilen olaylarını ve tepkileri düşünmeye imkân sağlayan, iktidarların mesajlar iletmekte, meşruiyetlerini kurmakta kullandığı araçlar. Tarih disiplininin bu belgelerden mahrum kalması, elbette boyutları koruyarak, bugünü sosyal medya olmadan değerlendirmeye benziyor.

Kurtuluş Savaşı'nın Tek Millî Kongresi Niçin Sivas'ta Toplandı?

ADNAN MAHİROĞULLARI

MİLLÎ BİR KONGRENİN TOPLANMASI İÇİN BİR BAŞKA ŞEHRİN DEĞİL DE SİVAS'IN SEÇİLMESİ, KUŞKUSUZ GEREK İNSANI GEREKSE STRATEJİK ÖZELLİKLERİNİN SONUCU OLDUĞU KADAR KONGREYE KARAR VEREN KURMAY HEYETİNİN STRATEJİ UZMANLIĞININ DA SOMUT BİR GÖSTERGESİDİR.

GİRİŞ

Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı topraklarının İtilaf güçlerince yer yer işgal edilmesi akabinde, ülkeyi içine düştüğü felaketten kurtarmak amacıyla aydınlar arasında iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Birinci görüş, Amerika ya da İngiltere gibi güçlü bir devletin mandası altına girilmesini; ikinci görüş, kurtuluş için ülke genelinde bir millî mücadele başlatılmasını öngörmüştür. Birinci görüşün savunucuları, düşmanların çağın en modern silahlarına sahip olduğu tespitinden hareketle, emperyalist güçlere karşı koyabilmenin gerçekçi bir çare olmayacağına inanmışlardır. Sonuçta söz konusu dönemde "Amerikan muhipleri" ve İngiliz muhipleri" gibi iki "mandacı" grup ortaya çıkmıştır. İkinci görüşün savunucuları, Türk milletinin bağımsız yaşama azmine güvenip kayıtsız şartsız "ya istiklal ya ölüm!" parolasıyla mücadele edilmesine karar vermişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, H. Rauf Orbay ile Sivas Kongresi günlerinde kongre binası önünde (4 Eylül 1919)

Sivas Kongresi'nde İngiliz mandasına nazaran "ehven-i şer" olarak görülen Amerikan mandasına girilme önerileri tartışılmış; ancak Amerikan mandasına girilmesi Mustafa Kemal'in liderlik karizması ve ustaca manevralarıyla engellenerek emperyalizme karşı topyekûn "millî başkaldırı" ve "millî direniş" kararı alınmıştır. Başka bir ifadeyle, 4 Eylül Sivas Kongresi ile Türk milletinin özellikleriyle[1] taban tabana zıt olan muhtemel manda/müstemleke dönemi engellenmiş, inanç ve cesaretle bir ülkenin himayesinde yaşama olgusu özgürlüğe dönüştürülmüştür. Bu bakımdan, Sivas Kongresi "Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." ifadesi doğrultusunda, Türk tarihinin sonucu manda yaşamına varabilecek akışını değiştiren önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı topraklarının İtilaf güçlerince yer yer işgal edilme tehlikesi, millî mücadeleye karar veren ekibi, "savunması kolay", "güvenilir ve emin bir kent" arayışına itmiştir. Nitekim, II. Mahmut döneminde başlatılan ve II. Abdulhamit döneminde Anadolu›ya da taşınan "rüştiye", "îdadî" ve "harp okulları" gibi müfredatı Avrupaî tarzda düzenlenmiş modern eğitim kurumlarında yetişen millî mücadele ekibi, bu okullarda aldıkları modern strateji eğitimi sayesinde muhtemel saldırılara karşı Kongre'nin emniyeti için savunması kolay ve güvenilir kent olarak Amasya Genelgesi'nde belirtildiği üzere Sivas'ı seçmiştir.

Makalede, Kurtuluş Savaşı'nın tek milli kongresinin hangi muhtemel gerekçelerle Sivas'ta toplanmasına karar verildiği, keza Amasya Genelgesi'nde yer alan "Anadolu'nun her bakımdan güvenilir ve emin kenti Sivas'ta millî bir kongre toplanacaktır." ifadesindeki "güvenilir kent Sivas" söyleminin mantığı irdelenecektir.

SİVAS VE CİVAR İLLERDEKİ ASKERÎ BİRLİKLERİN M. KEMAL'İN MÜFETTİŞLİĞİNİ YAPTIĞI 3. ORDUYA BAĞLI OLMASI

Mustafa Kemal, Anadolu'ya "3. Ordu Müfettişi" göreviyle geçmiştir. Ayrıca 3. Kolordu'nun Sivas'ta bulunması, Kongre'nin güvenliği açısından birinci derecede önemli bir avantaj olarak görülmüştür. Zira, 3. Kolordu'ya bağlı iki tümenden 15. Tümen'in Samsun'da, 5. Kafkas Tümeni'nin de Amasya'da konuşlanması Sivas'a muhtemel bir düşman saldırısını durdurabilecek güzergâh üzerinde olmaları da önemli bir avantajdır. Başka bir ifadeyle, deniz yoluyla Samsun'a yapılacak bir düşman çıkarması, Kolordu'ya bağlı iki tümen tarafından Samsun-Sivas geçidi tıkanarak engellenebilecektir.[2] Ayrıca, Sivas'taki 3. Kolordu ve bağlı iki tümenin Mustafa Kemal'in müfettişliğini yaptığı 3. Ordu'ya bağlı olması da bir başka imkan sağlamakta; ordu müfettişliği sıfatıyla Mustafa Kemal'e 3. Kolordu Komutanı'na ve Sivas Valisi'ne emir verme[3] yetkisi tanımaktaydı.

SİVAS'IN JEOSTRATEJİK KONUMU

Anadolu coğrafyası içinde stratejik konuma sahip nadir kentlerden biri Sivas, diğeri de Afyonkarahisar'dır. Bu cümleden olarak, Anadolu'nun güvenliği açısından batıdaki "kalpgâhı" Afyonkarahisar, doğudaki kalpgâhı da Sivas'tır.[4]

Sivas, üç tarafı yüksek dağlarla, kuzeyi ise yüksek Mereküm Platosu'yla çevrili dar bir vadinin içindedir. Vadinin doğusunda "Seyfe Beli" geçidi, batısında Ankara yolunun geçtiği "Sınır Değirmeni" geçidi, kuzeyinde "Tavra Boğazı", güney batısında "Taşlıdere Boğazı" gibi sınırlı sayıda doğal geçit bulunmaktadır. Dolayısıyla, muhtemel bir düşman saldırısında bu dört geçit askerî birliklerle tutulduğunda şehri savunmak kolaylaşacaktır.

Sivas'ın söz konusu jeostratejik konumunun önemine, Mustafa Kemal ve silah arkadaşları yanı sıra, kimi yabancı askerî uzmanlar da parmak basmıştır. Bunlardan biri Fransız Yüzbaşı Felix de Beaujour, diğeri İngiliz Albay Fred Burnaby'dir.

Felix de Beaujour'un seyahatnamesinde Sivas'tan birkaç cümleyle bahsedilmişse de, bu birkaç cümle içinde, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu için öne çıkan Rus tehlikesine karşı şehrin stratejik önemini vurgulayan çarpıcı tespitler vardır. Felix De Beaujour, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde diplomat gözüyle tüm Anadolu'yu gezerek muhtemel Rus saldırısına karşı Erzurum ve Sivas'ın stratejik önemini aşağıdaki cümlelerle ifade etmiştir:

> Konumu itibarıyla Sivas, Yüksek Anadolu Platosu'na giden yollar kavşağında ve bu yarımadanın anahtarı konumundadır. Bugün Doğu Anadolu'da Ruslar tarafından tehdit edilen Türkler, bu şehri çok iyi tahkim etmek zorundadır; çünkü Erzurum ve Sivas, Rusların yöreden geçmesini engelleyecek iki şehirdir.[5]

İngiliz Albay Fred Burnaby de, seyahatnamesinde Sivas'ın stratejik öneminden bahsederek aşağıdaki tespitlerde bulunmuştur:

> Sivas, Asya Yarımadası'nın kilit noktasıdır. Türkler Anadolu'da Rus tehdidi altında oldukları sürece bu yeri iyi tahkim etmelidirler. Ruslar; Kars, Ardahan, ve Beyazıt'taki ilk savunma hattını geçmeyi başarır, ardından Erzurum'u alırsa, Üsküdar'a kadar Sivas'tan başka müstahkem şehir kalmayacaktır.[6]

Diğer taraftan, II. Abdulhamid, Anadolu'ya Doğu'dan ya da Güney ve Kuzey'den gelecek bir saldırı ihtimaline karşı Sivas'ın stratejik önemiyle ilgili 1892'de Topçu Kaymakamı Muhittin Bey'e bir rapor hazırlatmıştır. Raporda, özellikle Sivas'ın yollar kavşağında

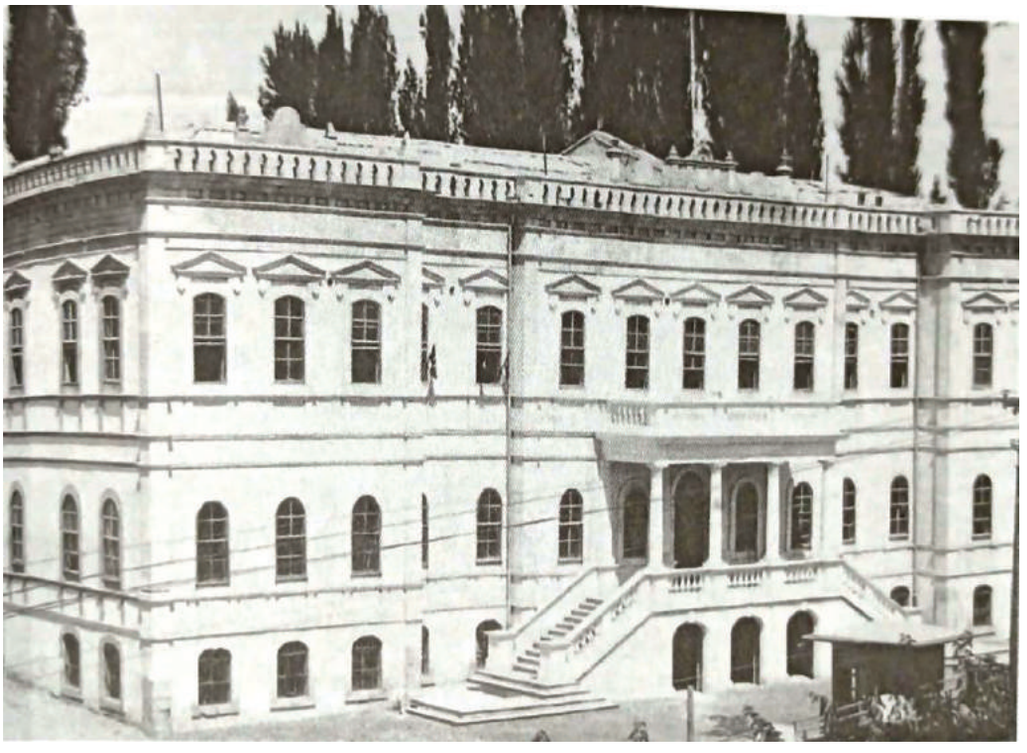
Fotoğraftakiler: Mustafa Kemal'in sağında Heyeti Temsiliye üyeleri Bekir Sami (Kunduh), Hüseyin Rauf (Orbay) ile Yaveri Muzaffer (Kılıç), solunda gazeteci Ruşen Eşref (Ünaydın), Tümen Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) ve Yaveri Cevat Abbas (Gürer) bulunmaktadır

izlenmesi zorunlu güzergâhlar üzerinde bulunmasına, keza askerî üst olarak kullanılmasına müsait olduğuna dikkat çekilmiştir:

> Sivas Şehri, Anadolu'nun bir numaralı kilit şehridir. Zira Samsun'dan çıkan şose, ancak Sivas Şehri'nde çeşitli yönlere ayrılır. Şöyle ki biri; Sivas'tan Erzurum, Erzincan ve Bayezit yoludur. İkincisi, Sivas, Harput, Bitlis ve Van yoludur. Üçüncüsü Sivas, Harput, Diyarbekir, Musul, Bağdat yoludur. (..). Trabzon ve Sinop arasında bulunan Karadeniz sahilinden herhangi bir noktadan bir at, yahut öküz arabası Van, Diyarbekir, İskenderun, Halep, Ankara yönüne gitmek için mutlaka Sivas'tan geçecektir. (...). Hele Ankara şimendifer hattı Sivas'ın kazanmış olduğu askerî önemi yeniden parlatmaktadır. Zira, bu şimendifer hattı vasıtasıyla, 4. Ordu mevkiine, özellikle de Erzincan, Erzurum, Bayezıt'e doğru askerî sevkiyatın merkezi ve dağıtım yeri yine Sivas olacaktır. (...) Karadeniz ve Erzurum tarafından olabilecek bir saldırı, Ankara şimendifer hattının korunması da yine Sivas Şehriyle güvenli kılınacaktır. (...). Ayrıca, Ankara şimendifer hattı mümkün olduğu taktirde Sivas'a yaklaştırılmalıdır.[7]

Mustafa Kemal ve ekibi, Felix De Beaujour, Fred Burnaby ve Muhittin Bey'in Sivas'ın stratejik önemi hakkındaki görüşleri çerçevesinde 22 Haziran 1919'da yayınlanan "Amasya Genelgesi"ndeki "Anadolu'nun her bakımdan güvenilir ve emin kenti" ifadesiyle vilayetin hem nitelikli insan kaynağı, hem de stratejik

4 Eylül Kongre Binası

önemini bir kez daha vurgulamıştır. Bu bakımdan, kongrenin Sivas'ta toplanması tesadüfi değil; tamamen M. Kemal ve arkadaşlarının dehası ve strateji uzmanlığının somut bir göstergesidir.

SİVAS HALKININ HASLETLERİ

Amasya Genelgesi'ndeki "Anadolu'nun her bakımdan güvenilir kenti Sivas'ta millî bir kongrenin toplanacağı" ifadesinde, Sivas'ın stratejik önemi kadar, kuşkusuz insan kaynağının niteliklerine de vurgu yapılmak istenmiştir. Zira, insan/mekân ilişkisinde mekâna anlam katan üzerinde yaşadığı insandır. Ceyhun Atuf Kansu'nun 1960'lı yıllarda Sivas'ta yayınlanan *Su Dergisi*'ndeki "Sivas Toprağı" başlıklı yazısında Sivas insanının niteliklerine, keza yaşadığı topraklara ne denli anlam kattığına dikkat çekilmiştir:

> Sivas yaylası, dışarıdan kıraç, kavruk ama içi gizemlerle doludur (...) Bir baştan bir başa Suşehri'nden Şarkışla'ya, Yıldızeli'nden Kangal'a bu topraklar kıraç ve kavruktur. Bu topraklar, nasıl oluyor da Türklerin en soylu insan hazinesini besliyor? İşte Sivas toprağının gizemi budur.

Nitekim, Sivas halkı, Kansu'nun "Türklerin en soylu bu insan hazinesi" ifadesini somutlaştıracak şekilde daha İzmir'e Yunanlıların çıkışından iki gün sonra, ilki 17 Mayıs 1919'da olmak üzere işgali protesto etmek/kınamak amacıyla üst üste üç miting yaparak vatanseverliğini ortaya koymuştur. Binlerce Sivaslı, tarihî Ulu Cami'nin önünde toplanıp İzmir'in işgalini protesto etmiş; İstanbul Hükümeti›ne ve İtilaf Devletleri temsilcilerine hitaben şu telgrafı çekmiştir:

> Zat-ı Sami-i Sadaretpenahiye Mahreci; Sivas 4 Haziran 1335 (1919)
>
> Sivas'ın Cami-i Kebiri'nde Allah'tan tazarru-ı adalet eden binlerce Müslüman kararıyla Düvel-i Mu'azzama mümessillerine keşide ettiğimiz telgrafta son sermayemiz olan iki damla kan ile büyük ruhumuzu me'ali-i medeniyyeye hadim kılmak farzını bizden diriğ etmemelerini tekrar istirham ettik. İrcaa-ı vatan perveranize bütün kabiliyet ve mevcudiyeti ile müzahir olacağını Allah huzurunda ahd eden bu cema'atin yed-i akibeti vuzuh ile göremememekten mütevellid bir asabiyet ile vaziyetimiz hakkında ma'lumat-ı seri'a buyurulmasını istirham ediyoruz. Ne oluyoruz bunu vakit ve zamanıyla bilelim icraatımızda geç kalmayalım i'damımız mukarrer ise ölümün bir şekl'i ulviyetini intihaba vakit bulmak isteriz.
>
> Sivas Müftüsü Abdurrauf, Osmanpaşazade Halid, Evliyazâde Abdullah, Hazinedarzâde Zihni, Mahirbeyzâde Emir [8]

Millî Mücadele ekibinin Samsun'a çıkıp Amasya ve Tokat üzerinden Sivas'a geldiği 27 Haziran gününü Mustafa Kemal Nutuk'ta anlatırken; "Sivas şehrine girerken caddenin iki tarafı büyük bir kalabalıkla dolmuş, askerî birlikler tören düzeni almıştı. Otomobil'den indik. Yürüyerek asker ve halkı selamladım. Bu manzara muhterem Sivas halkının ve Sivas'ta bulunan kahraman subay ve askerlerimizin bana ne kadar bağlı ve sevgiyle dolu olduklarını ispat eden canlı bir şahitti." diyerek Sivaslıların milli mücadelenin daha başlarında içtenlikle kendilerine sahip çıktıklarını belirtmiştir.

Sivas halkı, Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının Erzurum'dan Sivas'a geldiği 2 Eylül'de de aynı sıcaklığı göstermiştir. Dönemin Sivas Valisi Reşit Paşa'nın hatıralarında söz konusu coşkulu karşılamaya yer verilmiştir:

> 2 Eylül 1919 günü Sivas'ta ne kadar at ve araba varsa, halkı Erzincan yolu üzerine götürdü. At bulamayan, araba tedarik edemeyenler de yaya olarak o istikamete dökülürken, ben hükümet konağından ayrılmadım. Halkın böyle bir sevinç içinde akışını penceremde uzun uzun seyre daldım, fa-

kat gözlerim dolu dolu oldu; kalbim heyecanla çarpıyordu.[9]

Diğer taraftan, Sivaslılar, İstanbul'da kurulan "Vilayet-i Şarkiyye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti"nin şubelerini kısa sürede Sivas ve kazalarında da faaliyete geçirmiştir. Cemiyet, Millî Mücadele'de halkı örgütlemek üzere harekete geçmiş; bu bağlamda Sivas kongresi günlerinde eli silah tutan Sivaslı gençler mahalle muhtarlarına başvurarak "Kuva-yı Milliye'ye" destek vermek ve muhtemel görünen umumi bir harbe gönüllü katılmak üzere kayıtlarını yaptırmışlardır. Nitekim, TİTE (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü) Arşivi'nde, sıra no: 766, kutu no: 19 ve 64-65-68 nolu ve 27 Kanunu evvel 1335 (27.12.1919) tarihli belgelerde, Gökmedrese mahallesinden 68, Alibaba mahallesinden 875, ve Çiçekli mahallerinden 52 nefer olmak üzere toplam 995 kişinin[10] isim ve mensup olduğu ailelerin lakapları yazılıdır. Belgenin sonunda Sivaslı gençlerin vatan için hayatlarını feda etmeye hazır olduklarını bildiren aşağıdaki cümleler yer almıştır:

> Amâl ve metalib-i miiliyemizi müdafaa ve muhafaza etmek üzere teşkil olunan Kuva-yı Milliyeye mahallemiz halkından eli silah tutabilecek altmış sekiz nüfusu her zaman fedayı hayata amade bulundukları ve mucep nizamname mahallemiz için esamileri bâlâda beş kişiden mürekkep bir Hayat-i İdare ve bunlardan Bahşızâde Şeyh Ahmet Efendi ekseriyet-i ârâ ile reis tayin ve inhitap edilmiş olduğumuz on tüfenk ile fişengi bulunduğu- iş bu defter tanzim edildi. 27 Kanunu evvel 335.[11]

Sivaslı kadınlar da Milli Mücadele'ye kayıtsız kalmamış; destek vermek amacıyla Sivas'ta 9 Aralık 1919'da "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti"ni kurmuşlardır. İlk toplantıya katılan Sivaslı kadınlar, yüzüklerini, bileziklerini ve küpelerini yardım amacıyla Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ne bağışlamışlardır.[12]

SİVAS'TA İNGİLİZ, FRANSIZ, AMERİKAN KONSOLOSLUKLARI VE MİSYONERLİK TEŞKİLATLARININ VARLIĞI

XIX. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere, Amerika ve Fransa gibi politik güç merkezleri Sivas'ta konsolosluk açan,[13] misyonerlik örgütleri kuran batılı ülkelerdir. Mustafa Kemal'in, Kongre'yi Sivas'ta toplayarak bu şehirde temsilcileri bulunan gerek misyon şefleri, gerekse misyonerlik teşkilatlarının başındakiler aracılığıyla Anadolu'da ciddi anlamda bir kurtuluş mücadelesinin başlatıldığını, Türk halkının Mustafa Kemal ve arkadaşlarının etrafında kenetlendiğini tüm batılı ülkelere en kolay yoldan duyurmak istemesi kuvvetle muhtemeldir.

Nitekim Mustafa Kemal, "İstiklal Mücadelesi" hakkında dış dünyayı bilgilendirmek, mücadelenin haklı nedenlere dayandığını, bu mücadelenin tutsak edilmek istenen bir milletin bağımsızlığını korumaktan başka bir gerekçesi olmadığını vurgulamak için

NİTEKİM MUSTAFA KEMAL, "İSTİKLAL MÜCADELESİ" HAKKINDA DIŞ DÜNYAYI BİLGİLENDİRMEK, MÜCADELENİN HAKLI NEDENLERE DAYANDIĞINI, BU MÜCADELENİN TUTSAK EDİLMEK İSTENEN BİR MİLLETİN BAĞIMSIZLIĞINI KORUMAKTAN BAŞKA BİR GEREKÇESİ OLMADIĞINI VURGULAMAK İÇİN HEM DIŞ MİSYON GÖREVLİLERİ HEM DE DIŞ BASININ TEMSİLCİLERİYLE DE ZAMAN ZAMAN SİVAS'TA BİR ARAYA GELMİŞTİR.

Temsil heyeti ve bazı misafirler

hem dış misyon görevlileri hem de dış basının temsilcileriyle de zaman zaman Sivas'ta bir araya gelmiştir. Örneğin, Kongre günlerinde Sivas'ta bulunan *Chicago Daily News* muhabiri Louis Edgar Browne ile Mustafa Kemal arasında gerçekleşen mülâkat bu amaca yönelik yapılmış; istenilen sonuca da büyük ölçüde ulaşılmıştır. Browne, söz konusu görüşmeden sonra gazetesinde M. Kemal'in Anadolu'ya hakim olduğuna, Türk milletinin M. Kemal'in etrafında kenetlendiğine yer vermiştir:[14]

> Bütün Anadolu haksızlık karşısında alevlenmiş durumda. Mustafa Kemal tarafından sevk edilen milliyetçiler İstanbul Hükümeti'nden ya müzakere yoluyla Yunanlıların Anadolu'yu terk etmelerini ya da savaşa karar vermesini istiyor.

E. Browne, gazetesine gönderdiği bir başka haberde önemli bir konuyu dile getirmiş;[15] "Millî hareketin hiçbir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlık unsurlara ve dinlere karşı olmadığını" vurgulamıştır.

Aynı şekilde, Sivas'ta başlatılan millî mücadele hareketi hakkında Fransızların *Le Temps* gazetesi de

detaylı haberlere yer vermiştir. *Le Temps*'da yer alan haberler, muhtemelen o yıllarda Sivas'taki Fransız konsolosluğu[16] ya da Fransız misyonerlik teşkilatı tarafından gönderilmiş olmalıdır.

Le Temps gazetesi, 21 Kasım 1919 tarihli haberinde Kongre'den bahsetmiş, millî mücadelecilerin kararlılığını ve başarısını itiraf etmek durumunda kalmıştır: [17]

> "Sultan"ın hakimiyeti hâlâ İstanbul'da ise de ordusu başka bir yerde, Türk milliyetçilerinin gittikçe güçlendikleri Anadolu'dadır. Kongre, Sivas'tan Sultan'a bir dizi karar listesi bildirdi. Birinci karar, şimdiki hükümete güvenmeyi reddediyor; ikincisi ise, hiçbir Türk toprağının elden çıkarılmamasını istiyor. İster beğenin, ister beğenmeyin, Türk gücü yaşıyor; bu güç kendi bilincine vardı. Hasta Adam'ın gürbüz, rahat durmaz çocukları var.

KIRIM VE 93 HARBİ SONRASINDA KAFKAS, KARAPAPAK VE KARS GÖÇMENLERİNİN SİVAS'A YERLEŞTİRİLMESİ

Gerek Kırım Harbi, gerekse 1877-78 Osmanlı Rus Harbi sonrasında bazı kaynaklara göre 20.000, bazılarına göre 15.000 Karapapak, Çerkez, Kabartay göçmen Sivas'ta iskâna tabi tutulmuştur. Dönemin merkezî yönetimi, göçmenlerin bir kısmını kazalara, önemli bir kısmını bilinçli bir şekilde Sivas merkezine ve merkeze yakın köylere[18] yerleştirmiştir.

Sivas'ta iskâna tabi tutulan göçmen nüfusun ortak özelliği, vatan topraklarından koparılmanın; dolayısıyla vatansızlığın, işgal ve esarete düşmenin ne olduğunu[19] bizzat yaşayarak bilmeleridir. Başka bir ifadeyle, sığındıkları toprakları "vatan" bilip bir daha esaret yaşamamaları için ölüm dahil, her türlü fedakarlığı göze alabilmeleridir. Nitekim, Kongre günlerinde millî mücadele güçlerinin yanında yer alan Çerkez asıllı Emir Paşa (Marşan)[20], Mustafa Kemal'e merkez ve Uzunyayla'da iskâna tabi tutulan Çerkezleri kastederek "Milli mücadelede 15.000 Çerkez'le emrindeyiz Paşam!"[21] demiştir.

Sivas'ta iskan edilen Çerkezler, yaşadıkları Kafkasya'dan Anadolu'ya göçlerine neden olan Rusya'ya karşı 1.500 genciyle Sarıkamış harekâtına gönüllü olarak katılmış; geriye sadece 150 genç dönebilmiştir. Dolayısıyla yeni yurt edindikleri Anadolu topraklarını koruma azimlerini daha 1914'te kanıtlamışlardır.[22] Yine, Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti ve İngilizlerle işbirliği içindeki Ali Galib'in ve Fransız Binbaşı Bruno'nun Kongre'yi basma tehditlerine karşı önlem olarak Erzurum Kongresi'ne Suşehri delegesi olarak katılan bir başka Çerkez asıllı Çeçenzâde İsmail Hakkı Bey'e telgraf çekerek silahlı güçleriyle birlikte Sivas'a gelmesini istemiştir.[23]

ERMENİ TEDHİŞ HAREKETLERİNİN YERLİ HALK ÜZERİNDE VATANI SAVUNMA DUYGUSUNU PEKİŞTİRMESİ

Sivas'ın Türklerin eline geçtiği XI. yüzyıldan, Amerikan, İngiliz ve Fransız misyonerlerinin yöreye geldiği XIX. yüzyılın ortalarına kadar yörede ikamet eden Ermeni nüfus ile yerli halk arasında kayda değer bir anlaşmazlık ve kavga yaşanmamıştır. Ancak, yöreye "Amerikan Protestan Board Teşkilatı", Fransız Cizvit (Peres de Jésuite) ve Anglikan Protestan papazların gelmesiyle yüzyıllar boyu kardeşçe yaşayan iki halk arasında huzursuzluk ve isyanlar baş göstermiştir. Sivas'taki misyonerler tarafından bağımsız bir Ermenistan'ın kurulacağı vaadiyle Ermeni ve Rumlar kışkırtılarak isyanlar başlatılmış; Zara ve Hafik'te "Daniel çetesi", Suşehri ve Şebinkarahisar'da

Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi günlerinde kullandığı yatak odası

1895'te Sivas'taki konsolosluk görevlileri. Fotoğraf, *Journal de la Femme d'un Consul de France en Arménie*'den alınmıştır

Papaz Seponil'e bağlı "Murat çetesi" ve Papaz Garih gibi silahlı çeteler oluşturulmuştur.[24] 1880'li yıllardan itibaren azınlık çetecilerin başlattığı tedhiş hareketleri Tehcir'e, hatta 1919 ortalarına kadar sürmüş[25]; dolayısıyla çok sayıda Türkün katledilmesi yörede infiallere neden olmuş; yerli halktan eli silah tutanlar, güvenlik güçleriyle birlikte çete takibine çıkmıştır.

M. Kemal ve arkadaşları, Kongre'yi Sivas'ta toplamaya karar verirken Ermeni çetecilerin yaptığı katliamların yöre halkı üzerinde yarattığı infiallerin vatan savunmasındaki kararlılık ve hassasiyeti pekiştirdiğini hesap etmiş olmalıdır. Nitekim, Sivaslı, bu hususta M. Kemal'i yanıltmamış; vatan savunması için yola çıkan Mustafa Kemal ve arkadaşlarını bağrına basmış; delegeleri günlerce evlerinde misafir ederek onlarla ekmeklerini paylaşmıştır.

SONUÇ

Millî bir kongrenin toplanması için bir başka şehir değil de Sivas'ın seçilmesi, kuşkusuz gerek insanı gerekse stratejik özelliklerinin sonucu olduğu kadar, kongreye karar veren kurmay heyetinin üstün vasıfları ve üstün strateji uzmanlığının somut bir göstergesidir. Başka bir ifadeyle, Amasya Genelgesi'ndeki "Anadolu'nun her bakımdan güvenilir ve emin kenti" ifadesi, rasgele yazılmış bir ifade olmayıp millî mücadelenin lider kadrosu tarafından bilinçli, akılcı ve stratejik bir düşüncenin ürünü olarak belirlenmiştir. Nitekim genelgedeki söz konusu ifadede yer alan "Sivas'ın güvenilir ve emin kenti" olduğu tespiti, kongre boyunca yaşananlar dikkate alındığında hiçbir tereddüt, hiçbir eksiklik ya da yanılgı ortaya çıkmadan doğrulanmıştır. Elazığ Valisi Ali Galip ve Fransız Binbaşı Bruno'nun Kongre'yi basma tehditleri, gerek Sivas'ın stratejik konumu gerekse Sivaslı'nın Kongre'ye sahip çıkmalarıyla sonuçsuz kalmıştır.

ADNAN MAHİROĞULLARI - SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Mustafa Kemal, Nutuk'ta Türk milletinin yaratılış özelliklerinden bahsederken millî mücadelenin temel dayanağı ve güvencesinin yüksek Türk kültürü olduğunu vurgulamış; mücadele amacını ise "Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşaması" olarak belirtmiştir. Devamla: "Ecnebi bir devletin himaye ve sahabetini kabul etmek insanlık evsafından mahrumiyeti, acz ü meskeneti itiraftan başka bir şey değildir. Halbuki Türk'ün haysiyeti ve izzeti nefs ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evladır. Binaenaleyh ya istiklal ya ölüm." demiştir. Bkz. *Nutuk*, Ankara, 1989, s. 9.

2 Ramazan TOSUN, "Milli Mücadele'de Sivas'ın Yeri ve Önemi", *ATAM Dergisi*, C. XII, S. 34, Ankara, 1996, s. 75.

3 Ali Erkul, "Kongre Günlerinde Sivas", *Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu 2-4 Eylül 2002*, Atatürk Araştırma Merkezi, Sivas Valiliği ve Cumhuriyet Üniversitesi Yayını, Sivas, 2002, s. 287.

4 Mustafa Kafalı, "Anadolu'nun Doğudaki Direnme Kapısı: Sivas Şehri", *Hayat Ağacı*, S. 4, Sivas, 2005, s. 12.

5 Felix De Beaujour, *Voyage militaire dans L'Empire Ottoman*, Paris, 1829, s.197.

6 Fred Burnaby, *At Sırtında Anadolu*, Çevir. Fatma Taşkent, İletişim, İstanbul, 1999.

7 Salih Şahin, "Osmanlı Döneminde Sivas'ın Stratejik Önemi", Sivas Kültür, S. 1, Sivas, 2008, s. 5.

8 Haluk SELVİ, "İzmir'in İşgali'yle İlgili Sivas'tan Çekilen Protesto Telgrafları", *Sivas Kongresi III. Uluslararası Sempozyumu*, ATAM Yayını, Ankara 2005, s. 72-79.

9 Cevdet R. Yularkıran, *Hatıralar (Sivas Valisi Reşit Paşanın Hatıraları)*, SİSKAV Yayını, No: 2, Sivas, 2001, s. 133-134.

10 TİTE'de sadece Sivas'ın üç mahallesiyle ilgili belge bulunmuş olmalı ki, burada diğer mahallerle ilgili katılımları veremedik.

11 A. Necip Günaydın, *Millî Mücadelede Sivas 108 Gün 2 Eylül-18 Aralık 1919*, 3. Baskı, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas 2019, s. 331.

12 Bekir Sami BAYKAL, *Millî Mücadelede Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, ATAM Yayını, Ankara 1996.

13 Sivas'ta konsoloslukları ve misyonerlik örgütleri olan ülkelerin yöredeki faaliyetleri için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, Arba Yayını, 2. Baskı, İstanbul 1991; Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, İletişim, İstanbul, 2004; Musa Şaşmaz, İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları, ATAM Yayını, Ankara, 2013; Edwin M. Martin, *The Hubbarts of Sivas*, Fithian Press, Santa Barbara, 1991; Emilie Carlier, *Jornal de la Femme d'un Consul de France en Arménie*, Felix Juven, Paris, 1903.

14 A. Necip Günaydın, *Milli Mücadelede Sivas ve M. Kemal Paşa*, Sivas, 2000, s. 65.

15 Deniz Bilgen, "Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L. E. Browne'nın Türkiye'deki İzlenimleri-Sivas Kongresi'ne Katılması", *Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu*, Sivas, 2002, s. 358.

16 Sivas'taki Fransız konsolosluğu ve misyonerlik teşkilatı için bkz. Emilie Carlier, *Jornal de la Femme d'un Consul de France en Arménie*, Felix Juven, Paris, 1903.

17 Yahya Akyüz, T*ürk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, T.T. K. Ankara, 1988, s. 88-89; Cemal Avcı, "*Sivas Kongresi'nin Milli Mücadeledeki Yeri ve Önemi*", Sivas Kongresi 4. Uluslararası Sempozyumu, Sivas Valiliği ve Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayını, Sivas, 2005, s. 175.

18 Adnan Mahiroğulları, *Bozkırdaki Çekirdek Sivas*, Özlem Kitabevi, Sivas, 2018, s. 77-78.

19 Ali Erkul, "Kongre Günlerinde Sivas", *Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu*, s. 287.

20 Burada bir nokta dikkat çekicidir. Söz konusu nokta; Sivas'taki Çerkezlerin Milli Mücadele güçlerinin yanında yer almasına karşın, Düzce ayaklanmalarında Millî Mücadele karşıtı tavır izlemeleridir. Söz konusu farklılık; Damat Ferit'in özel bir ihtimamla yörede hatırı sayılan Çerkez kökenli Ahmet Aznok'u kullanarak Düzce'deki Çerkezleri bazı dinsel kaygılar da öne sürüp Millî Mücadele'ye karşı isyana teşvik ettirmesiyle izah edilebilir. Bkz. Fahri Yetim, "*Millî Mücadele Döneminde İsyanların Gölgesinde Düzce ve Çevresinde Asayiş Sorunları*", CTAD, S. 13, Ankara.

21 Emir Paşa'nın 2. kuşak torunlarından Dr. Halis Marşan'la 20 Şubat, 2015'te yapılan görüşme.

22 *I. Dünya ve İstiklal Harplerinde Şehit Düşen-Madalya Alan Sivaslılar*, Editör, Adnan Mahuroğulları, C.Ü. CÜSAM Yayını, Sivas, 2018, s. 18.

23 Ahmet Necip Günaydın, *Millî Mücadele'de Sivas 108 Gün 2 Eylül-18 Aralık*, II. Baskı, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas 2010, s. 140.

24 Ermeni çetecilerin içinde en acımasızı Hafik'in Kemis köyünde ikamet eden Danel'dir (Daniel). Zira, Danel, Sivas yöresindeki Ermeni köylerini dolaşarak halkı silahlandırıp ayaklanmaya çağırmış; ne var ki, Danel'in ayaklanma çağrısına karşı çıkan Devlet'e sadık Ermeni vatandaşlarımızı acımasızca katletmiştir. Danel, Devlet taraftarı Ermeni köyleriyle birlikte Müslüman köylerini de basmış ve çok sayıda insanı katletmiştir. Danel, 14 Aralık 1895'te yörede oluşturulan milis güçlerle kıstırılıp öldürülmüştür. Nitekim Danel öldürüldüğünde acımasızlığı için yörede "Danel vuruldu; Dünya duruldu!" denilmiştir. Adnan Mahiroğulları, *Bozkırdaki Çekirdek Sivas*, Özlem Kitabevi, Sivas, 2018, s. 107.
Ermeni çetecilerin Sivas yöresindeki tedhiş hareketleri hakkında geniş bilgi için bkz. *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi*, Hazırlayan H. Erdoğan Cengiz, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983; Gürsoy Şahin, *Sivas ve Suşehri Bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007; Kemalettin Kuzucu, İsmail Hakkı Paşa'nın *Sivas Valiliği ve İlk Ermeni Olayları (1880-1882)*, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2008.

25 Sivas yöresindeki Ermeni ve Rum çetecilerin tedhiş hareketlerinin 1919'un ortalarına kadar sürdüğü, 11 Haziran 1919'da Sivas Valiliği'ne atanan Reşit Paşa'nın Payitaht'a sunduğu bir rapordan anlaşılmaktadır. Vali, raporunda: "Vilayet sınırları içindeki çete gruplarından bahisle; Amasya, Tokat ve Sivas yöresinde Hafik kazasında 30, Tonus (Şarkışla) kazasında 50 kişilik Ermeni çetelerinin faaliyetlerine yer verilmiş; ayrıca çete faaliyetlerinin özellikle Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesine güvenilerek son günlerde arttığına dikkat çekilmiştir. *Hatıralar, (Sivas Valisi Reşat Paşa'nın Hatıraları)*, Editör Cevdet R. Yularkıran, SİSKAV Yayını, Sivas.

3 Ekim 1929: Kayıp Bir Atatürk-ACG Anekdotunun Analizi

MEHMET TATOĞLU

BU YAZIDA İNCELEDİĞİMİZ, MUSTAFA KEMAL TARAFINDAN AMERİKAN KIZ KOLEJİ HAZIRLIK BÖLÜMÜ ÖĞRETMENLERİ İÇİN DOLMABAHÇE SARAYI'NDA VERİLEN 3 EKİM 1929 TARİHLİ DAVETİN DETAYLARINI SUNAN RAPOR, ATATÜRK'ÜN YABANCI OKULLARA BAKIŞINA VE MANEVİ KIZLARININ EĞİTİMİNE VERDİĞİ ÖNEME DAİR ÖNEMLİ BİLGİLER SUNUYOR.

GİRİŞ

Araştırmada bahsi geçen rapor (yazının geri kalanı boyunca "Ring Raporu" olarak anılacaktır) Robert Kolej Arşivlerinde 1-D numaralı arşiv dolabı içinde bulunmaktadır ve yazıldığı kategori ile tarihe ithafen "Public Relations Gd, 3, 1929" kodunu taşımaktadır. Daha önce hakkında herhangi bir araştırma yapılmamış olan bu rapor 1.5 sayfa, 276 kelimedir ve "typecast" formunda yapılmıştır. Taşıdığı "Features From Foreign Fields" isimli ibare, makalenin yazar Priscilla Ring hakkındaki bölümünde de açıklanacağı üzere, raporun Associated Press için yazıldığını belirtmektedir. Raporun ilk kez dijital ortamda yazılmış orijinal metni ve Türkçe çevirisi sonraki bölümde görülebilir.

Ring Raporu üzerine yapılan bu analiz dört temel konu üzerinde duracaktır: bunlar Mustafa Kemal'in Zehra ile, Amerikan Kız Koleji ile ve de raporun yazarı Priscilla Ring ile olan bağlantıları ve raporda özel olarak önem verilen bilardo ve Mustafa Kemal ilişkisidir.

YABANCI BÖLGELERDEN HABERLER

Konstantiniyye, Türkiye.

Gazi Mustafa Kemal'in manevi kızı olan 14 yaşındaki Zehra'nın Amerikan okuluna olan sevgisi sayesinde, dokuz Amerikalı öğretmen Türkiye Cumhuriyeti'nin genelde ulaşılamaz lideri ile görüşme ve konuşma ayrıcalığına sahip oldu.

Dolmabahçe Sarayı'ndaki, bir zamanlar sultanların evi ve şimdi de Gazi'nin yazlık ikametgahları, bu çay-dansına davetiyeleri küçük Türk kızı, öğrencisi olduğu Amerikan Kız Koleji'nin hazırlık bölümünün öğretmenlerine verdi. Normalde yabancılar için Cumhurbaşkanı Kemal ile bir görüşme herhangi bir kralın huzuruna çıkmaktan daha zordur, ancak Amerikan ziyaretçilerine çay servisi yapıldıktan sonra, Zehra ünlü manevi babasını odaya öncülük etti ve tek tek öğretmenlerini tanıttı.

Yakışıklı, etkileyici, mükemmel bir ev sahibi olan Gazi, kızlarının misafirleriyle sohbet etti, onlara sarayı gezdirdi, dans etti ve bilardo oy-

Amerikan Kız Koleji öğretmenleri Dolmabahçe Sarayı sahilinde, 1929
Amerikan Kız Koleji
Fotoğraf albümü
Robert Kolej Arşivleri

Amerikan Kız Koleji öğretmenleri Dolmabahçe Sarayı önünde, 1929
Amerikan Kız Koleji
Fotoğraf albümü
Robert Kolej Arşivleri

namalarını istedi. Amerikalı kadınların hiçbiri bu meydan okumayı kabul edemedi ve herkes Gazi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı Kazım Paşa ile oynadığı bir oyunda hünerlerini gördüklerinde bu tercihe sevindiler. Amerikalılar, Kolej Başkanı Bayan Kathryn Newell Adams; Washington, Seattle'dan Hazırlık Okulu Müdürü Bayan Elizabeth Clarahan ve onlarla beraber yedi genç öğretmen, New York şehrinden Amy Briggs ve Viola Schaeffer; Burlingame, California'dan Relen Hart; Minneapolis'ten Isetta Robb; Milford, Massachussets'ten Marcia Cook; Madison, Wisconsin'den Mildred Ryan ve Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi dekanının kızı Katherine Day idi. Aynı şekilde Amerikan okulunda öğretmenlik yapan iki İngiliz kadın, Bayan Nellie Summers ve Bayan Winifred Macdougal da partideydi.

RING RAPORU'NUN ANALİZİ

Davetin belirtilen detaylarına bakılacak olunursa, Mustafa Kemal'in "Kiazim Pasha" (Kendisi dönemin TBMM Başkanı olan Kazım (Özalp) Paşa'dır) ile oynadığı bilardo oyunun, sonucun raporda yer alacak kadar ciddiye alındığı göze çarpar. Bu çok bilinmese de Mustafa Kemal'in en ilgili olduğu spor dallarından biri bilardodur. Mustafa Kemal'in "Bilardo Hocam" dediği Niko Cankopulos'un anlattığına göre raporu doğrulayacak şekilde Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan bilardo masası her türlü diplomatik merasimde kullanılıyordu.[1] İsmet İnönü ve Kazım Orbay dahil olmak üzere Cumhuriyet'in yönetici kadrosu tarafından oldukça sevilen bir oyun olsa da raporda bahsedildiği üzere ağır yenilgiye uğrayan Kazım (Özalp) Paşa'nın durumu çok daha farklıydı, çünkü kendisi Mustafa Kemal ile Harp Okulu'na başladığı 1900'den beri bilardo oynamaktaydı.[2]

Rapor, 3 Kasım 1929'de Atatürk tarafından Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen bir çay davetinden bahsetmektedir. Davetin gerçekleşmesine vesile olduğu belirtilen Zehra ise Atatürk'ün manevi kızlarından Zehra (Aylin)'dir. Gerçekten de manevi kız kardeşi Sabiha (Gökçen) ile birlikte Zehra, Atatürk tarafından Amerikan Kız Koleji'ne gönderilmiştir. "Arnavutköy'ün sert boğaz havası"[3] sebebi ile hastalanarak Üsküdar Amerikan Koleji'ne nakledilen Sabiha'nın aksine Zehra Amerikan Kız Koleji'nde eğitimini sürdürmüştür. Zehra'nın 1935 yılında bir trenden düşerek ölmesi sebebiyle ne okul hayatı ne de kendisi ile ilgili çok fazla belge veya kayıt bulunmaktadır. Ring Raporu bu açıdan Zehra'nın Amerikan Kız Koleji'nde hazırlık öğrencisiyken hayatını ve manevi babası Gazi Mustafa Kemal ile olan ilişkisini değerlendirmek için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Zehra'nın davetinin kabul edilmesi Atatürk'ün ona olan değerinin boyutunu açıkça göstermektedir çünkü 1927-1928 yılında yaşanan Amerikan Okulları krizinden hemen bir yıl sonra bu çapta bir görüşmenin ayarlanması oldukça zordur. Raporun yazarı olan Priscilla Ring de bu durumun farkında olduğunu gösterir ve yabancıların Atatürk'le görüşme ihtimalinin "bir kralın huzuruna çıkmaktan" daha zor olduğunu belirtir.

Atatürk'ün siyasi ve diplomatik bir hamle için sadece okulun yöneticilerini değil aynı zamanda Zehra'nın tüm hazırlık öğretmenlerini davet etmesi onun özel olarak Zehra'nın eğitimi ile ne kadar yakından ilgilendiğinin bir göstergesidir. Mustafa Kemal, Zehra'nın Amerikan Kız Koleji'nde edindiği İngilizce eğitimini daha sonraları Arkeolog Thomas D. Whittemore ile 11 Temmuz 1932'da yapılan bir toplantı örneğinde de görülebileceği üzere tercümanlık için kullanmıştır.[4]

Davetin diplomatik önemi ise 1927-1928 Amerikan Okulları Krizi'nin altında yatar. Bursa Amerikan Kız Okulu'nda misyoner faaliyetleri iddiası ile ortaya çıkan kriz kısa zamanda büyümüş ve Türkiye'deki tüm Amerikan okullarının geleceğini tehlikeye atmıştır. Amerikan Büyükelçisi Joseph C. Grew ve Türk hükümetinin meseleyi karşılıklı olarak yatıştırmayı kararlaştırması sonucu olaylar sadece Bursa Amerikan Kız Okulu'nun kapanması ile son buldu. Bu olaylar sırasında Mustafa Kemal'in kendi manevi kızlarını

Gezi sonrası toplu fotoğraf,1929
Amerikan Kız Koleji
Fotoğraf albümü
Robert Kolej Arşivleri

Amerikan Kız Koleji'ne göndermesi ise krizin yatışması için net bir adımdır. Ne de olsa Amerikan Kız Koleji de krizden nasibini almıştır ve iki ilkokul öğrencisinin haritada delikler açması 23 Mart 1928'de basın tarafından sızdırılıp "abartılmıştır". Zehra ve Sabiha'nın okulda bulunması ve bunun da üzerine 3 Ekim 1929'da raporda bahsedilen davetin gerçekleştirilmesi Mustafa Kemal'in Amerikan Kız Koleji ile kriz sırasında bir problem yaşanmadığını göstermesi için önemli bir adımı belirtmektedir.

Mustafa Kemal'in Amerikan Kız Koleji'ni desteklemesi şaşırtıcı değildir çünkü davetlilerden olan Amerikan Kız Koleji Müdiresi Kathryn Newell Adams ile ilişkileri Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına dayanıyordu. Lozan Barış Antlaşması'nın Amerikan Senatosu tarafından kabulünün tartışılmaya başlaması üzerine Kathryn Newell Adams, Robert Kolej Müdürü Caleb Frank Gates ve kırk kadar Türkiye'de bulunan önde gelen Amerikalı ile birlikte Lozan Barış Antlaşması'nın acilen kabulü için bir bildirge yayınlamıştır.[5] Hazırlık bölümünün yöneticisi ve davet listesinde ikinci sırada olan Elizabeth Clarahan ise Amiral Mark Bristol tarafından kurulan "American Friends of Turkey" adlı Türkiye Cumhuriyeti destekçisi vakıfta üst düzey görevlerde bulunuyordu.[6] Adams ve Clarahan'ın bu hamleleri yeni Türk Cumhuriyeti'nde okulun yeni kısıtlamalara rağmen geleceğini güvenceye almıştır.

Raporu yazan Priscilla Ring ise yaygın bilinen bir figür olmamasına rağmen dönemin Türk gazetecilik tarihinde önemli rol oynamıştır. Amerikan Kız Koleji'nde öğretmenlik yapan Ring aynı zamanda Associated Press'in İstanbul muhabiri idi. Amerikan gazetelerinde Türkiye hakkında birçok yazısı yayınlanan Ring, Türkiye'deki 13 yıl süren kariyeri boyunca Büyükada'da sürgünde olan Trotsky ile çok nadir olan röportajlarından birini yapmış,[7] Atatürk reformlarının Amerikan gazetelerinde olumlu olarak yansıtılmasını sağlamış,[8] hatta daha önce de bahsedilmiş olan 1927-1928 Amerikan Okulları Krizi'nin büyümesini durdurmak için Büyükelçi Grew'i Bursa Amerikan Koleji'nde yaşananlarla ilgili Türklerin haklı olduğu konusunda ikna etmiş ve Bursa'ya bizzat gidip yaşanan olaylarla ilgili ilk şahit ifadesini

Toplu fotoğrafa daha yakından bir perspektif, 1929
Amerikan Kız Koleji
Fotoğraf albümü
Robert Kolej Arşivleri

Amerikan Kız Koleji öğretmenleri Dolmabahçe Camii istikametine yönelmiş, 1929
Amerikan Kız Koleji Fotoğraf albümü
Robert Kolej Arşivleri

yazmıştır. Grew Bursa'daki davaların çözülmesinde Bayan Ring'in önemini vurgulamıştır.[9] Raporun başında yer alan "Features From Foreign Fields" ibaresi onun aslında bir Associated Press taslağı olduğunu ortaya koyuyor. Ancak Ring'in diğer makalelerinin aksine dönemin hiç bir gazetesinde basılmamış olması büyük ihtimal raporun ve buluşmanın bilinmemesinin temel sebebidir. Bayan Ring'in Türk tarihine bıraktığı bir başka meşhur anekdotsa 29 Ekim 1930 yılında Mustafa Kemal'e sorduğu "Türkiye'yi nasıl Amerikanlaştırmayı düşünüyorsunuz?" sorusuna Mustafa Kemal'in cevap olarak verdiği cümlesidir: "Türkiye maymun değildir. Hiçbir milleti taklit etmeye niyeti yoktur. Türkiye ne Amerikanlaşacak, ne de Batılılaşacaktır, özüne dönecektir."[10] Türkiye'de tam anlamı ile dolu dolu bir kariyer geçiren Priscilla Ring bir hastalık sebebi ile 1934 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne geri dönmüş, iki yıl sonra da Washington'daki hastane odasında cam kesiği ile intihar etmiştir. Haberi ise uzun yıllar çalıştığı Associated Press "Newspaper Woman Ends Life" başlığı ile vermiştir.[11]

SONUÇ

Hem bir Amerikan Kız Koleji öğretmeni hem de Amerikan Okullar Krizini çözenlerden biri olarak Priscilla Ring'in 3 Ekim 1929 Ring Raporunu yazması oldukça doğaldı. Ring Raporu, Mustafa Kemal Atatürk'ün Amerikan Kız Koleji ve devamında günümüzün Robert Koleji yönetimiyle yaptığı bu buluşmanın bilinen tek kaydıdır. Belirtildiği gibi Amerikan Kız Koleji'nin 1927-1928 Amerikan Okulları Krizini nispeten az zararla atlatmasının en önemli sebeplerinden birisinin, okul yöneticilerinin Mustafa Kemal ile olan yakın ilişkileri ve bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti'ne Lozan'dan beri süregelen destekleri olduğu kendilerine verilen davetin sıcaklığı ve okulu temsilen yazılan metindeki mutluluktan anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal'in Zehra'nın tüm öğretmenlerini çağırmış olması bunun diplomatik ve siyasi bir hamlenin ötesinde bir o kadar da bir eğitim hamlesi olduğunu ortaya koyar ve Zehra Aylin'in kısa hayatında kayıtlara geçen nadir belgelerden birini temsil eder. Oldukça yoğun bir araştırma konusu olan Atatürk'ün manevi çocukları ile ilgili önemli fakat daha önceleri kullanılmamış eserlerden olan Ring Raporu, bu alanda da özellikle eğitim alanında birçok soruyu cevaplandırabilecek niteliktedir. Sonuç olarak şu ana dek hakkında hiç bir araştırma yapılmamış olan ve 3 Ekim 1929 Dolmabahçe davetini doğrudan anlatan tek kaynak olan Ring Raporu, bu araştırma boyunca belirtilen özelliklerinden dolayı Atatürk Araştırmaları ve Türk Eğitim tarihi için kritik ve önem verilmesi gereken bir metindir.

MEHMET TATOĞLU -ÖZEL AMERİKAN ROBERT LİSESİ ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 Sermet Sami Uysal, "Atatürk'ün Bilardo Hocası." *Salon*, 15 Haziran 1949, s. 622.
2 Kazım Özalp ve Teoman Özalp. *Atatürk'ten Anılar*, İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.
3 Perihan Ergun Turgut, *Cumhuriyet Aydınlanmasında"Öncü Kadınlarımız"*, Tekin Yayınevi, 1997, s. 248.
4 Ata, Bahri. "Amerikalı İşadamı, Hayırsever ve Diplomat Charles R. Crane'in Türkiye'deki Kültür ve Eğitim Faaliyetleri," s. 14. www.academia.edu/37480924/amerikalı_işadamı_hayırsever_ve_diplomat_Charles_R._Crane_in_Türkiye_deki_kültür_ve_eğitim_faaliyetleri.
5 Nur Bilge Criss, *Studies in Atatürk's Turkey: The American Dimension*. BRILL, 2009, s. 110.
6 Hikmet Öksüz, "Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Akademik Bakış*, vol. 10, no. 19, 2016, s. 16.
7 Ben Montgomery, *The Man Who Walked Backward: An American Dreamers Search for Meaning in the Great Depression*. Little Brown Spark, 2018, s. 440.
8 Priscilla Ring, "Turkish Woman Setting Down to Work at 10 Years of New Freedom." *San Bernandino Sun*, 29 Ekim 1933, s. 17.
9 Özgiray, Ahmet. "Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasi İlişkiler (1923-1938)", *Atatürk Aratrma Merkezi RSS*, www.atam.gov.tr/dergi/sayi-43/turkiye-ile-amerika-birlesik-devletleri-arasindaki-siyasi-iliskiler-1923-1938.
10 Eyüp Kaptan, *Atatürk'ün Düşünçe Yapısı ve Türkiye: Seçilmiş Makaleler*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.
11 Associated Press, "Newspaper Woman Ends Life." *San Bernandino Sun*, 17 Ekim 1936, s.17.
12 Amerikan Kız Koleji Fotoğraf albümü, 1929, Robert Kolej Arşivleri